

**T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

HALİKARNASSOS YARIMADASI ŞEHİR SURLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

LEVENT ÇİMEN

**DANIŞMAN
YARD.DOÇ.DR. KAAN İREN**

**HAZİRAN 2004
MUĞLA**

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	V
I.GİRİŞ	1
II.KARIA BÖLGESİ TARİHÇESİ	4
A.HEKATOMNİDLER ÖNCESİNDE KARIA	4
B.HEKATOMNİDLER DÖNEMİNDE KARIA	9
III.ESKİ YUNAN GELENEĞİNE GÖRE KURULMUŞ KENTLER	18
A.HALİKARNASSOS	18
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	18
2.Topografik Tanım.....	20
3.Sur Duvarları.....	23
4.Kuleler.....	26
5.Kapılar.....	27
6.Dış Savunma Hattı.....	28
7.Değerlendirme.....	30
B.MYNDOS	31
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	31
2.Topografik Tanım.....	33
3.Sur Duvarları.....	34
4. Kuleler.....	35
5.Değerlendirme.....	36

IV. YEREL GELENEĞE GÖRE KURULMUŞ LELEG KENTLERİ.....	39
A.ESKİ MYNDOS.....	39
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	39
2.Topografik Tanım.....	39
3.Sur Duvarları.....	40
4.Değerlendirme.....	40
B. SİDE.....	41
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	41
2.Topografik Tanım.....	42
3.Sur Duvarları.....	43
4.Değerlendirme.....	43
C.PEDASA.....	43
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	43
2.Topografik Tanım.....	45
3.Sur Duvarları.....	47
4.Kuleler.....	48
5.Kapılar.....	49
6.Değerlendirme.....	50
D.TELMESSOS.....	51
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	51
2.Topografik Tanım.....	51
3.Sur Duvarları.....	52
4.Kule.....	53
5.Değerlendirme.....	53
E.TERMERA.....	54
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	54

2.Topografik Tanım.....	55
3.Sur Duvarları.....	56
4.Kapılar.....	57
5.Değerlendirme.....	57
F.OURANİON.....	58
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	58
2.Topografik Tanım.....	59
3.Kale Duvarı.....	60
4.Kule.....	61
5.Değerlendirme.....	62
G.MADNASA.....	62
1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim.....	62
2.Topografik Tanım.....	63
3.Sur Duvarları.....	63
4.Kule.....	64
5.Değerlendirme.....	64
V. V.ESKİ YUNAN GELENEĞİNE GÖRE KURULMUŞ KENTLERİN VE YEREL GELENEĞE GÖRE KURULMUŞ LELEG KENTLERİN PLAN ANALİZİ.....	66
VI.SONUÇ.....	73
HARİTA, PLAN VE ÇİZİMLERİN LİSTESİ.....	75
LEVHALARIN LİSTESİ.....	79
HARİTA, PLAN VE ÇİZİMLER	
LEVHALAR	

ÖNSÖZ

Bodrum Yarımadası, prehistorik dönemden beri önemli bir yerleşim alanı olmuştur. Binlerce yıllık yerleşim tarihi boyunca, kültürler gerilerinde pek çok maddi kalıntı bırakmıştır. Çalışmamız kapsamındaki surlar, bu kalıntılar arasında günümüze en sağlam ulaşabilenlerdir. Özellikle yarımadanın bugün çok popüler olan tatil merkezleri, Bodrum ve Gümüşlük'te surlar dışında pek fazla antik kalıntı günümüze ulaşamamıştır. Bununla birlikte antik dönemin bu muazzam mühendislik eserleri zamana karşı koyabilmekteyse de insana karşı direnememektedir. Tıpkı kanser gibi yayılan betonlaşma, antik Halikarnassos ve Myndos'tan geriye kalan bu yegane eserleri de tehdit etmektedir. Bu bakımdan çalışmamın belgeleme açısından da yararlı olduğu düşüncesini taşımaktayım.

Çalışmada yer alan tüm çizimler, planlar, haritalar ve fotoğraflar, belirtilen birkaç istisna dışında tümüyle bana aittir. Fotoğraf çekiminde Nikon Coolpix 3100 ve Nikon D100 SLR marka dijital fotoğraf makineleri kullanılmıştır. Leleg kentlerinin sur planları için Garmin GPS 48 marka GPS (Global Positioning Station) kullanılmıştır. Bilgisayar ortamında ise ACD See 5.0, Adobe Photoshop 7.0.1, Auto CAD 2004, Microsoft Office XP programları ile çalışılmıştır.

3 yıldır katıldığım Güney Aiolis bölgesinde sürdürülen yüzey araştırması sırasında kendisinden çok şey aldığım (ki bu deneyimler kendi yüzey araştırmamda çok faydalı oldu) ve tezimde de beni yönlendiren danışmanım ve sayın hocam Yard. Doç. Dr. Kaan İren'e, geçtiğimiz yıllarda Leleg yerleşimlerine yaptığımız araştırma gezileri sırasında bu kültürü tanımama yardımcı olan ve bu konuyu çalışmamı teşvik eden sayın hocam Prof. Dr. Adnan Diler'e, sayılamayacak kadar çok yönlerden bana destek olan annem ve babama, manevi desteklerinden dolayı dostlarıma burada teşekkürlerimi sunarım.

Levent Çimen

Bodrum 2004

SUMMARY

On The Halicarnassus Peninsula according to the tradition of settlement, two different types of city models have been observed. Whereas Halicarnassus and Myndus are the two cities which had been founded according to ancient Greek tradition, Lelegian cities, called as Old Myndus, Side, Pedasa, Telmessus, Termera, Uranium and Madnasa, had been established in terms of local custom.

The city wall plans in these two types of settlement models differ from each other in regard to the characteristics of the settlements. Halicarnassus and Myndus were located by the sea shore. Therefore, the area they cover and the area surrounded by the walls are much more larger. Lelegian cities founded according to the local custom were located on high mountains and hills which were suitable for defense, so the fortifications surround only the summit of the hill. Consequently, the area they cover is inevitably much more smaller than the cities founded according to ancient Greek tradition.

The city walls established according to ancient Greek tradition display the features of fourth century B.C. The walls which were mentioned in Vitruvius' and erected according to the technique called as "emplekton" are homogeneous. The fortifications in Lelegian cities dated as seventh, sixth-fifth century B.C. were built by using dry rubble masonry and they exhibit an irregular masonry work.

Some Lelegian cities which were evacuated as a result of Mausolus' *synoikismos* politics had included watch towers built according to ashlar style on their hilltops. However, these watch towers constructed in ashlar style did not match with the original plan of the cities. The masonry of the towers were completely different from Lelegian masonry. During this period Uranium was replanned entirely, and having changed its city characteristics it became a military base.

ÖZET

Halikarnassos Yarımadası'nda, yerleşim geleneğine göre iki farklı tip kent modeli görülmektedir. Bunlar Eski Yunan geleneğine göre kurulmuş kentler olan Halikarnassos ve Myndos ile, yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentleri olan Eski Myndos, Side, Pedasa, Telmessos, Termera, Ouranion ve Madnasa'dır.

Bu iki tip yerleşim modelindeki sur planları, yerleşimlerin karakterleriyle bağlantılı olarak farklılık gösterirler. Halikarnassos ve Myndos, deniz kenarlarında konumlanmıştır, kapladıkları alanlar ve dolayısıyla surlarla çevrilen alanlar çok daha geniştir. Yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentleri ise savunmaya elverişli, yüksek dağ ve tepelerde konumlanmıştır, surlar sadece tepenin zirvesini kuşatır, kapladıkları alanlar Eski Yunan geleneğine göre kurulmuş kentlerle kıyaslanamayacak kadar küçüktür.

Eski Yunan geleneğine göre kurulmuş kentlerin surları M.Ö. 4. yy. özellikleri gösterir. Vitruvius'ta geçen ve "emplekton" adı verilen teknikte inşa edilen duvarlar homojen bir yapıdadır. M.Ö. 7/6-5. yy.lara tarihlenen Leleg kentlerindeki duvarlar ise kuru moloz denilen işçilikte yapılmıştır ve düzensiz bir işçilik sergilerler.

M.Ö. 4. yy.da Maussollos'un *synoikismos* politikası sonunda boşaltılan bazı Leleg kentlerinin zirvelerine, özgün plan geleneğine uymayan kesme taştan gözetleme kuleleri eklenmiştir. Kulelerin duvar işçiliği de Leleg duvarcılığı ile tamamen farklıdır. Bu dönemde Ouranion ise tamamen yeniden planlanarak kent özelliği değiştirilmiş ve bir askeri üsse çevrilmiştir.

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

HALİKARNASSOS YARIMADASI ŞEHİR SURLARI

Levent ÇİMEN

Sosyal Bilimler Enstitüsünde
“Yüksek Lisans”
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tez Danışmanı: Yard. Doç. Dr. Kaan İREN

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Adnan DİLER

Jüri Üyesi : Yard. Doç. Dr. Suat ATEŞLİER

Enstitü Müdürü:

HAZİRAN 2004

MUĞLA

TUTANAK

Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün / / tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin maddesine göre Klasik Arkeoloji Anabilim Yüksek lisans öğrencisi Levent ÇİMEN'in "Halikarnassos Yarımadası Şehir Surları" adlı tezini incelemiş ve aday / / tarihinde saat 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarında sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Üye

Üye

YEMİN

Yükseklisans tezi olarak sunduğum “Halikarnassos Yarımadası Őehir Surları” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı dűőecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığı ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gűőerilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../.....

LEVENT ÇİMEN

HARİTALAR, PLANLAR VE ÇİZİMLER

I.GİRİŞ

Antik dönemde Karia adı ile bilinen bölge Anadolu'nun güneybatısında yer almaktadır. Kabaca Fethiye ilçesi dışında Muğla ilinin sınırları söylenebilirse de bu tanım daha somut hatlarla sınırlandırılabilir. Bölgenin batısı ve güneyi Ege denizi, kuzeyi Menderes (Maiandros) nehri, kuzeydoğusu Babadağ (Salbakos) ile, doğusu Kızıl Hisar-Acıpayam ovası ve Dalaman (İndos) çayı ile sınırlanmaktadır. Ege denizine doğru uzanan Halikarnassos (Bodrum), Knidos (Reşadiye) ve Loryma (Bozburun) gibi büyük yarımadalar birbirlerinden İassos (Mandalya), Keramos (Kerme/Gökova), Datça ve Hisarönü gibi derin körfezlerle birbirinden ayrılır. Karia kıyılarını oluşturan bu coğrafya, sayısız koylar ve doğal limanlarla antik çağdan günümüze ticari ve stratejik önemini hala korumaktadır. Bölgenin büyük yarımadalarından Halikarnassos Yarımadası, Karia bölgesinin tamamına yakın kısmı gibi dağlık ve engebeli bir coğrafyaya sahiptir. Yaz aylarında da aktif herhangi bir akarsu ya da dere olmayan yarımada tüm Karia bölgesinin en kurak bölümüdür. Dağların bittiği kıyı kesimlerinde yer alan bereketli kıyı ovaları günümüzde de tarımsal faaliyetler için çok büyük önem taşır. Konumuz olan kentler bu ovaları kontrol eden tepelerde konumlanmaktadır.

Bölgeyle ilgili ilk araştırmacıların seyyahlar olduğunu görüyoruz. 18. yy'da tüm Karia'yı gezen R. Chandler, Halikarnassos Yarımadası'na da uğramıştır¹. İngiliz Deniz Bakanlığı'nın aynı yıllarda hazırladığı deniz haritalarında Halikarnassos ve Myndos'taki kalıntılar görülmektedir². 19. yy'ın başlarında Anadolu'yu ziyaret eden C. Texier, Halikarnassos ve Maussolleion ile ilgili bilgiler vermektedir³. Yüzyılın ortalarında Maussolleion'da kazı yapan C. T. Newton buradan çıkardığı bazı mimari ve plastik parçaları İngiltere'ye götürmüştür⁴. Böylelikle ilk araştırmaların daha çok Halikarnassos'ta yoğunlaştığını görüyoruz. 19. yy. sonlarına doğru çalışmalar yarımada üzerindeki Yunan özelliği taşımayan yerleşimlere doğru kaydırılmıştır. Judeich⁵ ile Paton ve Myers⁶, yarımada üzerinde çeşitli yüzey araştırmaları ve kazılar yürütmüşlerdir.

¹ R. Chandler, *Travels in Asia Minor 1764-65* (1971), 109.

² Admiralty Chart no.1606.

³ C. Texier, *Description d'Asie Mineure III* (1849), 119-122.

⁴ Newton 1865, 75 vd.

⁵ Judeich 1887, 331.

⁶ Paton 1887, 64-82; Paton — Myers 1894, 373-380; Paton — Myers 1896, 188-271.

20. yy'ın ilk yarısında yarımada üzerindeki araştırmalarda İtalyan ekiplerde boy göstermeye başlamıştır⁷. 1939'da B. Meritt, H. T. Wade-Gery ve M. Mc Gregor tarafından yayınlanan Atina Vergi Listeleri, Halikarnassos yarımadasındaki Leleg kentlerinin bir kaçının tahmini lokalizasyonunun yapıldığı bir çalışma olarak karşımıza çıkar⁸. 1950'lerin ortasında Halikarnassos yarımadasındaki en kapsamlı araştırmayı G. E. Bean ve J. M. Cook gerçekleştirmiştir. İngiliz bilginler, Atina Vergi Listeleri'nde adı geçen Leleg kentlerini tek tek tesbit ederek ilk kez tam bir lokalizasyon denemesi yapmıştır⁹. Bean ve Cook'un Plinius'ta adı geçen kentlerin tümünün ele alındığı bu çalışması bilim dünyası tarafından kabul görmüştür ve geçerliliği halen sürmektedir. Daha sonra 1970'te W. Radt tarafından Halikarnassos yarımadasındaki irili ufaklı sayısız Leleg yerleşimini kapsaya çok detaylı bir yüzey araştırması yayınlanmıştır¹⁰. Bu eser aradan geçen 34 yıla rağmen hala Lelegler üzerine hazırlanmış en kapsamlı yayın olma özelliğini elinde tutar. Buna rağmen Radt Leleg yerleşimlerinde kazı yapmanın gerekliliğini söylemektedir. Sonraki yıllarda S. Hornblower tarafında yapılan çalışmalar Maussollos dönemi ağırlıklı olmak üzere yeni bazı görüşleri de ortaya koymuştur¹¹. Hekatomnidler dönemi araştırmaları ise 1966'da K. Jeppesen başkanlığında başlatılmıştır. Danimarkalı ekip halen P. Pedersen başkanlığında Maussolleion terasındaki çalışmalarını sürdürmektedir. Bölgede Türk arkeologların çalışmaları ancak 1980'lerin sonunda artmaya başlamıştır. Bundan önce ise 1960'larda Y. Boysal¹² tarafından Ortakent'te ortaya çıkarılan Myken nekropolündeki çalışmayı görmekteyiz. 1980'lerin sonunda A. Tırpan¹³, 1990'larda ise E. Varinlioğlu'nun çalışmaları ile yarımada'daki Türk araştırmaları artmaya başlamıştır. 1990'ların sonunda A. Diler tarafından Lelegler üzerine başlatılan çalışmalar halen sürmektedir¹⁴.

Çalışmamızın konusu Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Halikarnassos yarımadasındaki Eski Yunan geleneğine göre kurulmuş kentler olan Halikarnassos ve Myndos, yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentleri Eski Myndos, Side, Pedasa,

⁷ Guidi 1921/22, 366-367; Maiuri 1921/22, 34 vd.

⁸ Meritt 1939, res.191.

⁹ Bean — Cook 1955.

¹⁰ Radt 1970. Yazarın çalışması daha çok yarımada'nın orta kesimlerini ve doğusunu kapsar, kıyı kesimlerinde bizim araştırma yaptığımız alanlarda bir inceleme yapmamıştır.

¹¹ Hornblower 1982. Hornblower çalışmasında Bean ve Cook'un lokalizasyonunu kabul etmiştir.

¹² Boysal 1967, 1-30.

¹³ Tırpan 1988, 167-190.

¹⁴ Diler 2003, 12 vd; Diler 2004, 143 vd.

Telmessos, Termera, Ouranion ve Madnasa kentlerinin sur duvarları, kuleleri ve diğer ek elemanlarını kapsamaktadır. Bean ve Cook'un Gölköy olarak lokalize ettiği Karyanda ise birkaç ortaçağ yapısı dışında antik bir kalıntıya sahip olmadığı için kapsam dışında tutulmuştur. Çalışma sahamız, Torba ile Bodrum arasında çekilecek bir çizginin batı kısmını içine almaktadır. Syangela ve Theangela ise yarımadaının dışında kalmasından ötürü çalışmamıza dahil edilmemiştir.

Bu çalışma adı geçen kentlerin tümünün savunma sistemlerini bir arada inceleyerek birbirleriyle arasındaki ilişkileri ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bahsettiğimiz kentleri Yunan geleneğine göre ve yerel geleneğe göre ayırarak yerleşim planlarının sur planları üzerine etkisi ve iki farklı kent planlama modelini inceledik. Böylelikle Yunan yerleşim geleneği ve yerel halkların geliştirdiği yerleşim modellerinin arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçladık. Ayrıca kentler arasında duvar işçiliği açısından da bir kıyaslama yaparak genel anlamda Leleg duvar işçiliğinin özelliklerini vermeye çalıştık. Zamansal period olarak çalışmamız M.Ö. 7.yy ile M.Ö. 4. yy arasında kapsamaktadır.

II. KARIA BÖLGESİ TARİHÇESİ

A. HEKATOMNİDLER ÖNCESİNDE KARIA

Karia bölgesinde Yunan öncesi yerleşim prehistorik dönemlere kadar inmektedir. İlk akla gelen birkaç örnek içinde Bodrum Yarımadası'nda yer alan Ortakent'te (eski adı Müsgebi) Erken Tunç dönemine inen seramik buluntuları dikkat çekicidir¹⁵. Menderes vadisinde yer alan Hamidiye, Kavaklı ve Bargasa gibi merkezlerde, Geç Kalkolitik ile Geç Bronz çağı arasında buluntu veren prehistorik yerleşimler bulunur¹⁶. Bafa gölünün üzerinde yükselen Latmos (Beşparmak) dağlarında prehistorik mağara yerleşimleri ve bu yerleşimlerdeki duvar resimleri tarih öncesi dönemdeki etkinliklere örnek teşkil eder¹⁷. İassos'ta da prehistorik dönemlere ait yerleşim olduğu bilinmektedir¹⁸. İç Karia kentlerinden Aphrodisias'ta da sistematik kazılarla prehistorik bir yerleşim bulunduğu kanıtlanmıştır¹⁹. Milas yakınlarındaki Damlıboğaz köyü (antik adı Hydai) yine Erken Tunç dönemi malzemesi veren buluntu merkezlerindedir²⁰. Bodrum Yarımadası'nda yer alan Eski Myndos'un konumlandığı Bozdağ denilen tepede prehistorik seramik ele geçmiştir²¹.

Bölgede özellikle M.Ö. 2.binin ikinci yarısında yoğun bir Myken etkinliği görülmektedir²². Ortakent'te bulunan ünlü Myken nekropolü sadece Karia bölgesinin değil Anadolu'nun en büyük Myken buluntu merkezi olma özelliğini halen elinde tutmaktadır²³. İassos, Myndos, Knidos, Stratonikeia, Mylasa ve Aphrodisias gibi kentler Myken buluntusu veren diğer merkezlerdir²⁴. Ayrıca Termera'da²⁵ ve Kindya yakınlarındaki Çömlekçi köyünde de Sub-Myken dönemi malzemesi bulunmuştur²⁶.

Karia bölgesinin Yunan öncesi yerel halklarıyla ilgili olarak antik kaynaklarda Karlar ve Lelegler'den bahsedilmektedir. Strabon'un bize aktardığına göre Lelegler

¹⁵ E. Vermuele, *Archaeology* 17, 1964, 245 vd.

¹⁶ R. Marchese, *The Historical Archaeology of Northern Caria*, (1989), 3 vd.

¹⁷ Peschlow 1996, 17-21.

¹⁸ D. Levi, *Iassos Kazıları* (1986), 87 vd.

¹⁹ B. Kadish, *AJA* 73, 1969, 49-65

²⁰ Diler 2003, 11; Diler 2004, 146 vd.

²¹ Bkz Eski Myndos maddesi s. 39.

²² Özgünel 1983, 730-738, Özgünel 1987, 536-539.

²³ Bass 1963, 353 vd; Y.Boysal, *TürkAD* 13, 2, 1964, 81 vd; Y.Boysal, *Belleten* 31, 1967, 67 vd; Boysal 1969, 1 vd; Desborough 1964, 271; Taylour 1964, 148; Özgünel 1983, 732-734; Özgünel 1987, 537-539.

²⁴ Özgünel 1983, 730-738

²⁵ Bkz. Termera maddesi s. 54.

²⁶ Boysal 1969, 1 vd.

Troia Savaşı'ndan sonra Troas bölgesinden sürülmüştür²⁷. Ona göre savaştan önce Antandros, Skepsis, Pedasos, Gargara ve Assos kentleri Lelegler'e aitti²⁸. Homeros, bu halkın Troia Savaşı sırasında Karlar'la birlikte Troialılar'ın yanında savaşa girdiklerini bildirir²⁹. Bu dönemde Leleglerin efsanevi lideri Altes'in adı geçmektedir³⁰. Altes önderliğindeki Lelegler Troia'nın güneyinde bulunan Satnioeis nehri kıyısındaki Pedasos kentinde oturmaktaydı³¹. Troia Savaşı'ndan sonra güneye indirilen halk, geçtikleri yerlerde kültür izleri de bırakarak Halikarnassos çevresine yerleşmişlerdir³². Strabon Lelegler'in yeni yerleşim alanında terk ettikleri kentleri Pedasos'un anısına Pedasa kentini kurduklarını, bununla yetinmeyip Myndos ve Bargylia arasını ele geçirdiklerini anlatır³³.

Karlar ile olan bağlantıları konusunda antik yazarlardan çeşitli bilgiler alıyoruz. Herodotos'a göre Karlar anakaraya gelmeden önce Leleg adıyla adalarda yaşamaktaydı ve Minos uyruğundaydılar³⁴. Ancak Kariyalılar'ın bunu kabul etmediklerini, anakaranın yerlisi olduklarını ve hep bu isimle anıldıklarını da yine Herodotos'un aynı pasajından öğreniyoruz³⁵. Strabon ise Lelegler'le Karlar'ı birbirinden ayrı değerlendirmektedir³⁶. Bir yerde kendisiyle çelişen Strabon Karlar'ın ve Lelegler'in aynı halk olduğunu söyler³⁷. Olasılıkla Strabon burada Herodotos'un görüşünü bize aktarmış olmalıdır³⁸. Homeros'tan Leleglerin savaşçı olduğunu da öğrenmekteyiz³⁹. Savaşçı bir kavim olarak savaşla ilgili üç icatları vardır. Bunlar miğfer üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak ve kalkan tutamağıdır⁴⁰.

²⁷ G.Thompson, Tarihöncesi Ege I (1995),118 ve dn. 71.

²⁸ Strabon XII,50-51.

²⁹ Homeros, X, 428-429.

³⁰ age., XXI, 86: Altes kralıdır savaş sever Leleglerin...

³¹ Strabon XIII, 59.

³² Bean 2000, 3.

³³ Strabon XIII, 59.

³⁴ Herodotos I, 171.

³⁵ age., I,171.

³⁶ Strabon XIII,58.

³⁷ age., XIV,2,27.

³⁸ Karşılaştırma için Herodotos I,171; Strabon XIV, 2, 27.

³⁹ Homeros, XXI, 86.

⁴⁰ Herodotos I, 171. Herodotos'un aynı yerde bize aktardığına göre daha önce kalkan bir kayış ile boyundan sol omuz üzerine asılarak kullanılırmış.

Plinius Halikarnassos yarımadasında 6 büyük Leleg kentinden bahsetmektedir⁴¹. Bu kentler Termera, Side, Madnasa, Pedasa, Ouranion ve Telmessos'tur. Adı geçen kentler geçen yerleşimler yüksek dağ doruklarına konumlanmış, etrafı surlarla çevrili kale kentler görünümündedir⁴². Bu yerleşimlerden başka tüm yarımada ve doğusuna yayılmış irili ufaklı çok sayıda kent özelliği olmayan yerleşim alanı vardır. Bunlara Bean ve Cook'un bahsettikleri çiftlik evleri ve çok amaçlı bileşik yapılar da dahildir⁴³. Bahsettiğimiz yerleşimler genelde tahkim edilmiştir ve en erken örnekleri çoğunlukla oval plan özelliği gösterirler⁴⁴. Kültürel anlamda Lelegler Karlar'ın gerisinde kalmıştır. Yunan kentlerinde görmeye alışkın olduğumuz etkileyici anıtsal kamu yapıları, tapınaklar veya mermer mimari parçaların hiç birisine Leleg yerleşimlerinde rastlayamıyoruz⁴⁵. Hatta kutsal alan geleneği bile bu kültürde iki istisna haricinde görülmez⁴⁶. Daha çok yaşam ve ölümlle ilgili mimari kalıntılar bu kültürden günümüze ulaşan izlerdir. Ölü kültürle ilişkili olarak yalancı kubbe ile oluşturulmuş tümülüs mezarlar onlardan geriye kalan en güzel ve karakteristik mimari yapılarıdır⁴⁷.

Ege göçleri sonunda Karia bölgesi kıyıları Dor göçüne sahne olmuştur. Batı Anadolu'ya göç eden Dorlar, Halikarnassos, Knidos⁴⁸ ve İassos'u kurdular⁴⁹. Strabon Rhodos ve Kos'un bu süreçten daha önce iskan edilmiş olduğunu, ancak Halikarnassos ve Knidos'un var olmadığını aktarır⁵⁰. Gerçektende Halikarnassos ve

⁴¹ Plinius V, 107

⁴² Hornblower 1982,

⁴³ Bean — Cook 1955, 133 vd.

⁴⁴ W.Radt, 1970 yılında yayımladığı doktora çalışmasında bu küçük yerleşimleri de detaylı biçimde incelemiş ve sınıflandırmıştır, Radt 1970. Biz çalışmamız kapsamında sadece büyük kentlerin surları ile ilgileneceğiz.

⁴⁵ Leleg mimarisi ile ilgili olarak W.Radt'ın 1970 yılında yayınladığı doktora çalışması bugüne kadarki en kapsamlı eserdir. Ayrıca J.Carpenter-T.Boyd, AJA 81, 1977, 179-216'da Euboiya ve Attika'daki benzer mimari yapılarla ilgili bir araştırma yayınlamışlardır.

⁴⁶ Pedasa'da henüz kazılmamış bir Athena tapınağı vardır, Paton — Myers, 1896, 184-194. Ayrıca 2001 yılı Ekim ayında A.Diler başkanlığındaki bilimsel araştırma ekibi tarafından yapılan araştırmalarda tapınağın botros'unun definciler tarafından tahrip edildiği görülmüştür. Alazeytin'de ise bir Heroon bulunmaktadır, Radt, 1970, 39 vd.

⁴⁷ Tümülüs mezarlar tüm yarımada yayılmıştır. Ancak en yoğun olarak Pedasa'nın territorium'unda görülür. Çok çeşitli form ve planlardadır, bkz. Radt 1970, 195-196 ve 215 vd. Tümülüslerin belkide en görkemli ve eşsiz örneği olan Gebekilise yuvarlak planlıdır, kubbesi bindirme tekniği ile oluşturulmuştur, Radt 1970, 218-219, Carstens 2002, 405 ve res.19.

⁴⁸ Bkz. Halikarnassos maddesi s.18.

⁴⁹ Ruzicka 1992, 5.

⁵⁰ Strabon XV, II, 6.

Knidos civarında Myken izleri bulunmasına rağmen bu kentler Dorlar tarafından kurulmadan önceki dönemde buralarda düzenli bir yerleşim yoktur⁵¹.

Göç dalgasından sonra bölgede bir Yunan etkisi söz konusudur. Nitekim ele geçen Protogeometrik dönem seramikleri bu savı destekler. Halikarnassos Yarımadası'nda bulunan Termera⁵² ve Dirmil'de⁵³ Geç Protogeometrik döneme ait seramik ele geçmiştir. A. Diler başkanlığında Halikarnassos Yarımadası'nda yürütülen kurtarma kazıları ve yüzey araştırmalarında Leleg mezarları içerisinde çok sayıda Protogeometrik döneme ait seramik bulunmuştur⁵⁴. Gerek Knidos'ta ve gerekse Halikarnassos'ta Yunan yerleşimi en azından M.Ö. 8. yy'a kadar inmektedir. İlk dönemlerdeki bu Dor yerleşimlerinin ekonomisi tarıma dayalı bir özellik gösterir⁵⁵. Yunan kolonizasyonu bu erken dönemlerde sadece kıyı kentleriyle sınırlı kalmış gibi görülmektedir. Bölgenin Yunanlılaşma süreci ancak M.Ö. 4. yy'da Hekatomnid sülalesi ile etkili olmuştur. Kolonizasyonun kıyılardan içeriye nüfuz edememesi ile Karia'nın iç kesimleri büyük ölçüde kendi özelliklerini koruyabilmiştir⁵⁶. Çiftçilerden ve çobanlardan oluşan yerel nüfusun çoğunluğu yerel hanedanların ya da önemsiz kralların tebaasıydılar⁵⁷. M.Ö. 7. yy'da Batı Anadolu'nun diğer bölümleri gibi Karia'da Lydia'nın egemenliği altına girdi. M.Ö. 546'da son Lydia kralı Kroisos Persler tarafından yenilince bölge Pers yönetimine katıldı⁵⁸. Sadece Pedasa⁵⁹ ve Kaunos⁶⁰ Persler'e karşı koymuştur. Böylelikle İonia gibi Karia'da Sardes'e yerleşen Pers satrabına vergi ödedi. Pers hakimiyeti yerel hanedanların çekişmelerine son vererek Karia'ya barış getirmiştir⁶¹. M.Ö. 6. yy Pers egemenliği ile sakin bir şekilde biterken M.Ö. 5. yy'ın ilk yılları çok hareketli geçmiştir. M.Ö. 498'de İonialılar'ın Sardes'i tahribinden sonra Kariyalılar'da İon ayaklanmasına katılmıştır⁶². İon ayaklanması M.Ö. 494'te Lade deniz savaşında İon donanmasının yenilmesi ve bunun sonucunda Miletos'un teslim olmasıyla sona

⁵¹ Çapar 1987, 26.

⁵² Paton 1887, 69, res.6.

⁵³ C. Özgünel, Karia Geometrik Seramiği (1979), 4.

⁵⁴ Diler 2003, 16 ; Diler 2004, 146.

⁵⁵ Çapar 1987, 27.

⁵⁶ Erdoğan 1991, 24.

⁵⁷ Ruzicka 1992, 5.

⁵⁸ Herodotos, I, 174.

⁵⁹ age., I, 175-176

⁶⁰ age., I, 176.

⁶¹ Ruzicka 1992, 7.

⁶² Mansel 1947, 268; Hornblower 1982, 21; Ruzicka 1992, 7.

erdi⁶³. Marsyas Çayı yakınlarında Beyaz Direkler denilen yerde yapılan toplantıda Karialılar Persler'e karşı savaş kararı aldılar⁶⁴. Savaş on bin Karialı'nın ölümüne mal oldu, yenilen Karialılar Labraunda'ya çekildi⁶⁵. Sonrasında Miletoslular ve müttefikleri Karialılar'a katılarak Persler'e karşı yeni bir savaşa tutuştular. Bu ikinci savaşın kayıpları da çok yüksek oldu⁶⁶. Son kez toparlanan Karialılar bu kez Pedasos yolunda Pers ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı⁶⁷. Persler'in M.Ö. 490'larda Karia'yı tekrar ele geçirmesinden sonra Karialılar yine boyun eğmek zorunda kaldı⁶⁸. Yunanistan seferi sırasında Pers donanmasında Karialılar da bulunmaktaydı. Donanmadaki kadın komutanlardan birisi de Halikarnassoslu Artemisia idi⁶⁹. Kserkses'in M.Ö. 480/479'da başarısızlıkla sonuçlanan Yunanistan seferinden sonra Karia üzerinde Pers egemenliği zayıflamaya başladı. Bu tarihlerde Atina tarafından Persler'e karşı kurulan Delos birliği'ne tüm Karia kıyı kentleri katıldı⁷⁰.

Batı Anadolu'daki Atina ve Pers çatışması Karia'daki politik düzene çok etkili olamamıştır. Sonrasında M.Ö. 5. yy'ın sonlarındaki Sparta ve Pers çekişmesi ise satraplık yönetiminde yeni düzenlemeleri beraberinde getirdi⁷¹. Pers kralı Dareios satraplık yönetimini M.Ö. 407'de Tissaphernes'ten alarak oğlu Kyros'a verdi⁷². Bu olaydan birkaç yıl sonra Dareios'un ölümü üzerine büyük oğlu Artakserkses tahta geçti ve devrik satrap Tissaphernes'e Karia'nın yönetimini verdi. Böylelikle Karia bölgesi ilk kez M.Ö. 405/404'te yönetsel olarak Lydia sataplığından ayrılmış oldu⁷³. Lydia satrabı Kyros, Pers tahtında hak iddia ettiği için ağabeyi Artakserkses'e karşı savaş başlattı. M.Ö. 401'de Kyros, Kunaksa savaşında ağabeyine yenildi. Bunun üzerine Artakserkses Tissaphernes'i Lydia satrabı olarak atadı⁷⁴. Sonuç olarak Karia tekrar yönetsel olarak Lydia sataplığına bağlanmış oldu. Sparta bir süre Batı Anadolu sahillerindeki kentlerin Tissaphernes'e karşı baş kaldırmalarına

⁶³ Mansel 1947, 269.

⁶⁴ Herodotos V,118. Şahin Beyaz Direkler'in yerini Yatağan'ın 15 km kuzeyinde Muğla-Aydın karayolu yakınlarına lokalize etmektedir, Şahin 1976, 11.

⁶⁵ Herodotos V, 119.

⁶⁶ age., 120.

⁶⁷ age., 121.

⁶⁸ Ruzicka 1992, 8.

⁶⁹ Herodotos VIII, 68.

⁷⁰ Ruzicka 1992, 8.

⁷¹ Hornblower 1982, 33; Ruzicka 1992, 12-13.

⁷² Ksenophon, Hellenika, I, 4.1-5.

⁷³ Hornblower 1982, 34; Ruzicka 1992, 13.

⁷⁴ Ksenophon, Anabasis, I, I. 6

yardım etti. Ancak denizaşırı savaşlara ve hakimiyete alışkın olmayan Sparta Peloponnesos savaşı yüzünden zayıflamıştı ve Batı Anadolu üzerinde çok etkili olamadı⁷⁵. Pers kralı Artakserkses, Tissaphernes'in yönetiminden memnun olmasına rağmen Sparta ile olan savaştaki başarısızlığı yüzünden M.Ö. 395'te onu idam ettirdi⁷⁶. Yaklaşık M.Ö. 392'de Karia tekrar ayrı bir satraplık haline getirildi⁷⁷. Pers yönetiminin atadığı yeni yönetici eski geleneğin aksine Persli değil bir Kariyalı'ydı. Bu yeni Kariyalı satrap Mylasa hanedanı ve Hyssaldomos'un oğlu Hekatomnos idi⁷⁸.

B.HEKATOMNİDLER DÖNEMİNDE KARIA

Karia'nın en parlak dönemini yaşatan Hekatomnid sülalesinin kökeni ile ilgili elimizde çok fazla bir bilgi yoktur. Herodotos Kindyalı Piksodaros adlı birinin İon ayaklanması sırasındaki savaş stratejisinden bahsediyor⁷⁹. Maussollos ve Piksodaros isimleri M.Ö. 4. yy'da tekrar ortaya çıkmıştır. Buna dayanarak Maussollos ve Piksodaros'un Hekatomnid sülalesinin ataları olduğunu kabul edebiliriz. Kindya da sülalenin doğduğu kent olmalıdır. İon ayaklanması sırasındaki savaşta Maussollos oğlu Piksodaros'un akibeti belirsizdir, ancak sülale bir şekilde yok olmayıp güçlenerek Mylasa'yı da hanedanlık topraklarına katmış ve ismini M.Ö. 4. yy.a taşıyarak bölge tarihinde çok önemli işlerin sorumlusu olmuştur.

M.Ö. 391'de Hekatomnos, Pers kralı Artakserkses'in buyruğu ile diğer tüm kıyı kentleri ve bunları yöneten satraplarla birlikte Kıbrıs'ı elinde tutan Evagoras'a karşı bir sefer hazırlığına girişti⁸⁰. Bu seferde Hekatomnos taktik komuta gibi önemli bir görev aldı⁸¹. Daha sonra büyük Pers donanmasının komutası da yine Hekatomnos'a verildi⁸². Tarihi kaynaklar bu seferin sonuçlarıyla ilgili olarak net bir bilgi vermemektedir.

Hekatomnos'un üç oğlu ve iki kızı vardı. Bunlar Maussollos, İdrieus, Piksodaros ile, kızları Artemisia ve Ada idi. Hekatomnos'un yönetiminden memnun olan Pers yönetimi onun ölümü üzerine iyi niyetin sembolü olarak büyük oğul

⁷⁵ Mansel 1947, 387; Bean 2000, 6-7.

⁷⁶ Ksenophon, Hellenika, III, 4. 25

⁷⁷ age., 14.

⁷⁸ Bockisch 1969, 133 vd.; Ruzicka, 1992, 14.

⁷⁹ Herodotos V,118.

⁸⁰ Hornblower 1982, 37, Ruzicka 1992, 20.

⁸¹ Ruzicka 1992, 20.

⁸² age., 20.

Maussollos'un başa geçmesine izin verdi. Büyük oğul Maussollos ile birlikte Karia'da yeni bir dönem başlamış oldu. Maussollos babasına oranla daha hırslı, aktif ve agresif bir politik görüş izleyerek Karia'da çok çeşitli ve önemli değişikliklere imza attı. İlk önemli icraat hanedanlık merkezinin Mylasa'dan Halikarnassos'a taşınması oldu. Halikarnassos her şeyden önemlisi bir kıyı kentiydi ve bu özelliği ile Maussollos'un emperyalist politikası için çok elverişli bir konuma sahipti. Bir iç ve bir dış limana sahip olan yeni başkent deniz ticareti için de bu özelliği ile oldukça elverişli idi. Kent, uzunluğu 6.5-7 km'yi bulan surlarla çevriliydi. Halikarnassos'un yeniden inşası ile Hekatomnid inşa programı da başlamış oldu⁸³. Maussollos bu inşa programı çerçevesinde tüm Karia'yı görkemli kutsal alanlar, geniş sur duvarları, yeni inşa edilmiş kentlerle donattı. Maussollos'un en büyük icraatlarından birisi de Halikarnassos Yarımadası'ndaki 8 Leleg kentini boşaltıp buradaki halkı Halikarnassos'ta toplaması, yani *synoikismos* politikasıdır⁸⁴. Plinius ise bu olayı Büyük İskender'e yüklemektedir, ancak bilim dünyası bunun bir hata olduğunu kabul etmektedir⁸⁵. Boşaltılan kentler Telmessos, Termera, Ouranion, Madnasa, Side ve Pedasa'dır⁸⁶. Syangela ve Myndos ise geniş araziler üzerinde Yunan geleneğine göre yeniden inşa edildi⁸⁷. Labraunda Maussollos tarafından yeniden planlanarak bazı kısımları yeniden inşa edildi⁸⁸. Burada bulunan Andron B, üzerindeki yazıt yardımı ile Maussollos dönemine tarihlenir⁸⁹.

Maussollos aynı zamanda Yunan dünyasının yarattığı son kültür olan İon Rönesansı'nın da ilk temsilcilerindendir⁹⁰. Amyzon'daki Artemis kutsal alanı, Sinuri'deki kutsal alan, Labraunda'daki Zeus tapınağı, Halikarnassos'taki Mausolleion, Ares terası ve Maussollos'un sarayı başta olmak üzere diğer Karia kentlerinde de bu kültürel akım sürecinde anıtsal yapılar inşa edildi⁹¹. Pedersen İon

⁸³ Hekatomnid inşa programı, Hornblower tarafından detaylıca ele alınmıştır. Hornblower 1982, 234-331.

⁸⁴ Strabon XIII, 59; Bean — Cook 1955, 96 vd. ; Bean — Cook 1957, 142; Bockisch 1969, 145-146; Hornblower 1982, 78 vd.; Ruzicka 1992, 36 vd.

⁸⁵ Plinius V,107.

⁸⁶ Bean — 1955, 143-145; Hornblower 1982, 82 vd. ; Ruzicka 1992, 35.

⁸⁷ Bkz. dn. 88.

⁸⁸ Hornblower 1982, 309.

⁸⁹ Hellström 1992, 123.

⁹⁰ Pedersen 1994 b, 32.

⁹¹ Pedersen 1991, 93 vd. ; Pedersen 1994 b, 12 vd.

Rönesansı'nın kökenini Maussollos ve mimarlarının birlikte hayata geçirdiği bilinçli bir inşa programı olduğu fikrini ortaya atar⁹².

Tüm bu inşa faaliyetleri için gerekli olan para halktan sömürgeci bir anlayışla toplanmıştır. Ölüm töreni esnasında şehir kapılarından geçirilen ölü askerlerin cesetlerinden para alınması, kraliyet yolu üzerine dalları sarkan ve yola düşmüş ağaçların satılması, kendisine hediye olarak sunulan hayvanların sahibine bırakılarak daha semiz bir hale gelmesini beklemek, daha sonra da bu hayvanları yüksek meblağda satmak, üstüne üstlükte hayvanın sahibinden vergi almak gibi akıl almayacak yöntemlere dayanan vergi politikası Maussollos'un her türlü kârı nasıl paraya çevirebileceğini bize en iyi şekilde anlatır⁹³.

Hekatomnos tarafından örnek alınan Miletos tarzı paralar basılmaya devam edildi. Bu paraların ön yüzünde aslan yüzü ya da pençesi, arka yüzünde ise rozet ya da yıldız bulunuyordu. HEKA yazısını ise MA ile değiştirildi⁹⁴. Bunun dışında Halikarnassos'ta Rhodos standartlarında yeni bir hanedanlık parası bastırmaya başladı⁹⁵. Bu paraların ön yüzünde ışık saçan Apollon, arka yüzünde ise Hekatomnos'un tetra drahmilerinde kullandığı Zeus Labyrandos'un işareti bulunuyordu⁹⁶.

Maussollos'un askeri alandaki çalışmalarından birisi de 100 gemiden oluşan büyük sayılabilecek donanmasıydı. Donanma iç limanda yer alan gizli limanda tutuluyordu⁹⁷. Karia bölgesinin deniz sahası kontrol altında tutulmakla birlikte liman şehirlerinin güvenliği için de deniz gücü gerekiyordu⁹⁸.

Maussollos genel anlamda Pers otoritesinin sadık bir yöneticisi olmuş ve onlarla olan iyi ilişkilerini hep korumuştur. Böylelikle Pers yönetiminin güvenini kazanmıştır. Gerçekten de Pers yönetiminin Maussollos'a hiç karışmadığını görüyoruz. Yönetimin gösterdiği bu ılımlı tutumla Maussollos Karia'yı bir kral gibi yönetmiş ancak hiçbir zaman kral olamamıştır. "Kral" özgür hareket edebilmesi sayesinde ki topraklarını genişletmiştir. Bir dönem Erythrai gibi uzakta bir kenti

⁹² age., 12 vd.

⁹³ Ruzicka 1992, 40-41.

⁹⁴ age., 36.

⁹⁵ Konuk 1998, 83vd.

⁹⁶ Ruzicka 1992, 36.

⁹⁷ Bean — Cook 1957, 89; Hornblower 1982, 303-304; Ruzicka 1992, 39, Pedersen 1994 a, 219.

⁹⁸ Ruzicka 1992, 39.

bile himayesi altına almıştır⁹⁹. Sadık Maussollos “Satrap İsyanı” sırasında M.Ö. 365’te Assos’ta bağımsızlığını ilan eden Ariobarzanes’e karşı, isyanı bastırmak için Pers otoritesinin buyruğu ile 100 parçalık donanmasıyla Assos’u kuşatır¹⁰⁰. Güneyde ise Perikles’i yenen Maussollos, Lykia bölgesini de kontrol altına alır¹⁰¹.

Yaklaşık 24 yıl yönetimde kalan Maussollos M.Ö. 353’te öldüğünde arkasında kültürel, siyasi ve politik anlamda pek çok eser bırakmıştır. Mezar anıtı Mausolleion şanına yakışacak bir biçimde inşa edilmiştir ve antik dünyanın yedi harikası arasında anılmıştır¹⁰².

Maussollos’un ölümü üzerine yerine eşi, aynı zamanda kız kardeşi olan Artemisia geçti¹⁰³. Artemisia’nın iki yıl süren saltanatı süresince siyasi olarak kayıtlara geçen tek icraatı Rhodos’un fethi oldu. Karia’nın başına bir kadın geçtiğini öğrenen Rhodoslular fırsattan yararlanma düşüncesi ile hemen Halikarnassos’a bir donanma ile hareket etti. Rhodoslular’ın geldiğini haber alan Artemisia ise tüm donanmasını gizli limana sakladı. Şehri savunmasız gören Rhodoslular gemilerini demirleyerek kenti istila etti¹⁰⁴. Gizli limandan bir manevra ile donanmasını çıkaran Artemisia savunmasız Rhodos gemilerini ele geçirdi. Halikarnassoslu denizciler ele geçirilen gemilere yerleştirilerek Rhodos’a doğru yelken açıldı. Rhodoslular mutlak zaferle dönen gemilerini görerek onların içeri girmesine izin verdiler. Böylelikle Rhodos kolaylıkla ele geçirilmiş oldu¹⁰⁵.

Artemisia sadece iki yıl tahtta kalabildi ve ölümü üzerine yerine İdrieus geçti. Artemisia ve İdrieus Maussollos kadar agresif bir politika izleyememiş olmalarına karşın ağabeylerinin başlattığı inşa programına devam etti¹⁰⁶. Artemisia ünlü mezar anıtı Mausolleion’u inşa ettirdi¹⁰⁷. İdrieus ise Maussollos’un planladığı ancak

⁹⁹ Bockisch 1969, 147; Bayburtluoğlu 1975, 73; Hornblower 1982, 100-107; Akurgal 1995, 318; Mc Nichol 1997, 60 ve dn. 83.

¹⁰⁰ Hornblower 1982, 174, Mc Nichol 1997, 182.

¹⁰¹ Hornblower 1982, 119 vd.-182; G. E. Bean, Eskiçağ’da Lykia Bölgesi (1997), 27.

¹⁰² Mausolleion ile ilgili kaynakça geniştir, bu yüzden burada ancak birkaçından bahsedeceğiz. Newton 1865, 105 vd.; A. H. Smith, A Catalogue of Sculpture in the Department of Greek and Roman Antiquities in the British Museum (1900), 65-135; K. Jeppesen, Paradeigmata (1958), G. B. Waywell, The Free Standing Sculptures of the Mausoleum of Halikarnassus (1978); Hornblower 1982, 223-274; K. Jeppesen – F. Hojlund – K. Aaris-Sorensen, The Mausolleion at Halikarnassos 2: The Written Sources and Their Archaeological Background (1986), Pedersen 1991, 8 vd.

¹⁰³ Hekatomnid sülalesindeki aile içi evlilik için, Hornblower 1982, 358-363.

¹⁰⁴ Bean 2000, 101.

¹⁰⁵ age., 101.

¹⁰⁶ Ruzicka 1992, 102.

¹⁰⁷ Bean 2002, 99-100.

bitiremediği bazı yapıları tamamladı. İdrieus öncelikle Artemisia'nın ölümü üzerine yarım kalan Mausolleion'un inşaatını bitirdi¹⁰⁸. Labraunda'daki Andron A'da bulunan ithaf yazıtı yapının İdrieus tarafından inşa ettirildiğini kanıtlamaktadır¹⁰⁹. Burada Maussollos tarafından yeniden planlanan ancak bitirilemeyen çoğu yapı da İdrieus tarafından tamamlanmıştır¹¹⁰. Amyzon'daki kutsal alanın propylon'unda İdrieus'un adı geçmektedir. Kutsal alandaki mimari açıdan homojenlik gösteren bir grup yapı (tapınak, teras, merdivenler ve peribolos duvarı) tıpkı Labraunda'da olduğu gibi Maussollos tarafından planlanıp başlatılmış, İdrieus tarafından bitirilmiştir¹¹¹. Amyzon, Telos, Nsyros ve Kaunos'taki sur duvarları da İdrieus dönemine tarihlenmektedir¹¹².

İdrieus'un M.Ö. 344/343'teki ölümü üzerine yönetim karısı ve aynı zamanda kızkardeşi olan Ada'ya geçer¹¹³. İdrieus'un ölümü ve Ada'nın başa geçtiği yıllarda Piksodaros'un nerede olduğu belirsizdir. M.Ö. 341/340 tarihlerinde oraya çıkan Piksodaros yönetime el koyarak ablası Ada'yı Halikarnassos'tan uzaklaştırdı¹¹⁴, sonrasında Alinda'ya çekilen ablasına dokunmadı ve bir şekilde orada yerel bir hanedan olarak kalmasına izin verdi¹¹⁵.

Piksodaros ağabeyi Maussollos döneminde ele geçirilen Lykia bölgesini yönetmeye devam etmiştir. Ksanthos'ta bulunan üç dilli bir yazıtta Aramice olan bölümünde Piksodaros Karia ve Lykia'nın satrabı olarak anlatılmıştır¹¹⁶. Piksodaros, Maussollos, Artemisia, İdrieus ve Ada'nın aksine inşa programına devam etmedi. Bu tarz büyük işler yapmak yerine altın Hekatomnid sikkeleri bastırmakla yetindi¹¹⁷. Politik anlamda da Piksodaros'un Maussollos ve İdrieus'a nazaran daha pasif kaldığı görülmektedir. Buna sebep olarak elinde ağabeylerine göre daha az askeri güç kalmış olmasını gösterebiliriz. Özellikle M.Ö. 345 civarında İdrieus'un paralı askerlerinin

¹⁰⁸ Boysal inşaatın yarım kalmaması için heykeltıraşlar tarafından gönüllü olarak bitirildiği düşüncesindedir, Y.Boysal, *Grek Klasik Devir Heykeltıraşlığı* (1967), 80. Bean bu işi Artemisia'nın tamamladığını söyler, Bean 2000, 99. Hornblower ise İdrieus, Ada ya da Piksodaros'un bitirmiş olabileceğini savunur, Hornblower 1982, 259. Ruzicka ise İdrieus'un bu işi tamamladığı fikrindedir, Ruzicka 1992, 104.

¹⁰⁹ Hellström, 1992, 123; Karlsson 1994, 151.

¹¹⁰ Hornblower 1982, 309; Karlsson 1994, 151.

¹¹¹ Ruzicka 1992, 104.

¹¹² Karlsson 1994, 153.

¹¹³ Hornblower 1982, 45; Ruzicka 1994, 123.

¹¹⁴ Hornblower 1982, 45; Ruzicka 1994, 123, Karlsson 1994, 151.

¹¹⁵ Ruzicka 1992, 126.

¹¹⁶ Hornblower 1982, 46-47; Ruzicka 1992, 126.

¹¹⁷ Ruzicka 1992, 126-127; Konuk 1998, 178 vd.

bir kısmını Kıbrıs'a göndermesi Hekatomnid askeri kaynaklarını azaltmıştır¹¹⁸. Bu sırada Makedonya'da II. Philippos güçlenmeye başlamış ve Anadolu üzerine doğru harekete geçmeye hazırlanıyordu. II. Philippos, Piksodaros'un askeri anlamdaki zayıflığını biliyordu. İlerleyen yaşı ve askeri kaynak sıkıntısı olan Piksodaros Pers sarayındaki karışıklıktan ötürü buradan yardım da alamazdı. Bunun üzerine II. Philippos'a müttefik olabilmek için bir plan hazırladı. Makedonya'ya bir elçi yollayarak kızı Ada'nın II. Philippos'un büyük oğlu Arrhidaeus ile evlenmesini teklif etti¹¹⁹. Pers sarayında da karışıklık vardı Artakserkses öldürülmüştü ve bir otorite boşluğu baş göstermişti. Anadolu'daki satraplar içerisinde hiç birisinin askeri deneyimi yoktu, bu yüzden başı boş kalan Pers ordusunu komuta edebilecek birisi de yoktu¹²⁰. Makedon kralı buna olumlu yaklaştı. Karia sayısız iyi tahkim edilmiş kente, elverişli limanlara, hazır bir donanmaya sahipti ve eğer bu anlaşma olursa tüm bunlar Makedon komutası altına girecekti¹²¹. Bu anlaşma henüz yapılmadan Philippos'un oğlu İskender'in bu evlilik için daha uygun olduğunu iddia etmesi üzerine Philippos tarafından bozuldu¹²². M.Ö. 336'da Makedonya kralı II. Philippos öldürüldü¹²³, bu sırada Pers sarayındaki karışıklık ta son buldu ve III. Dareios tahta geçti¹²⁴.

Dareios başa geçince Batı Anadolu'yu güvenlik altına almak için Orontobates adlı yüksek rütbeli bir Persli'yi Halikarnassos'a gönderdi. Piksodaros, kızı Ada'yı Orontobates ile evlendirdikten kısa bir süre sonra M.Ö. 336/335'e öldü. Böylelikle Hekatomnid sülalesinin hayatta kalan son erkek üyesi ve dolayısıyla soyun devamlılığı da ortadan kalktı¹²⁵.

Halikarnassos'taki hanedanlık sarayında artık Hekatomnid sülalesinden olmayan birisi oturmaktaydı. Piksodaros kız kardeşiyle değil, Kappadokialı Aphneis adlı soylu bir kadınla evliydi ve bundan dolayı da kardeşleri içinde çocuğu olan tek Hekatomnid ferdiydi¹²⁶. Orontobates, Halikarnassos'a vardığında bir süre yönetimi Piksodaros'la paylaştı, sonra tahtın tek başına varisi oldu. Halikarnassos tipinde

¹¹⁸ Ruzicka 1992, 130.

¹¹⁹ age., 130-131.

¹²⁰ age., 128-128.

¹²¹ age., 131-133.

¹²² age.,131.

¹²³ Mansel 1947, 407.

¹²⁴ age.,132.

¹²⁵ Hornblower 1982, 50; Ruzicka 1992, 133.

¹²⁶ Hornblower 1982, res. 2.

gelenekselleşmiş Hekatomnid paraları bastırdı¹²⁷. Bu sırada Daskyleion'da Pers savaş konseyi toplanmış, Büyük İskender'e karşı savaş planı hazırlanıyordu¹²⁸. Konseyde Orontobates dışında tüm satraplar bulunmaktaydı. Muhtemelen Orontobates, Daskyleion'a Karia'dan asker göndermiştir, kendisi ise donanmayı olası bir savaşa hazırlamakla meşguldü¹²⁹. Pers kuvvetleri ve Makedon güçleri arasındaki Granikos savaşı Pers kuvvetlerinin yenilmesiyle şok edici bir biçimde sona erdi¹³⁰. Ölenler arasında Lydia ve İonia satrabı Spithridates ile Kappadokia satrabı Mithrobarzanes'te bulunmaktaydı¹³¹. Geri kalanlar Kuzeybatı Anadolu'yu Büyük İskender'e bırakarak Karia'ya çekildiler. M.Ö. 334 yılının yaz mevsimi başlarında doğudan gelen Kıbrıs ve Fenike gemilerinden oluşan Pers donanması Halikarnassos'a demirledi. Tam bu sırada Dareios, Memnon'u Anadolu Pers kuvvetleri baş komutanı olarak atadı¹³². Miletos'a ilerleyen Büyük İskender, kenti ele geçirdi¹³³. Miletos'taki direniş Halikarnassos'u kuşatmaya hazırlayan Memnon ve Orontobates'e çok zaman kazandırdı. Kent surlarında tamiratları¹³⁴ ve kuşatma aletlerinin kulelere yerleştirilmesinden sonra Miletos ile Halikarnassos arasındaki tüm askeri güç Halikarnassos'a toplandı. Bu arada ilginç bir gelişme oldu. Büyük İskender'in Halikarnassos'a ilerlediğini duyan Ada, ondan Karia'nın hakimiyetini yeniden ele geçirmesinde kendisine yardım etmesini istedi¹³⁵. Büyük İskender işbirliğine olumlu tepki göstermiş olmalıdır ki Halikarnassos'un fethinden sonra Karia'yı Ada'nın yönetimine vermiştir. Makedon ordusu Halikarnassoslular'ın çok iyi savunma yapmalarına rağmen yeni kuşatma makineleri sayesinde surda gedik açarak kenti ele geçirmeyi başardı¹³⁶. Halikarnassoslular, Salmakis ve Zephirion'daki kalelere sığındılar¹³⁷. Memnon ve Orontobates Halikarnassos'a çok yakın olan Kos adasına çekildiler¹³⁸. Kuşatma sırasında yeterince zaman kaybettiğini

¹²⁷ Ruzicka 1992, 135; Konuk 1998, 184 vd.

¹²⁸ Mansel 1947, 437.

¹²⁹ Ruzicka 1992, 136.

¹³⁰ Mansel 1947, 437.

¹³¹ Ruzicka 1992, 137.

¹³² age., 137.

¹³³ Arrianos I, 18.3-I, 19.11

¹³⁴ Bkz Halikarnassos surlarının değerlendirmesi s.31.

¹³⁵ Strabon XIV, 2, 17.

¹³⁶ Halikarnassos kuşatmasını Arrianos, Anabasis'te I, 20-23'te tüm detaylarıyla anlatır. Ayrıca kuşatma araçları için bkz.E. W. Marsden, Grek and Roman Artillery:II, Technical Treatises (1971).

¹³⁷ Akarca 1972, 218.

¹³⁸ Ruzicka 1992, 143.

düşünen Büyük İskender bu kalelerin tamamen ele geçirilmesini beklemeden yola çıktı. 3000 piyade ve 2000 süvariye Ada'ya bırakarak Karia'dan ayrıldı. M.Ö. 332'in sonlarına kadar Makedon kontrolü Karia'ya tam olarak yerleşmemiştir. Myndos, Thera, Kallipolis, Kaunos gibi kentler M.Ö. 333'ün sonlarına kadar Orontobates'in elinde kalmıştır. Halikarnassos da M.Ö. 332'nin sonuna kadar Pers karargahı olarak kullanıldı.

Ada muhtemelen M.Ö. 323'e kadar Karia'yı yönetti. Şüphesizdir ki M.Ö. 334'te Halikarnassos'un ele geçirilmesinden sonra Hekatomnid sülalesinin gücünden ve zenginliğinden geriye pek fazla bir şey kalmamıştır. Karia'nın yöneticisi olmasına rağmen ilerleyen yaşı ve yeterli askeri gücünün olmamasından dolayı hanedanlığı eski parlak günlerine döndüremedi. Bunları yapabilmek için gerekli olan para, enerji ve askeri güç Ada'da yoktu. Maddi sıkıntı Halikarnassos'ta yeni bir inşa programını engellemiştir. Tahminlere göre Ada son yıllarını Alinda ya da Mylasa'da geçirmiştir¹³⁹.

Hekatomnid sülalesi Karia'yı 60 yıl kadar yönetmiştir ve bu süreçte bölgenin sosyal ve politik geleneklerini tamamen yok etmiştir. Bu hakimiyet esasen Pers sarayının verdiği yetki ile gelişmiştir. Hanedanlık üyeleri güçlerinin kaynağının bilincinde bir tavır sergileyerek, merkeze sadık yöneticiler olmuşlardır. Piksodaros'un II. Philippos ile evlilik anlaşması yapmaya çalışması dışında bir sadakatsizlik yoktur. Bu durum da aslında Pers sarayına karşı bir başkaldırı değil, hanedanlığın Karia'daki geleceğini garanti altına almaya çalışan bir teşebbüştür. Nitekim Pers sarayındaki karışıklık giderildiğinde Piksodaros tekrar Pers tarafına dönmüştür.

Kız kardeşle evlenme geleneği hanedanlığın aynı zamanda sonunu da hazırlamıştır. Bu evliliklerin hiç birisinden soyu devam ettirebilecek bir erkek çocuk doğmamıştır. Böylelikle Hekatomnid hanedanlığı bir aile saltanatından öteye geçememiş, hanedanlık Ada'nın ölümü ile son bulmuştur. Karia satraplığı Büyük İskender'in ölümünden sonra Asandros'un yönetiminde 10 yıl kadar daha yaşamıştır. Fakat bu yönetimin Pers satraplığı ile bir ilişkisi yoktur. Karia bundan sonra Diodoklar'ın çekişmesi sırasında sürekli el değiştirdi. Asandros'tan sonra M.Ö. 313'te Karia, Antigonos Monophthalmos'un eline geçti ve M.Ö. 301'de İpsos

¹³⁹ age., 15

savaşına kadar da onun elinde kaldı¹⁴⁰. Bir süre sonra Antigonos Monophthalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes M.Ö. 295 civarında Pleistarkhos'u yenerek Karia'yı M.Ö. 281'e kadar kontrol altında tutmuştur¹⁴¹. Bu tarihte Ptolemaios sülalesi bölgeyi kontrol altına aldı. M.Ö.190'da yirmi yıl kadar sürecek bir Rhodos idaresi Roma Senatosu tarafından M.Ö.167'de yayınlanan bir bildiriyle sona erdi, bildiride Karia'nın özgür olduğu ilan edildi¹⁴².

¹⁴⁰ Karlsson 1994, 148-149.

¹⁴¹ *age.*, 149.

¹⁴² Bean 2000, 11.

III.YUNAN GELENEĞİNE GÖRE KURULMUŞ KENTLER A.HALİKARNASSOS

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Antik dönemde Batı Anadolu'nun en güçlü kentlerinden birisi olan Halikarnassos Muğla il merkezine 110 km. mesafedeki Bodrum ilçesinin şehir merkezinde, bugünkü modern yerleşimin kurulduğu alanda yer almaktadır. Kent Halikarnassos yarımadasının güneydoğusunda yer alır (Harita 1, 2, 3, 4).

Herodotos ve Strabon Halikarnassos'un bir Dor yerleşimi olup Anthes ya da o soydan biri önderliğinde Peloponnesos'un doğu kıyısındaki Troizen'den gelen kolonistler tarafından kurulduğunu aktarır¹⁴³. M.S. 26'da Halikarnassoslular Tiberius'a adanacak bir tapınak için hazırlanan yarışmaya katıldıklarında kentlerinin 1200 yıldır deprem görmediğini, bu yüzden de tapınağı Halikarnassos'a inşa etmek istediklerini dile getirmişlerdir¹⁴⁴. Buna göre kentin kuruluşu Troia Savaşından sonra olmalıdır. Strabon, Halikarnassos ve Knidos'un son Atina Kralı Kodros'un ölümünden sonra yani M.Ö. 11. yy'ın ilk çeyreğinde henüz kurulmamış olduğunu bildirmektedir¹⁴⁵. Bu bilgiler ışığında kent M.Ö. 1100 ve sonrası bir tarihte kurulmuş olmalıdır.

Maussollos öncesinde kent Zephirion yarımadası (Lev.1-Res.1) ve Salmakis kayalık burnu (Lev.1-Res.2) üzerindeydi¹⁴⁶. Zephirion ile Salmakis mahalleleri karşılıklıdır. Salmakis'de ele geçen bir yazıtı dayanılarak M.Ö. 5. yy'da Salmakis'in bağımsız bir Karia kenti olduğu önerilmiştir¹⁴⁷. Zephirion kendi sikkelerini basmamış ve Atina, vergi toplarken burayı Halikarnassos'dan ayrı bir kent olarak değerlendirmemiştir. Bean ve Cook, sonrasında Hornblower, bu durumun tiranların Salmakis'e sözde özerklik vererek politik bir manevra yaptıkları şeklinde yorumlamışlardır¹⁴⁸.

¹⁴³ Herodotos VII, 99; Strabon XIV, I, 16.

¹⁴⁴ Bean 2000, 95.

¹⁴⁵ Strabon XIX, II, 6; Bean 2000, 95.

¹⁴⁶ Bean — Cook 1955, 93; Mc Nicholl 1997, 16. Bu gün bu bölgede Şövalyelerin Kalesi bulunur. Yarımadanın ince berzahının bitimi de, Bodrum Barlar Sokağı başlangıcıdır. Bu modern yapılaşma antik izleri görülmez kılmaktadır.

¹⁴⁷ Bean — Cook 1955, 94, dn. 53; Hornblower 1982, 85-86'da Stephanos Byzantios'un Salmakis'i Karia yerleşimi olarak bahsettiği aktarılır.

¹⁴⁸ Bean — Cook 1955, 94, Hornblower 1982, 86.

Herodotos'a göre kent bir zamanlar Dor Heksapolisi'ne üye idi¹⁴⁹. Ancak Triopion festivalinde olan bir olaydan dolayı üyelikten çıkarıldı. Herodotos bu olayı şöyle nakleder: “Apollon onuruna düzenlenen törenlerde kazananlara eskiden bronz üç ayaklar verilirdi ödül olarak; bunu kazanan alıp tapınaktan dışarıya çıkaramaz, tanrıya adak olarak orada bırakırdı. Halikarnassos’lu Agasikles adında birisi, bu adeti umursamamış, kazandığı üç ayağı evine götürmüş, duvara asmıştı. Bunun üzerine öbür beş kent Lindos, İalyos, Kameiros, Kos ve Knidos, altıncısına, Halikarnassos’a tapınağın kapılarını kapatmışlardı. Onlarda onu işte böyle cezalandırmışlardı”¹⁵⁰. Aslında gerçek sebep Halikarnassoslular’ın İonia’ya karşı giderek artan eğilimleri olmalıdır¹⁵¹. Lide dağındaki Pedasalılar’ın yenilmesinden sonra¹⁵² şehir Harpagos tarafından Pers imparatorluğunun eline geçti¹⁵³. Bu tarihten kısa bir süre sonra Karia’lı bir hanedan soyundan gelen Artemisia Halikarnassos’u Persler’in adına yönetti¹⁵⁴.

M.Ö. 480’de Pers Kralı Kserkses Yunanistan’a saldırma planları yaparken Artemisia’nın bu donanmaya katıldığını Herodotos’tan öğreniyoruz¹⁵⁵. Artemisia’nın Salamis Savaşı’nda büyük başarılar göstererek Pers Kralı’nın büyük övgüsünü kazandığını da Herodotos tüm detaylarıyla ve hatta madde madde aktarmıştır¹⁵⁶. Yunanistan’daki Pers savaşları sona erdikten bir süre sonra, Delos Birliği kurulduğunda Halikarnassos da birliğe üye olmuştur¹⁵⁷. Bu dönemde Artemisia’nın hanedanlığı hala devam etmekteydi ve Kos, Nisyros ve Kalymnos adaları da Halikarnassos’a bağlı idi¹⁵⁸.

Yerel hanedanlar döneminden sonra M.Ö. 4. yy’da kentte büyük değişimler meydana geldi. M.Ö. 392/391 de Kindya’lı Hyssaldomos’un oğlu Hekatomnos

¹⁴⁹ Herodotos I, 144.

¹⁵⁰ age., 144.

¹⁵¹ Bean 2000, 96.

¹⁵² Bkz. Pedasa maddesi s.45.

¹⁵³ Bean — Cook 1955, 95, Bean 2000, 96.

¹⁵⁴ Karia’lı Lygdamis’in kızı Artemisia’nın annesi Girit kökenliydi. Herodotos VII,99, Bean — Cook 1995, 94; Bean — Cook 1957, 143; Bean 2000, 96; Hornblower 1982, 10, dn. 49. Artemisia’nın M.Ö. 450’lere kadar kenti yönettiği düşünülmektedir, Bean — Cook 1955, 94.

¹⁵⁵ Herodotos VIII.68. Bean 2000, 96. Herodotos Artemisia’nın bu deniz savaşının gereksizliği hatta risklerini Kserkses’e Mardonios (Kserkses’in savaş planı hazırlayan kurmayı) aracılığıyla anlattığını aktarıyor. Kral, Artemisia’ya hak vermiş ancak donanmasındaki komutanların savaş yanlı tutumuna uymak zorunda kalmıştır, Herodotos VIII, 68-69.

¹⁵⁶ Herodotos VIII, 70-106. 87-96’da özellikle Artemisia’nın başarılarını aktarır.

¹⁵⁷ Bean 2000, 97.

¹⁵⁸ Bean 1955, 95. Bu dönemde bir ve bir talentin üçte ikisi kadar vergi ödüyordu ki bahsettiğimiz miktar Termera’nın ödediği miktardan azdır, Bean 2000, 97.

Mylasa'da Pers satrapı oldu¹⁵⁹. Ölümü üzerine M.Ö. 377/376'da yerine geçen büyük oğlu Maussollos başkenti Mylasa'dan Halikarnassos'a taşıdı¹⁶⁰. Böylelikle kent 60 yıl kadar sürecek olan Hekatomnid idaresinin başkenti oldu. Büyük İskender'in kenti ele geçirmesinden sonraki dönemden sonra kent M.Ö. 281'e kadar Diodoklar arasında el değiştirdi¹⁶¹. Bu tarihten itibaren kent Mısırlı Ptolemaios sülalesinin kontrolüne girmiştir. M.Ö.190'dan itibaren kent bağımsızlığına kavuşmuş ve tarihi boyunca da hep öyle kalmıştır¹⁶².

2.Topografik Tanım

Kent genel olarak güneyde denize kuzeyde ise dağlara yaslanmış bir görünüme sahiptir (Plan 1,2,3,4). Kent planını bize belki de en güzel benzetmeyle Vitruvius anlatır. Vitruvius kenti bir tiyatroya benzetir¹⁶³. Tiyatronun diazoması Halikarnassos'u kuzeyde kuşatan dağlar ve orkestra bölümü de yerleşimin olduğu kısımdır. Yukarıda da aktardığımız gibi şehir güneyini denize vermiştir. Kent batıda Salmakis ve doğuda Zephirion olmak üzere iki mahalleden oluşuyordu. Arrianos bu iki mahallenin kentin akropollerini olduğunu bize aktarıyor¹⁶⁴. Salmakis'te bir iç kale olduğunu antik kaynaklardan öğreniyoruz, zira Büyük İskender kenti düşürdüğünde Halikarnassoslular şehri ateşe vererek buraya sığınmıştır¹⁶⁵.

Kenti çeviren surlar batıda antik dönemde Salmakis mahallesindeki deniz kenarından, antik mendirekten başlamaktaydı. Buradan Kaplan Kalesi olarak bilinen Osmanlı kulesinin bulunduğu kayalık burnu tırmanmaktaydı (Lev.2-Res.1). Bugün bu alan askeri bölge olduğu için araştırma yapma olanağımız olmadı¹⁶⁶. Öte yandan uzun zamandır Mausolleion terasında çalışmalar yapmakta olan Danimarkalı ekipten Poul Pedersen (ki şu anda kendisi kazı başkanıdır) 1970'lerde yaptığı araştırmalarda bu kesimde ana kayaya açılmış taş yatakları bulmuştur¹⁶⁷. Taş yatakları ana kayaya suru oturtmak için yapılmıştır. Kaplan Kalesi'nden itibaren duvar batıya Şırlan Tepesi'ne döner, oradan da kuzeybatıya dönerek Kazancı Tepesi'ne ulaşır. İki tepe

¹⁵⁹ Hornblower 1982, 36 vd., Ruzicka 1992, 14 vd.

¹⁶⁰ Bean — Cook 1995, 96; Hornblower 1982, 68; Ruzicka 1992, 33; McNicholl 1997, 16.

¹⁶¹ Bean — Cook 1955, 96.

¹⁶² Bean 2000, 103.

¹⁶³ Vitruvius II, 8, 11.

¹⁶⁴ Mc Nicholl 1997, 18.

¹⁶⁵ Akarca 1972, 218.

¹⁶⁶ Kamp içerisinde araştırma yapmak için gerekli izni alma girişimlerimiz başarısızlıkla sonuçlandı

¹⁶⁷ Pedersen 1994 a, 217 ve res.3.

arasında duvar halen 1.5 m, iki yerde de 3-4 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Bugün bu saydığımız yerler sit alanı olmasına rağmen modern yapılaşma tarafından tehdit edilmektedir. Kazancı Tepesi'nin zirvesinden sonra aşağı inen duvar Myndos kapısına kadar bir iki taş ya da toprak üzerinde duvarın ilerlediği hatta bir yükselti ile görülmektedir. Kapının güneyinde K1 kulesi yer alır (Lev.2-Res.2). Myndos kapısı da 2 adet çok güçlü savunma kulesi ile korunmuştur¹⁶⁸ (Lev.3-Res.1). Myndos kapısından sonra modern mezarlık içinde kaybolan duvar, mezarlıktan sonra da Turgutreis caddesi tarafından bölünür. Burada K2 kulesi yer alır. Kule sadece birkaç taştan oluştuğu ve toprak altında olduğu için ölçü alma olanağımız olmadı. K2 kulesinden sonra bu kez Bodrum çevre yolu ve modern yapılaşma yüzünden duvar takip edilememektedir. Duvar tekrar K3 kulesi ile ortaya çıkar (Lev.3-Res.2). Kulenin bulunduğu nokta kentin en yüksek noktası olan Göktepe'nin eteklerinin başladığı yerdir. Duvar K3 kulesinde sonra Göktepe'nin güneybatısı boyunca dümdüz bir hat izleyerek tepeye tırmanır. Duvar bu kesimde iyi korunmamıştır, ancak çalılıklar ve toprak tarafından oluşmuş bir yükseltiden ibarettir. Tepenin batısında tam doruk çizgisinde surlar K4 kulesiyle doğuya dönerek bir köşe yapar. Eski kent planlarında görülen, ancak bu gün ayakta olmayan sık aralıklı kulelerle zirvenin savunması güçlendirilmiştir. Newton'ın planında 4 kule ve bir de kale görülmektedir (Plan 1). Bu kulelerden 2 tanesinin temeli kazılmıştır. Kazıyı kimin yaptığı konusunda bir veriye ulaşamadık. Kuleler şu an ayakta değildir ve sadece temel görülebilmektedir, bu yüzden ölçü alma şansımız olmadı. Kulelere K5 ve K6 adını verdik. Göktepe'nin tam doruk noktası da Newton'un planına göre bir kale ile korunmuştur. Zira bu nokta Halikarnassos'un en stratejik noktasıdır. Kuzeybatıdan ve kuzeydoğudan gelebilecek tehlikeyi görmektedir (Lev.4-Res.1). Tam bu noktadan batıda Telmessos, Termera, Çıfit Kalesi güneybatıda Kos adası, güneyde tüm Gökova körfezi ve Reşadiye yarımadasının kuzeyi, kuzeydoğuda Tırman Dağı üzerindeki Leleg yerleşimi görülmektedir. Bu anlamda Halikarnassos'un en önemli gözetleme yeri burasıdır. Ne yazık ki buradaki kale ve gözetleme kulelerinden günümüze hiçbir şey kalmamıştır. Çünkü zirve şu anda televizyon ve radyo vericileriyle kaplanmıştır. Duvar düz bir hat izleyerek doğuda bir derenin içinden geçtiği düzlüğe iner. Surlar en son International Nautical Archaeology Institut (INA)

¹⁶⁸ Myndos kapısını koruyan kuleleri numaralandırmadık, ayrı olarak değerlendireceğiz.

binasının önünde görüldükten sonra gözden kaybolur. Duvar düzlük boyunca modern yapıların altında kaldığı için görülememektedir¹⁶⁹. Surlar tekrar düzlüğün bitiminde yamaca doğru ortaya çıkar. Burada kireç taşından bir kayalığı da içine alarak Çevrimkaya tepesine doğru ilerler. Arazinin doğal yapısına uygun olarak batısındaki derin vadi boyunca ilerleyen duvar K7 kulesine ulaşır (Lev.4-Res.2) . Çevrimkaya denilen tepelik alanın zirvesini çeviren duvar batı uçta bir köşe yapar ve doğuya döner. Doğu köşesinde K8 kulesiyle birlikte (Lev.5-Res.1) duvar güneye ilerler, ancak sadece tek bir taş sırası ile kesik kesik görülebilmektedir. K9 kulesiyle birlikte duvar yakın zamana kadar kullanılmış bir bağ evinin arka duvarı olarak karşımıza çıkar (Lev.5-Res.2) . K8 kulesinden itibaren azalmaya başlayan eğim K9 kulesini de içine alarak duvarın güneydoğuya dirsek yaptığı noktaya kadar devam eder. K10 kulesi duvarın güneydoğuya dirsek yaptığı bu noktada yer alır (Lev.6-Res.1). Bu dirsekten sonra duvar güneybatıya hafif bir dönüş yaparak K11 kulesine ulaşır (Lev.6-Res.2). K11'in bulunduğu Ballıkaya zirvesi stratejik açıdan çok önemli bir noktadır (Lev.7-Res.1). Sur çizgisinin yer aldığı bu yüksek tepenin doğusu derin bir vadi tarafından bölünmüştür ve doğal bir savunma hattına sahip olmuştur. Vadinin kuzey doğusu yakın zamana kadar yerleşim olmayan ıssız bir alandı. Daha güneye doğru inildikçe eğimde azalarak Halikarnassos'un yerleştiği düz ova başlar. K11 kulesinden sonra Ballıkaya denilen sert kireç taşı tepelyi içine alan sur çizgisi güneye doğru iner. Modern ana yol tarafından bölündükten sonra şehrin eski su deposunun olduğu az eğimli tepeye tırmanarak K12 kulesiyle birleşir (Lev.7-Res.2). Yaklaşık 50 m. sonra tamamen gözden kaybolur.

Bugün Halikarnassos'un ova surları tamamen ortadan kalkmıştır. İzlerini araştırmak da modern yerleşim nedeniyle imkansızdır. Newton'ın Mausolleion'da ki çalışmaları sırasında da doğudaki ova surlarının ayakta olmadığını görmekteyiz. Ballıkaya'nın doğusunda kalan derin vadi K12 kulesinin paralelinden itibaren asfaltlanarak modern bir yola çevrilmiştir. Bu nedenle yöreyi iyi tanıyanlar dışında buranın bir vadi olduğunu anlamak neredeyse imkansızdır. Vadi Kumbahçe mahallesinde Azmakbaşı denilen yerde denize ulaşıyordu. Surlarda bu vadi boyunca

¹⁶⁹ Eski planlarda ova surlarının 3 kule ile korunduğunu ve birde kapının olduğunu görüyoruz, Plan 1, Bean — Cook 1955, 88, res.2.

denize doğru iniyor olmalıdır¹⁷⁰. Vadi boyunca yer alan evlerin sahipleriyle yaptığımız görüşmelerde özellikle de yaşlılar büyük kesme taş blokların varlığından söz etmişlerdir. Buna göre Halikarnassos doğu ova surları vadi boyunca vadiyi dışarıda bırakarak denize kadar ilerliyordu. Böylelikle doğudaki doğal savunma hattı bu vadi tarafından oluşturulmuştu. K12 kulesinin doğusu ve Kiselik¹⁷¹ mahallesi boyunca Halikarnassos'un nekropolisi uzanmaktadır (Plan 1). Nisan 1989 yılında Hekatomnidler dönemine tarihlenen soylu bir kadına ait lahit mezar tesadüf sonucu temel hafriyatı sırasında bulunmuştur. Maussollos'un kız kardeşi Ada'nın mezarı olarak tanıtılan mezar ve buluntuları bugün Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir¹⁷². Halikarnassos'un saldırıya en açık ve savunması en zor kısmı doğudaki bu ovalık alandır. Bundan ötürüdür ki bu ovalık alan sık aralıklarla kuleler tarafından güçlendirilmiş olmalıydı. Mylasa kapısı da bu ovalık yer almaktaydı.

Surlar deniz tarafında Kumbahçe mahallesine ulaşıyordu. Bugün hiçbir parçası görülemez de kıyı hattında batıya dönerek Saint Jean Şövalyeleri'nin yaptırdığı ortaçağ kalesinin bulunduğu adaya ulaşmaktaydı (Lev.I-Res.1). Ada Maussollos'un sarayını barındırıyordu¹⁷³. Bodrum Kalesi'nin bazı yerlerinde açılan sondajlarda Hekatomnidler dönemi özellikleri gösteren duvarlara rastlanmıştır¹⁷⁴ (Lev.8-Res1,2). Kalenin kuzeydoğusunda deniz altında büyük blok taşlar halen görülebilmektedir. Bu bloklar büyük olasılıkla surlara aittir.

3.Sur Duvarları

Halikarnassos duvarlarında çeşitli malzeme ve duvar işçiliği görmektediriz. Malzeme olarak sert kireç taşı, tuf¹⁷⁵, trakit¹⁷⁶ ve beyaz yumuşak andezit¹⁷⁷

¹⁷⁰ Bu konuda Bean — Cook ve Pedersen'de aynı şeyi söylemektedir, Bean — Cook 1955, 90, Pedersen 1994 a, 219.

¹⁷¹ Newton'un planında "Kislalık", Mc Nicholl'ın planında "Riselik", Mc Nicholl 1997, Fig.1, denilen bu mahallenin gerçek adı "Kiselik" tir.

¹⁷² M.Aykut Özet, The tomb of a noble woman from Hekatomnid period, içinde: Halicarnassian Studies I, [Der. P. Pedersen] (1994), 88 vd.

¹⁷³ En son I.Nielsen tarafından yapılan çalışmada da sarayın yeri bu ada olarak gösteriliyor, I.Nielsen, Hellenistic Palaces Tradition and Renewal (1999),63-64.

¹⁷⁴ P.Pedersen, Excavations in Halikarnassos 1992, KST 15, 1994, 135 vd.

¹⁷⁵ Mc Nicholl kireçtaşı-mermer, tuf kullanıldığını söyler. Yöresel sert kireç taşı bazı yerlerde grimsi mavi mermere benzer görünüm alır. Mc Nicholl'da olasılıkla kararsız kalmış ve kireçtaşı-mermer tanımını yapmış olmalıdır, Mc Nicholl 1997, 18. Adı geçen malzeme için Bean — Cook mavimsi kireçtaşı tanımını yapmıştır, Bean — Cook 1955, 90.

¹⁷⁶ Mc Nicholl 1997, 18, dn. 22.

kullanılmıştır¹⁷⁸. Taşların tümü duvarın geçtiği yere özgü taşlardır, başka bir deyişle özellikle dışarıdan taş getirilmemiş, inşa sırasında çevrede hangi malzeme varsa o kullanılmıştır¹⁷⁹. Örneğin Göktepe'deki duvarlar tepenin kendine özgü malzemesi olan beyaz yumuşak andezit, tuf ve trakitten yapılırken tüm doğu kanadı mahalli kireç taşından inşa edilmiştir. Halikarnassos surları çift duvar arasının küçük taşlar, toprak ve moloz dolgu ile doldurulması şeklinde inşa edilmiştir (Çiz.18-19). Atkı taşları kullanılarak duvarın iki yüzü birleştirilmiştir. Bu işçilik Vitruvius'ta "emplekton" olarak geçer¹⁸⁰. Akarca bu işçilik için "dolgulu duvarlara, ya da bu tarzın atkılı çeşidine çok defa Vitruvius'ta sözü geçen 'emplekton' adı verilir" şeklinde bir açıklama yapar¹⁸¹.

Halikarnassos surlarında kullanılan taşların biçimine göre 4 farklı duvar işçiliği tespit ettik¹⁸².

1. İso-domik, rektagonal bloklardan örülmüş duvarlar.
2. Kaba poligonal taşlardan örülmüş duvarlar (Çiz.1).
3. Rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüş duvarlar (Çiz.2-3).
4. Düzensiz rektagonal, yer yer trapezoidal taşlardan örülmüş duvarlar.

1.İso-domik, rektagonal bloklardan örülmüş duvarlar K1 kulesinden başlar ve duvar Göktepe'nin doğusundaki düzlükte gözden kayboluncaya kadar devam eder (Lev.9-Res.1). Ayrıca K7, K11 ve K12 dışındaki tüm kulelerde de aynı işçilik vardır.

¹⁷⁷ Pedersen 1994, 218. Öte yandan Akarca batı duvarındaki bir kulede birkaç sıra halinde andezit kullanıldığını söylemektedir, Akarca 1972, 215. Fakat yumuşak beyaz andezit tanımını yapmamıştır. Biz yaptığımız araştırmada batı duvarında Myndos kapısını koruyan iki kulede andezite rastladık, ancak andezit bir iki sıra olarak kullanılmamıştır, kulelerin tamamı bu malzemeden yapılmıştır. Pedersen bu malzemeyi koyu sert andezit olarak tanımlar, Pedersen 1994 a, 222.

¹⁷⁸ Bu taş cinslerine ek olarak Akarca "mavi kalker ile beyazımsı ve külrengi volkanik bir taş" tanımını kullanmıştır Akarca 1972, 215. Mavi kalker Bean ve Cook'un mavimsi kireçtaşı dediği malzeme, beyazımsı ve kül rengi volkanik taş ise Pedersen'in bahsettiği yumuşak beyaz andezit olmalıdır.

¹⁷⁹ Malzemelerdeki bu çeşitlilik kuleler için geçerli değildir. Myndos kapısını koruyan iki kule dışında hepsi kireçtaşından inşa edilmiştir.

¹⁸⁰ Yunanca ἐμπλεκτόν, Vitruvius II,8,7.

¹⁸¹ Akarca 1972, 112. Bu konuda genel tartışma için, R.A.Tomlinson, JHS 81, 1961, 133 vd.

¹⁸² Mc Nicholl'ın sınıflandırması daha farklıdır. Mc Nicholl 1997, 18.

Taşlar rektagonaldir, derzler ince işlenmiştir ve birbirine çok iyi oturur¹⁸³. Taşların cepheleri daha az işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Örgüde düzensiz aralıklarla atkı taşı kullanılarak duvarın iki yüzü birbirine bağlanmıştır.

2.Kaba poligonal taşlardan örülmüş duvarlar, surun Göktepe'nin doğusundaki ovada tekrar ortaya çıktığı noktadan kuzeybatı köşesinde Çevrimkaya'nın güneyindeki vadiye kadar olan alanda ve Myndos kapısının güneyinde görülür (Lev.9-Res.2). Büyük boyutlu poligonal taşlar yer yer daha küçük boyutlu taşlarla sıkıştırılarak oluşturulmuştur. Taşlar kaba işlenmiştir, derzler iyi oturur ve bosaj yoktur. Örgüde düzenli olmayan aralıklarla atkı taşı kullanılmış ve duvarın iki yüzü birbirine bağlanmıştır.

3.Rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüş duvarlar, Çevrimkaya'nın başladığı köşe ile kuzeybatı köşesi arasında, K9 kulesinden itibaren güneyde gözden kaybolduğu noktaya kadar ve Myndos kapısının güneyinde görülür (Lev.10-Res.1). Genelde örgüde büyük rektagonale yakın bloklar ve daha küçük boyutlu poligonal bloklar bir arada kullanılmıştır. Mc Nicholl'ın da dediği gibi kimi yerlerde düzensiz trapezoidal forma bürünmektedir¹⁸⁴ (Lev.10-Res.2). Taş yüzeyleri kaba bırakılmış ve derzler birbirine iyi, bazı yerlerde ise gevşek oturmuştur. Taş yüzeyleri bazı kesimlerde bosajlı işlenmiştir. Büyük boyutlu taşlar yer yer küçük boyutlu taşlar ile sıkıştırılarak duvarın inşası sağlanmıştır. Halikarnassos surlarının ayakta olan bölümlerinin çoğu bu teknikte inşa edilmiştir.

4.Düzensiz rektagonal, yer yer trapezoidal taşlardan örülmüş duvarlar, K5 kulesinin kuzeyinden başlar ve K9 kulesine kadar devam eder (Lev.11-Res.1). K7 kulesi ile Çevrimkaya'nın kuzeydoğu köşesinde yer alan K8 kulesi arasındaki duvar küçük boyutlu düzensiz rektagonal taşlardan yapılmıştır (Lev.11-Res.2). Derzler gevşektir ve küçük taşlar ile daha büyük boyutlu taşlar sabitlenerek duvar oluşturulmuştur, devşirme malzemelerle yapılan duvar özensiz bir işçiliğe sahiptir. Bundan ötürü bu kısım acele yapılmış bir tamirat olmalıdır.

Halikarnassos surlarının kalınlığı 1.80 m ile 2.20 m arasında değişen kalınlıklardadır.

¹⁸³ Batılı bilim adamları bu şekilde düzgün işlenmiş rektagonal kesme taş bloklara ashlar adını vermektedir. Winter duvar işçiliğini sınıflandırırken "rectangular or ashlar" tanımını yapar Winter, 1971, 80 vd.; Pedersen 1994 a, 218 vd.; Mc Nicholl 1997, 18.; Scranton, 1941, 99 vd.

¹⁸⁴ Mc Nicholl 1997, 18.

4.Kuleler

Halikarnassos savunma sisteminde yer alan kulelerin tümü kareye yakın planlı, boyut olarak Telmessos, Ouranion ve Madnasa'daki kulelere oranla daha küçük bir şekilde planlanmıştır. K7, K11 ve K12 dışındaki tüm kuleler isodomik sıralı rektagonal bloklardan yer yer atkı kullanılarak inşa edilmiştir. Atkı kullanımını Hellenistik dönemin örgü sistemindeki gibi sık aralıklı ve düzenli değildir, daha seyrek ve belli bir sıra takip etmez. Örneğin K4 kulesinde tek bir sırada sadece 2 adet atkı kullanıldığını görüyoruz. Bazı taşların kısa olarak kesilmesi cepheden bakıldığında atkı taşı olduğu izlenimi uyandırır. Ancak aynı taşlar planda bakıldığında içeri doğru uzantısızdır, yani atkı taşı değildir. Yine K4 kulesinde bu durum iyi gözlemlenebilmektedir. K7, K11 ve K12 dışındaki kulelerde köşelerde dikey hatta ince işlenmiş derz sırası görülmektedir. Malzeme olarak da tümü kireç taşından inşa edilmiştir. K7 kulesi düzensiz işlenmiş rektagonal bloklardan yapılmıştır. K10 ve K11 kuleleri rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüştür. Bu özellikleri ile kulelerin doğu kesimdeki surlardan bağımsız olarak sonradan eklenmediğini sur ile birlikte inşa edildiği sonucuna varabiliriz. Sur duvarları yapılırken genelde ilk önce surlar inşa edilir, daha sonra kuleler eklenir¹⁸⁵. Bu bilgiyi bize aktaran Mc Nicholl kulelerin sonradan eklenmiş olabileceğini herhangi bir nedene dayandırmaksızın kabul etmemektedir¹⁸⁶. İisodomik rektagonal taşlardan yer yer atkı kullanılarak inşa edilen kuleler olasılıkla M.Ö.4. yy'da gelişen kuşatma tekniklerine bağlı olarak yeniden surla bağlantısız bir şekilde inşa edilmiş olmalıdır. Surlardan bağımsız diyoruz çünkü eğer kule kuşatmacıların katapultları ile yıkılırsa bu sırada sur perdesine de zarar verebilir.

Kuleler, K1: 7.25x8.20 m (Çiz.32), K3: 6.70x9.00x6.00 m (Çiz.33), K4: 6.80x8.20 (Çiz.34), K7: 6.20x7.00 (Çiz.35), K8: 9.10x10.50 m (Çiz.36), K9: 6.60x7.60 m (Çiz.37), K10: 7.60x9.60 m (Çiz.38), K11: 6.20x7.30 m (Çiz.39), K12: 7.70x7.80 m (Çiz.39) ölçülerindedir. Duvar kalınlıkları ise 1.30 ve 1.40 m arasında değişir. K2, K4, K5, K6, K9, K11 ve K12 kuleleri Pedersen tarafından en son yayınlanan kent planında gösterilmemektedir (Plan.2) .

¹⁸⁵ age., 43.

¹⁸⁶ age., 43.

5.Kapılar

Halikarnassos kentinin 2 tane ana kapısı vardır. Bunlar daha önce de bahsettiğimiz gibi doğuda Mylasa kapısı ve batıda da Myndos kapısı idi. Bunlardan başka Newton'ın 1865 yılındaki kitabında yer alan Bodrum planında kuzeyde 2 kapı daha gösterilmektedir (Plan 1). Bunlardan birisi kuzey düzlüğünde, diğeri de Çevrimkaya mevkiinde K5 kulesinin hemen yukarısında gösterilmiştir. Bean ve Cook'un planında da kuzey düzlüğünde ki kapı gösterilmiştir, ancak Çevrimkaya mevkiindeki kapı bu planda yoktur¹⁸⁷. Bu alanlarda yaptığımız çalışmalarda herhangi bir kapı izine rastlayamadık.

Mylasa kapısı ise daha önce de belirttiğimiz gibi modern yapıların altında kalmıştır. Bu kapının epey uzun yıllar önce ortadan kalktığını düşünmekteyiz. Zira Newton'ın geldiği yıllarda da kapı ayakta değildi. Bean ve Cook gözetleme kulesi olarak düşündüğümüz dış duvarın halen ayakta olan kulesinin Mylasa kapısı olabileceğini düşünmüşlerdir¹⁸⁸. Kent planı ile ilgili uzun yıllar çalışma yapmış olan Pedersen ise Halikarnassos'u doğudan batıya doğru kesen bir caddenin olduğunu ve bu caddenin Maussolleion'un tam önünden geçtiğini düşünmektedir¹⁸⁹. M.Ö. 4.yy'da Batı Anadolu'da Priene, Knidos, Ephesos, Anadolu dışında Olynthos, Rhodos, Selinous gibi yerleşimlerde kentin ortasında geçen bir ana cadde, ana caddenin başında ve sonunda birer anıtsal kapı yer alır. Kente giren ziyaretçi bu ana cadde üzerinden ilerlerken mutlaka Maussolleion'un önünden geçmekteydi. Bugün bu hatta Turgutreis caddesi uzanmaktadır. Buna göre yolun doğuda başladığı nokta yaklaşık olarak K12 kulesinin 150 m kadar güneyinde olmalıdır.

Halikarnassos'un antik dönemde batıdaki kapısı halen ayakta olan Myndos kapısıdır (Çiz.42). Arrianos'ta adı geçen Tripylon bu gün Myndos kapısı ile bir tutulmaktadır¹⁹⁰. Üç adet geçitten oluşan kapı iki adet büyük silah kulesi ile korunmuştur (Lev.3-Res.1). Kuleler isodomik kesme taşlardan periyodik aralıklarla atkı kullanılarak inşa edilmiştir. Her iki kulenin de alttan 11. sırasında ince bir taş sırası kullanılmıştır (Lev.12-Res.1). Bu sıra kulenin kat çizgisini oluşturur. Kuleler

¹⁸⁷ Bean — Cook 1955, res.2.

¹⁸⁸ age., res.2.

¹⁸⁹ P.Pedersen, Town Planning in Halicarnassus and Rhodes, içinde: Archaeology in the Dodecanese [Der. Poul Pedersen] (1988), 98 vd.

¹⁹⁰ Arrianos, Anabasis adlı eserinde I, 20-23'te Büyük İskender'in kuşatmasını tüm detaylarıyla anlatmaktadır.

kent duvarından 26.50 m kadar ileriye çıkmaktadır¹⁹¹. Kuleleri Halikarnassos surlarına 3 m genişliğinde duvarlar bağlamaktadır. Bu şekilde kulelerin surlardan açığa inşa edilip duvarlarla ana kent suruna bağlanması ile içte büyük bir avlu elde edilmiştir. 1998 yılında restorasyon kazıları sırasında bu bağlantı duvarlarında kuzeyde ve güneyde birer adet kapı bulunmuştur. Bu kapıların bulunması ile Halikarnassos'un batı kapısına antik dönemde niçin Tripylon dendiği de kanıtlanmış oldu. O tarihe kadar alan toprak altında olduğu için bu kapılar gözükmemekteydi. Pedersen'in de belirttiği gibi bu kapılar bulunmadan öncesine kadar Tripylon adının kaynağı bölgede görülen 3 kuleye bağlanmış olmalıdır¹⁹². Bağlantı duvarındaki kapılar 2.50 m genişliğindedir (Lev.12-Res.2). Bu kapılar olasılıkla ani saldırılar için kullanılmış olmalıdır¹⁹³.

İki kule tarafından korunan şehir kapıları Hellenistik dönemde çok yaygındır. Örneğin Pamphilia bölgesi şehirlerinde kapılar iki büyük ağır silah kulesi ile korunmaktadır¹⁹⁴. En yakın örneklerden birisi de Assos'un ana kapısıdır¹⁹⁵.

Hellenistik dönemde bu tip büyük ağır silah kuleleri Latmos Herakleia, Ephesos (Özellikle St.Paul Hapishanesi önemli bir ağır silah kulesidir), Knidos, Assos, Side, Perge, Rhodos ve Samos'ta, görülmektedir¹⁹⁶.

6.Dış Savunma Hattı

Dış savunma duvarı ile ilgili ilk bilgi Halikarnassos'u 1847'de ziyaret eden İngiliz deniz binbaşı T. Spratt tarafından rapor edilmiştir¹⁹⁷. Daha sonra Newton'ın planlarında belirtilen dış savunma hattı o dönemden beri tüm planlarda gösterilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Bean ve Cook Mylasa kapısının bu dış savunma hattı

¹⁹¹ Pedersen bu mesafeyi 26.6 m olarak belirtir, P. Pedersen, KST 21, 2000, 307.

¹⁹² age., 307. bu kuleler bizim sınıflandırmamızdaki K1 kulesi ve kapıyı koruyan kuzey ve güney kuleleridir.

¹⁹³ age., 307. Ayrıca poternler için Winter 1971 a, 234 vd.

¹⁹⁴ A. M. Mansel, Pamphylia Şehir Surları ve Şehir Kapıları, Atatürk Konferansları I (1964), res.29, 35, 40; Mansel 1978, res.41; Mc Nicholl 1997, res.35; Assos: Cook 1973, 243 vd.; Side ve Perge: Mansel 1978, 216 vd.; Rhodos: Winter 1994, 36 vd.; Samos: Kienast 1978, 71 vd,

¹⁹⁵ Winter 1994, res.20.

¹⁹⁶ Latmos Herakleia: Krischen 1922, 19-24; Ephesos: J. Ober, Towards a Typology of Greek Artillery Towers, içinde: Fortification Antiquae, [Der. V. Meale – J. M. Fossey] (1992), 156; Tırpan 1991, 431 vd.

¹⁹⁷ Pedersen 1994, 220.

üzerinde yer aldığını düşünmüşler ve bugün halen görülebilen büyük kuleyi de kapının savunma kulelerinden birisi olarak değerlendirmişlerdir¹⁹⁸.

Newton'ın şehir planında dış duvar kesik çizgilerle gösterilmiş ancak bazı tepelerde kuleler işaretlenmiştir. Kesik çizgilere bakılırsa Newton'ın da bu kadar erken bir tarihte duvarı görmediği ancak kule izlerini görüp işaretlediği akla gelebilir. Günümüzde dış duvarın olası hattı üzerinde modern yapılaşma vardır ve bu yüzden olabilecek kalıntılarda görülememektedir (Lev.13-Res.1). Görülebilen savunma amaçlı yegane yapı dış duvar tartışmasının ortaya çıkmasına sebep olduğunu düşündüğümüz Sulu Hasan Tepesi olarak adlandırılan tepenin zirvesindeki büyük kuledir¹⁹⁹. Zeytinli tepenin zirvesindeki kule bugün büyük bir otelin bahçesinin içinde yer almaktadır (Lev.13-Res.2). 12.35x15.00 m ölçülerindedir (Çiz.41). Bean ve Cook kuleyi 12.30x15.00, Pedersen ise 12.20x15.00 m olarak ölçmüşlerdir²⁰⁰. Kule Halikarnassos surlarındaki kulelerin tümünden, ayrıca Telmessos, Ouranion ve Madnasa'daki gözetleme kulelerinden de daha büyüktür. Duvar işçiliği olarak düzensiz rektagonal, yer yer poligonale yakın sert kireç taşlarından örülmüştür ki bu işçilik Halikarnassos surlarının çoğunda görülmektedir.

Bunun dışında yaptığımız araştırmalarda duvar hattına ait olabilecek herhangi bir kalıntıya rastlayamadık. Yöreyi iyi tanıyan 50 yaş ve üstü kişilerle yaptığımız görüşmelerde uzun yıllar önce bölgede büyük boyutlu taşlardan duvar izleri olduğunu öğrendik. Fakat bu kişilerle birlikte bölgede yaptığımız araştırmalarda yine de bir izle rastlamadık. Mc Nicholl 1967 ve 1968 yıllarında yaptığı ziyaretlerde kesin olarak dış savunma hattına ait olabilecek herhangi bir izle rastlayamadığını belirtir²⁰¹. Ancak 1969'da ki ziyaretinde duvarın tahmini hattı üzerinde kuzeyde 2 adet kule olabilecek kalıntı bulunduğunu aktarıyor olmasına karşın bunların Bodrum yöresinde çok yaygın olan yel değirmeni ya da tarla evi kalıntısı olma ihtimali olduğunu da sözlerine ekler²⁰². Görüldüğü gibi duvarın var olup olmadığına dair kimse kesin bir

¹⁹⁸ Bean — Cook 1955, 91.

¹⁹⁹ Akarca buraya tepenin zeytin ağaçlarıyla kaplı olmasından ötürü "Zeytinli Tepe" adını vermiştir, Akarca 1972, 218. Ancak bu ismin gerçekte bir ilişkisi yoktur.

²⁰⁰ Bean — Cook 1955, dn. 27; Pedersen 1994, 220.

²⁰¹ Mc Nicholl 1997, 19.

²⁰² age., 20.

şey söyleyememektedir. Pedersen sonuçsuz kalan araştırmalarının ışığında bu duvarın hiçbir zaman var olmadığını belirtmektedir²⁰³.

7.Değerlendirme

Aynı tekniklerin uzun yıllar boyu kullanılmasından dolayı karşılaştırma yapmak yoluyla duvar tarihlemek güç ve çok da güvenilir olmayan bir yoldur. Öte yandan Karlsson'ın da belirttiği gibi tarihsel kontekse hakim olmak duvar tarihlemeye daha güvenli bir araçtır²⁰⁴. Her ne kadar farklı duvarcılık teknikleri ve taş cinsleri kullanılmış olsa da Halikarnassos surları bir tek tutarlı plan sonucu inşa edilmiş gibi görülmektedir. Planın özelliklerine 5. bölümdeki plan analizimizde yer verdik. Fikrimizce farklı inşa evrelerine sahip olsa da surların ana planı Maussollos döneminde çizilmiş olmalıdır. Bunda en belirgin kanıtımız Maussollos'un başkenti Mylasa'dan Halikarnassos'a taşımış olmasıdır. Maussollos oldukça aktif ve agresif bir politika izlerken her şeyden önce hızlı bir şekilde kendi ikametgahını savunmaya almış olmalıdır²⁰⁵. Farklı duvarcılık tekniklerinin uygulanmış olması da buna bağlanabilir. Mc Nicholl'ın da belirttiği gibi tıpkı Atina ve Syrakusai surları mümkün olabilecek en kısa zamanda inşa edilmiştir²⁰⁶. Halikarnassos surları gibi büyük bir alanı kaplayacak duvarlar farklı duvarcı ekiplerinin ortak çalışması sonucunda ortaya çıkmış olmalıdır. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi sur planı oldukça tutarlı bir çizgi izler.

Karlsson Karia'da Maussollos dönemine ait her hangi bir kent duvarı olmadığına inanmakla birlikte, aynı makale içinde, kendisiyle çelişerek Halikarnassos surlarının kesme taş kulelerinin bazılarının ve duvarın poligonal bölümlerinin Maussollos döneminde yapıldığını savunmaktadır²⁰⁷. Karlsson'a ek olarak Myndos kapısının güneyindeki trapezoidal taşlardan örülmüş duvarın da Maussollos dönemine ait olduğunu düşünüyoruz. Benzer işçilik Loryma'da da görülür ve Held bu duvarı Klasik Dönem'e tarihler²⁰⁸. Corinth akropolünde de

²⁰³ Pedersen 1997, 220.

²⁰⁴ Karlsson 1994, 142.

²⁰⁵ Bu konuda Pedersen ile aynı fikri taşımaktayız, Pedersen 1994 a, 223.

²⁰⁶ Mc Nicholl 1997, 43 ve dn. 115-116.

²⁰⁷ Karlsson 1994, 153.

²⁰⁸ Held 1997, 171 ve res. 4.

benzer özellikteki duvarlar aynı döneme, M.Ö. 4. yy'ın ikinci yarısına tarihlenmektedir²⁰⁹.

Myndos'ta "Leleg Duvarı" olarak adı geçen duvarın işçiliği Halikarnassos duvarlarında bizim 2. tip olarak değerlendirdiğimiz duvar işçiliği ile örtüşmektedir (Çiz.1,4, Lev.9-Res.2, Lev.17-Res.1). Bu işçiliğe sahip duvarlar bizce Orontobates'in yönetimine atfedilebilir. Büyük İskender'in Halikarnassos'a ilerlediğini bilen Anadolu Pers orduları başkomutanı Memnon kenti kuşatmaya hazırlarken surlarda tamirat yaptırmıştır²¹⁰.

K7, K11, K12 kuleleri ve Sulu Hasan Tepesi'ndeki büyük gözetleme kulesi de 3. tip dediğimiz duvar işçiliğine sahiptir ve Maussollos dönemine verilebilir. Kesme taştan yer yer atkı kullanılarak inşa edilmiş kuleler ise Maussollos'un yönetiminin son yılları ile İdrieus'un yönetimi arasına tarihlenebilir.

İsodomik kesme taştan kuleler ise biraz daha geç bir dönemde M.Ö. 4. yy'da gelişen kuşatma tekniklerine karşı bir çözüm olması açısından yeniden inşa edilmiş olmalıdır, bununla beraber sık aralıklı atkı taşı kullanılmadığı için kuleler çok fazla geç bir döneme de inmemektedir. Bu durumda kuleler Maussollos'un geç hükümdarlık dönemi ile İdrieus dönemi arasındaki bir tarihte yapılmış olmalıdır.

B.MYNDOS

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum Yarımadasının batısında bulunan modern Gümüşlük yerleşiminin şu anki kapladığı alan antik dönemde Myndos olarak bilinmekteydi. Maussollos'un *synoikismos* politikasından yalnız Myndos ve Theangela kurtulmuş olmasına karşın²¹¹ onlar da Yunan geleneğine göre yeniden kurulmuştur²¹². Dolayısıyla Myndos'un kuruluşu M.Ö. 377 sonrasında tarihlenir. Bu tarihten öncesine ait seramik, mimari ya da literatür bilgisi yoktur²¹³. Yalnız Plinius *Palaemyndus* adında eski bir

²⁰⁹ Carpenter — Bon 1936, 8, res. 3 vd.

²¹⁰ Hornblower 1982, 299; Ruzicka 1992, 138.

²¹¹ Strabon XIII, 59; Bean — Cook 1955, 143-145; Bean 2000, 112; Hornblower 1982, 88; Ruzicka 1992, 36-37.

²¹² Paton — Myers 1896, 204. Syangela'nın adı da Theangela olarak değiştirilmiştir. Bockisch 1969, 145; Hornblower 1982, 97-98.

²¹³ Bean ve Cook en erken seramik örneğinin M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğine ait bir bodur lekytos ağız parçası olduğunu bildirmektedir. Bean — Cook 1955, 111.

yerleşimden söz eder²¹⁴. *Synoikismos* sonrasında yeniden inşa edilen kentin nüfusu, özellikle 3 km'yi aşan surların kapladığı geniş alan düşünüldüğünde oldukça azdı. Nitekim Eski Myndos yalnızca 90x40 m boyutlarında küçük bir alanı kaplıyordu²¹⁵. Nüfuzun azlığı filozof Diogenes'inde dikkatini çekmiştir. Diogenes Myndoslular'a kapılarını kapalı tutmalarını yoksa kentin ellerinden gidebileceğini söyleyerek onları uyarmıştır²¹⁶. Nüfus az da olsa, Myndoslular Büyük İskender'i M.Ö. 334'deki saldırıda geri püskürtmeyi başarmıştır²¹⁷. Halikarnassos'un düşürülüp Orontobates'in²¹⁸ yenilmesini takiben kent M.Ö. 333'te Büyük İskender'e teslim oldu²¹⁹. Kent M.Ö. 308'de Diodoklar'dan biri olan Ptolemaios I'in kontrolüne girmiştir. Ptolemaios donanmasını burada tutmuştur²²⁰. Ptolemaioslar'ın yönetimi M.Ö. 197'ye kadar sürmüştür, kent bu tarihten sonra Rhodos'un korumasında bağımsız bir kent olmuştur²²¹. Bu tarihte kent ilk kez sikke basmıştır²²². Kent daha sonraları Bergama idaresine girmiştir²²³. Sonra M.Ö. 133'ten sonra, Roma kontrolüne giren kent bir ara M.Ö. 131'de asi Aristonikos'un eline geçti²²⁴. Caesar'ın katillerinden olan Cassius, M.Ö. 44'te donanmasıyla bir süre burada saklanmıştır²²⁵. Brutus ve Cassius, Phillipi'de Marcus Antonius tarafından yenildikten sonra kent Rhodoslular'a verildi, ancak Rhodoslular'ın sert tutumu yüzünden Marcus Antonius kısa bir süre sonra Myndos'u tekrar geri aldı²²⁶.

²¹⁴ Bkz. Eski Myndos maddesi s.39.

²¹⁵ Bkz. Eski Myndos maddesi s.40.

²¹⁶ Bean — Cook 1955, 111; Bean 2000, 112, Mc Nicholl 1997, 23.

²¹⁷ age., 23.

²¹⁸ Tırpan Orontobates'in Büyük İskender'in komutanlarından birisi olduğunu düşünmüştür. “ Büyük İskender M.Ö. 334 yılında şehri kuşattı ise de ele geçirememiş ancak bir yıl sonra İskender'in komutanı Orontobates tarafından alınabilmiştir”.Tırpan 1988, 23. Bu mümkün olamaz, çünkü Orontobates Persli'dir ve Piksodaros'un kızı Ada II ile evlenerek Piksodaros'tan sonra satrap olmuştur. Hornblower 1982, res.1; Ruzicka 1992, 135. Mc Nicholl'da Orontobates'in yenilgisini Arrianos'tan aktarır. Mc Nicholl 1997, 23.

²¹⁹ Mc Nicholl 1997, 23; Bean 2000, 113.

²²⁰ Mc Nicholl 1997, 23, dn. 46.

²²¹ Tırpan 1988, 168.

²²² Bean 2000, 113.

²²³ Tırpan 1988, 168.

²²⁴ Bean — Cook 1955, 111; Mc Nicholl 1997, 23, dn. 50; Bean 2000, 113.

²²⁵ Tırpan Cassius'u Caesar'ın katillerini yakalayanlardan birisi olarak düşünmüştür. Tırpan 1988, 168. Oysa ki Cassius Caesar'ın katillerinden birisidir. Bean 2000, 113.

²²⁶ Bean — Cook 1955, 111.

2.Topografik Tanım

Myndos'un kurulu olduğu alan bir çanak şeklindedir. Birisi kuzeybatıda ve diğeri güneyde olmak üzere iki limana sahiptir (Plan 5, 6). Güneydeki limanı batı yönünde yüksek bir yarımada ile korunmaktadır ve kışın oldukça sert olan kuzey batı rüzgarlarına karşı korunaklıdır (Lev.14-Res.1). Bu konumu ile Knidos'a benzemektedir. Güney limanının ağzı güney tarafta da küçük bir ada tarafından (*Aethusa*) kapatılmıştır²²⁷ (Lev.14-Res.2).

Sur planı M.Ö. 4. yy'da çok yaygın olarak kullanılan büyük daire tipidir²²⁸. Bu tip sur planının özelliklerine 5. bölümdeki plan analizimizde yer verdik. Duvarlar, *Aethusa*'nın (günümüzdeki adı Tavşan Adası) karşısındaki antik mendirekten başlayıp yarım adayı kuzeyden çeviriyordu (Plan 5). Bean ve Cook'un planında yarım adayı kuzeye doğru aralıklarla kesik aralıklarla dolaştığı görülüyorsa da aradaki 50 yıllık farktan olsa gerek, biz bu kısımda hiçbir kalıntıya rastlayamadık (Plan 6). Bizim surları görebildiğimiz ilk yer yarımadanın kuzeybatısına düşen küçük koyun kenarlarıdır (Lev.15-Res.1). Buradan itibaren surlar batıya sonra kuzey doğuya döner. Duvarlar yarımadanın topografik yapısına uygun olarak tüm kıyı şeridini emniyete almaktadır. Kuzey limana ulaşan surlar, limanın bitiminden itibaren kuzeydoğuya döner ve tepenin doruk çizgisini takip eder²²⁹. Burada bir köşe yaptıktan sonra güneydoğuya dönen surlar doğal bir kaya duvarının sırtından Kale Tepesi denilen zirveye ulaşırlar. Kaya duvarı doğal bir koruma sağlar ve buradan saldırıp duvara ulaşabilmek neredeyse imkansızdır (Lev.15-Res.2). Bu zirve arazinin en yüksek bölümüdür ve iki adet sağlam kule ile korunmaktadır (Lev.16-Res.1,2). Surlar batı ve güney batı istikametine döner. Duvarlar ve kuleler toprak altında kalmıştır ve ancak oluşturdukları tümsekliklerle izlenebilmektedir²³⁰. Güney surları stratejik açıdan oldukça önemlidir, çünkü en az engebeli ve kentin en kolay ele geçirilebileceği savunma hattıdır. Bu yüzden bu kısım sık aralıklarla kulelerle desteklenmiştir²³¹. Kentin ana kapısı da bu güney kısımda bulunuyor olmalıydı²³².

²²⁷ Tırpan 1988, 168.

²²⁸ Mc Nicholl 1997, 23.

²²⁹ Bu kısımlarda duvar parçaları çok zor görülmektedir ve Bean ve Cook'un planındaki kuzey kulesi de yoğun tahribat nedeniyle artık görünmemektedir.

²³⁰ Tırpan 1988, 169.

²³¹ Bean — Cook 1955, 109'daki plan, Mc Nicholl 1997, 24'teki plan. Ancak bugün yoğun erozyon nedeniyle bu kuleler görülmemektedir.

²³² Tırpan 1988, 169.

Modern yerleşimin altında kalan surların izi denize ulaşana kadar gözden kaybolur. *Aethusa*'ya birleştiği yer ise bugün hala görülmektedir. Antik dönemde deniz surları bu küçük adayı güneyden çevirmektedir, kalıntılar bugünde görülebilmektedir.

Myndos'un antik dönemden günümüze kalan en ünlü yapısı "Leleg Duvarı" denilen duvardır (Lev.17-Res.1). Duvar isminin kaynağını İngiliz bilim adamı Paton'a borçludur. Paton kentin ilk olarak Lelegler tarafından kurulduğunu düşündüğü için yapının Lelegler'den kaldığını düşünmüştür²³³. Büyük poligonal bloklardan oluşan duvar yarımada'nın doruk çizgisinden geçer²³⁴.

3.Sur Duvarları

Sur duvarları Tırpan'a göre granit taşından, Leleg Duvarı gri mermerden, Mc Nicholl'a göre şist, yeşil granit, Leleg Duvarı ise kireç taşından yapılmıştır²³⁵. Ayrıca Guidi kumtaşı kullanıldığından bahsetmektedir, ancak biz araştırmalarımız sırasında sur duvarlarında bu malzemeye rastlayamadık²³⁶. Taşlar rektagonaldir (Lev.15-Res.1), yer yer trapezoidal bloklara rastlanır (Lev.17-Res.2, Lev.18-Res.1). Bazı bölümlerde ise düzensiz rektagonal forma bürünür (Lev.18-Res.2). Derzler ince işlenmiştir ve birbirine çok iyi oturur. Cephe kısımları ise biraz daha kaba işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Myndos surları çift duvar arasının küçük taşlar, toprak ve moloz dolgu ile doldurulması şeklinde inşa edilmiştir, periyodik olmayan aralıklarla kullanılmış atkı taşlarıyla bağlanılmıştır (Çiz.20). Duvar işçiliği ile ilgili olarak Mc Nicholl isodomik örgü tabirini kullanmış ve atkı taşlarının da sadece kulelerde kullanıldığını söylemektedir²³⁷. Scranton'da Guidi'yi referans vererek isodomik kesme taştan yapılmış olduğunu söylemektedir²³⁸. Ancak taşların boyları her yerde aynı değildir ve periyodik olmayan aralıklarla atkı taşı kullanıldığını yaptığımız araştırmalarda saptadık. Bu konuda Tırpan'da derz sıralarının yüksekliklerinin isodomik olmadığını ve periyodik olmayan aralıklarla atkı taşı kullanıldığını

²³³ Paton 1887, 66 ve res.2.

²³⁴ Bean ve Cook duvarın yerleşim alanını "Bu duvar zirveden kuzeye doğru yarımada'nın omurgası boyunca uzanır." şeklinde oldukça güzel tanımlamıştır, Bean — Cook 1952, 110.

²³⁵ Tırpan 1988, 169, Mc Nicholl 1997, 23.

²³⁶ Guidi 1921/22, 366-367.

²³⁷ Mc Nicholl 1997, 23.

²³⁸ Scranton 1941, 178.

söylemektedir²³⁹. Sur duvarının kalınlığı yaklaşık 2.00-2.20 m arasında değişiklik göstermektedir.

Daha öncede belirttiğimiz gibi M.Ö. 4. yy Leleg Duvarı'nın taş cinsi Tırpan'a göre gri mermer, Mc Nicholl'a göre ise kireç taşıdır. Biz yaptığımız gözlemlerde malzemenin kireç taşı olduğunu gördük. Taşlar poligonaldır ve özellikle kuzey uçtakiler Hellenistik poligonalin rektagonale yakın formuna bürünmektedir (Çiz.4, Lev.17-Res.1). Duvar kalınlığı 2.75 m'dir²⁴⁰. Leleg Duvarı çift duvar arasının küçük taşlar, toprak ve moloz dolgu ile doldurulması şeklinde inşa edilmiştir, yer yer atkılıdır, ancak atkı sırası periyodik değildir. Taşlar kaba işlenmiştir ve derzler iyi oturmaktadır. Halikarnassos'un kuzeybatı kanadındaki kaba poligonal duvar işçiliği ile büyük benzerlik gösterirler.

4.Kuleler

Yaptığımız araştırmalar sırasında yarımada üzerinde herhangi bir kuleye rastlayamadık. Ancak surların köşe yaptığı yerler kulelerle güçlendirilmiş olmalıdır (Plan 5). Batı ve kuzey surlarının kulelerle desteklenmesine gerek duyulmamıştır. Çünkü burası zaten doğal bir kaya duvarı ile desteklenmiştir. Güney kısmı kentin savunulması en zor kısmı olduğu için kulelerin en sık olduğu bölüm burasıdır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi kuleler burada çok güçlükle seçilmektedir. Var olanları da sadece bir sıra taş, bir köşe veya bir toprak yığından ibarettir (Plan 5,6). Tırpan bu kulelerin yaklaşık 5x5 m ölçülerinde kare planlı olduğundan bahseder²⁴¹.

En iyi durumda kalmış olan kuleler Kale Tepesi'ndeki iki kuledir (Çiz.43). Dikdörtgen planlı olan bu kuleler diğerlerine oranla daha büyüktür. Mc Nicholl kulelerin 10x9 m ölçülerinde olduğunu bildirmektedir²⁴². Tırpan ise kuleleri dikdörtgen planlı tek bir kule olarak değerlendirir ve 8.85x22.15 m. ölçüsünü vermektedir²⁴³. Biz yaptığımız araştırmalarda kuzey kulesinin 9x9.20 m, güney kulesinin ise 8.40x10.15 m ölçülerinde olduğunu tespit ettik. Kuzey kulesine sur dışından girişi, batı yönünde 1 m genişliğinde bir kapı sağlar. Yaptığımız gözlemlerde her hangi bir kapı döşemine rastlayamadık.

²³⁹ Tırpan 1988, 169.

²⁴⁰ Bean — Cook 1955, 110; Mc Nicholl 1997, 24.

²⁴¹ Tırpan 1988, 170.

²⁴² Mc Nicholl,1997, 24.

²⁴³ Tırpan 1988, 170.

Kulelerin tümü granit taşından inşa edilmiştir. Yalnız Kale Tepesi'ndeki kuzey kulesinde bazı kısımlarda kumtaşı bloklar görülmektedir. Duvar işçiliği kesme taştır. İnşa için rektagonal bloklar kullanılmıştır, derzler ince işlenmiştir ve orta kısımlar da nispeten ince işlenerek bosajlı olarak bırakılmıştır. Kule köşeleri 6 cm genişliğinde, dikey hatta ince işlenmiş derz şeklinde belirtilmiştir. Örgü sistemi isodomiktir, düzensiz olarak atkı taşı kullanılmıştır. Yalnız kuzeydeki kulede daha ince bir sıra kullanılmıştır. Bu ince sıra kulenin kat seviyesini gösteriyor olmalıdır. Duvar kalınlığı 1.45 m'dir.

5.Değerlendirme

Benzeri duvar işçiliği uzun yüzyıllar boyu gelenekselleşmiş bir şekilde kullanıldığı için sur duvarlarını tarihlemek güçtür. Karlsson'ın da dediği gibi duvar tarihlemede en önemli ip uçlarından birisi tarihsel sürecin iyi bilinmesidir²⁴⁴. Kentlerin inşası ya da yeniden imarı gibi durumlar en iyi tarihleme aracıdır²⁴⁵. Öyleyse Myndos surları ile ilgili olarak elimizdeki ana kanıt kentin Maussollos tarafından yeniden kurulmuş olmasıdır²⁴⁶. Bean ve Cook'un düşüncesine göre *synoikismos* M.Ö. 370-365 arasında gerçekleşmiştir²⁴⁷. Arkeolojik kanıtlar da daha önce belirttiğimiz gibi²⁴⁸ M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğini işaret etmektedir. Bilinen en eski seramik buluntu M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğine tarihlenen bir bodur lekythos parçasıdır²⁴⁹.

Çok büyük olmayan rektagonal bloklarla birlikte trapezoidal blokların yer yer atkı taşıyla kullanılması M.Ö. 4. yy'ın ilk yarısında yaygın olarak kullanılan bir duvar işçiliğidir²⁵⁰. Corinth akropolünün batı kısmı M.Ö. 4. yy'ın ilk yarısına tarihlenir²⁵¹. Argolis'teki Nauplia'da biraz daha poligonale yakın duvar işçiliği M.Ö. 4. yy'ın ilk yarısına verilmektedir²⁵². Priene duvarları da yer yer trapezoidal

²⁴⁴ Karlsson 1994, 142.

²⁴⁵ Örneğin Ephesos'un surları Lysimakhos tarafından M.Ö. 286'da yeniden kurulduğunda inşa edilmiştir Adam 1982, 229.

²⁴⁶ Strabon XIII, 59; Bean — Cook 1955, 143-155; Hornblower 1982, 88; Ruzicka 1992, 36-37; Bean 2000, 112.

²⁴⁷ Bean — Cook 1955,169.

²⁴⁸ Bkz. tarihsel gelişim bölümü s.31-32.

²⁴⁹ Bean — Cook 1955, 111.

²⁵⁰ Atkılı duvar işçiliğinin gelişimi için bakınız s.69 vd.

²⁵¹ Carpenter — Bon 1936, 8, res. 3 vd.

²⁵² Adam 1982, 25, 26'daki res.26.

bloklardan oluşmuştur ve M.Ö. 350-330 arasına tarihlenir²⁵³. Theangela'daki duvar işçiliği de Myndos ile benzer özellikler taşır²⁵⁴. Trapezoidal ağırlıklı blokların yer aldığı Loryma'nın ikinci evre surları da Held tarafından klasik döneme tarihlenir²⁵⁵.

Görüldüğü gibi elimizdeki tarihsel kanıt arkeolojik anlamda da desteklenmektedir. Bu veriler ışığında Myndos surlarının inşası Maussollos *synoikismos* 'unun tamamlandığı M.Ö. 370-365 yılları arasında bitirilmiş olmalıdır.

Paton'ın "Leleg Duvarı" olarak düşündüğü poligonal duvar ile ilgili olarak çeşitli düşünceler vardır²⁵⁶. Bean ve Cook duvarın Maussollos *synoikismos*'unun erken dönemine ait eski bir savunma sisteminin bir parçası olduğunu düşünmektedir²⁵⁷. Aynı zamanda duvarın Halikarnassos'un kuzey batı kısmındaki duvar işçiliği ile de paralel olduğunu aktarmaktadırlar²⁵⁸. Tırpan duvarın Paton'ın dediği gibi Leleg duvarı olduğunu söyler²⁵⁹. Mc Nicholl ise duvarın M.Ö. 334'teki Büyük İskender'in kuşatmasından sonraya tarihlendiğini düşünmektedir²⁶⁰.

Leleg Duvarı'nın işlevi ile ilgili görüşümüz bunun bir diateikhisma duvarı olduğudur. Diateikhisma duvarları şehirlerin nüfusu azaldığında ya da kuşatma sırasında daha etkili savunma yapabilmek için çekilir²⁶¹. Büyük İskender'in Halikarnassos'a ilerlediğini bilen Anadolu Pers orduları başkomutanı Memnon kenti kuşatmaya hazırlarken surlarda tamirat yaptırmıştır²⁶². "Leleg Duvarı" da bu hazırlık döneminde inşa edilmiş olmalıdır. Böylelikle Büyük İskender'in denizden yapacağı saldırıda kıyı surlarının düşmesi durumunda yarımadanın zirvesini elinde bulunduran Myndoslular saldırıyı püskürtebileceklerdi²⁶³.

İşçilik açısından bakıldığında da elimizdeki en iyi kanıt Attika'da Aigaleos ve Parnes dağları arasındaki geçidi kontrol altına alabilmek için inşa edilmiş olan Dema

²⁵³ Wiegand — Schrader 1904, 39 vd.; Karlsson 1994, 145-147.

²⁵⁴ Tırpan 1988, res.17.

²⁵⁵ Held 1997, 174 ve res.4. Held yaklaşık bir tarih vermemekte, yalnız dönem olarak tarihleme yapmaktadır.

²⁵⁶ Paton 1887, 66 ve fig.2.

²⁵⁷ Bean — Cook 1955, 110. Ancak aynı yerde duvarın Hellenistik poligonale benzediğini de söylerler.

²⁵⁸ Bean — Cook 1955, 110.

²⁵⁹ Tırpan 1988, 171.

²⁶⁰ Mc Nicholl 1997, 23.

²⁶¹ Akarca 1972, 129. Theangela, Latmos Herakleia Karia'da diateikhisma duvarı olan kentlere örnek olarak verilebilir, Bean — Cook 1957, 89 vd.

²⁶² Hornblower 1982, 299, Ruzicka 1992, 138.

²⁶³ Büyük İskender'in 160 gemiden oluşan güçlü bir donanmasının olduğu bilinmektedir, Ruzicka 1992, 138.

duvarıdır²⁶⁴. Duvar M.Ö. 338-335 yılları arasına tarihlenmektedir ki bu tarih tıpkı Halikarnassos'daki poligonal bölümle birlikte²⁶⁵ düşündüğümüz tarihe en iyi şekilde uyum sağlamaktadır²⁶⁶.

Kale Tepe'deki kuleler Halikarnassos, Telmessos ve Ouranion'daki kulelerle benzer özellikler taşır. Kale Tepe'deki kulelerin Maussollos'un çizdiği sur planıyla aynı zamanda yapılıp yapılmadığını kestirmek biraz güçtür. Ancak kulenin Büyük İskender'in gelişinden önce buraya yapıldığını söyleyebiliriz. Arrianos, Makedon kuşatması sırasında kulelerden birisinin yıkıldığını ancak bunun suru yıkmadığını aktarır²⁶⁷. Bu durum kulelerin surla bağlantısız olduğu anlamına gelir. Eğer kule surla bağlı olsaydı yıkılırken sur duvarına da zarar verecekti. Kuleleri yapan mimar M.Ö.4. yy'da gelişen savaş tekniklerinden haberdar olduğu için böyle bir sistemde inşa etmiş olmalıdır. Bu durumda kule Büyük İskender'in kuşatmasından önce yapılmış olmalıdır. Atkı taşı kullanımını çok düzenli olmadığı için Hellenistik dönemin içlerine kadar indirilemez. Bununla birlikte atkı taşı Maussollos dönemi duvarları kadar da az kullanılmamıştır ve bundan ötürü bu tarihlere kadar inmeyebilir. Bu durumda en uygun dönem Maussollos'un yönetiminin son yılları ile İdrieus dönemine verilebilir. Öte yandan kuşatma tekniklerin gelişimine paralel olarak kulelerin yeniden inşa edilmiş olma olasılığı da bulunmaktadır. Bu açıdan bakılırsa son inşa dönemi olarak Piksodaros'un yönetimi de uygun bir tarih olarak verilebilir.

²⁶⁴ Akarca 1972, 119, res.68

²⁶⁵ Karşılaştırma için bkz. Lev.9-Res.2, Lev.17-Res.1

²⁶⁶ Duvar işçiliğini karşılaştırmak için bkz. W. Wrede, *Attische Mauern* (1933), res.28-29, M. H. Munn, *Defense of Attica* (1993), res.12-16.

²⁶⁷ Hornblower 1982, 305, dn. 83.

IV. YEREL GELENEĞE GÖRE KURULMUŞ LELEG KENTLERİ A.ESKİ MYNDOS

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum'un 23 km. batısındaki Turgutreis Belediyesinin 3 km kuzeyinde, Kadıkalesi mevkiinde bulunan Bozdağ'ın zirvesindeki yerleşim, Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Eski Myndos'tur²⁶⁸. 218 m. rakımlı Bozdağ'ın diğer bir adı da Erenmezarlığı'dır. Yörenin bu diğer adı zirvedeki kulenin içinde bulunan İslami döneme ait mezardan gelmektedir. Bu mevkideki çıplak dağ silsilesinin en güneydeki tepesidir.

Maussollos'un kurduğu Myndos'un 3.22 km kadar güneyinde yer alan kentin tarihiyle ilgili olarak pek fazla bir bilgimiz yoktur. Bozdağ ya da Erenmezarlık denilen bu yerleşim prehistorik dönemlere kadar inen seramik buluntularıyla ilgi çekicidir²⁶⁹. Maussollos'un Myndos'dan önce *Palaemyndus* denilen bir yerleşim vardı²⁷⁰. Plinius²⁷¹ ve Bizanslı Stephanos²⁷² birer kez Eski Myndos'tan bahsetmektedir. Bunun dışında kentin tarihsel süreciyle ilgili yegane bilgimiz Delos birliğine 1/12 talent vergi ödediğidir²⁷³. Bu çok cüzi bir miktardır. Kent M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğinde boşaltılarak bugünkü Gümüşlük'e taşınmıştır²⁷⁴.

2.Topografik Tanım

Yerleşim diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi yalçın bir dağ zirvesinde konumlanmıştır (Lev19-Res.1). Konik yapıdaki tepe, deniz-ova seviyesinden itibaren çok dik bir açıyla yükselir (Plan 7 a). Kuzeyde 3 km uzağındaki Yeni Myndos'u, batısında Kos, Kalymnos ve Leros'u, doğuda Termera ve Telmessos'u görmektedir. Günümüzde de tarım faaliyetleri süren Kadıkalesi ve Turgutreis'in içinde bulunduğu bereketli bir ovayı kontrol etmektedir.

²⁶⁸ Bean — Cook 1955,145

²⁶⁹ age., 118. Paton ve Myres, prehistorik malzeme için oldukça primitif tanımını yaparlar. "So far as we know, this is the only record of Karian culture which is earlier than the sub-mykenaeen tombs of Assarlik", Paton — Myers 1896, 204. Paton ve Myers bu yorumu yaptıklarında henüz Müskebi'deki (günümüzde Ortakent), Myken nekropolü henüz kazılmamış ve yine Müskebi'deki tunç çağı malzemesi ele geçmemişti. Bass 1963, 353 vd.; Boysal 1969, 67 vd.

²⁷⁰ Bean — Cook 1955, 145, Hornblower 1982, 97.

²⁷¹ Plinius V, 107.

²⁷² Bean — Cook 1955, 145, dn. 239.

²⁷³ Bean — Cook 1955, 145; Varinlioğlu 1992, 18; Bean 2000, 112.

²⁷⁴ Bean ve Cook, en geç tarihli seramik olarak M.Ö. 4.yy'ın ilk çeyreğine ait siyah glazürlü kylix parçaları bulduklarını bildirmektedirler. Bean — Cook 1955, 118.

Surlar zirveyi çeviren halka sur şeklindedir ancak çok tahrip olmuştur (Plan 7 a-7 b, Lev.19-Res.2). Bu tip sur planını 5. bölümümüzdeki plan analizimizde detaylıca ele aldık. Yerleşimi çeviren iç sur tepenin batı kısmında kayalık alanı döner. Tepenin doğu kısmı batıya oranla daha az engebelidir. Bu kısımda dış sur olabileceğini düşündüğümüz kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda bir duvar uzantısı bulunmaktadır. Duvar ancak tek taş sırası halinde çok kötü durumda korunmuş gelmiştir. Bu yüzden net karar vermek zor gözükmemektedir (Lev.20-Res.1). Öte yandan güneyde ve kuzeybatıda bulunan duvar parçaları bahsettiğimiz duvarın aksı üzerine gelmekte, planda da görüldüğü gibi iç kale duvarını dışarıdan çevirmektedir. Bean ve Cook dış surlara ait bir kalıntı bulamadıklarını ancak yerleşimin tepenin eteklerinde devam ettiğini söylemektedir²⁷⁵. Zirvede 10.58 m. boyunda kare planlı bir kulenin tek taş sırasından oluşmuş kalıntıları bulunur (Çiz.21, 44). Zirvedeki yerleşim yaklaşık 90x40 m. boyutlarında bir alanı kaplar.

3.Sur Duvarları

Malzeme olarak sert kireç taşı seçilmiştir. Sur duvarını oluşturan taşlar poligonaldır, kabaca işlenerek cepheleri düzeltilmeden ocaktan çıktığı gibi bırakılmıştır (Çiz.5, Lev.19-Res.2). Derzler gevşektir ve iyi oturmaz. Duvar tipi kuru molozdur, taşlar özensiz yerleştirilmiştir (Çiz.22). Duvar çoğu yerde kötü durumdadır. En iyi korunmuş kısım güneybatı kenarıdır. Burada kalınlık 0.90-1.00 m., yükseklik ise 1.05 m.dir.

Kuleyi oluşturan duvarların taşları rektagonale yakın poligonaldır (Lev.20-Res.2). Burada duvarın iç yüzü görülmemektedir ve tek taş sırası korunmuştur (Çiz.21). Halikarnassos, Myndos Telmessos, Ouranion ve Madnasa'daki kulelerdeki gibi bir işçilikten çok uzaktır.

4.Değerlendirme

Eski Myndos'un kuru moloz tarzında yapılmış sur duvarlarını tarihleyebilmek için ancak benzer örneklerle karşılaştırabiliriz. Leleg yerleşimlerinde henüz yeterli ve sistematik kazılar yapılmadığı için ancak analogi yapmakla yetinmek zorundayız. Bu tip duvar işçiliği Halikarnassos yarımadasında Leleg alanlarında son derece yaygın,

²⁷⁵ Bean — Cook 1955,118.

hatta karakteristiktir. Benzeri duvar işçiliği aynı zamanda Milas yakınlarında Damlıboğaz köyünde yer alan antik Hydai kentinde, Milas Sodra Dağı'nda yer alan Leleg duvarında, Bafa Gölü çevresinde, Mykale dağında yer alan Melie'de görülmektedir²⁷⁶. Bu örnekler ışığında Eski Myndos'un surları M.Ö.7./6.yy'a tarihleyebiliriz²⁷⁷.

Kule ile ilgili olarak bir fikir yürütmek çok zordur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi kule çok tahrip olmuştur. Her ne kadar Telmessos, Burgaz ve Madnasa'daki özenli kesme taş işçiliği burada söz konusu olmasa da kulenin ölçüleri ortalama olarak bu saydığımız yerlerdeki kulelerle, ayrıca Myndos, Pedasa ve Halikarnassos'da ki kulelerle uyumlu görülmektedir. Öte yandan Leleg yerleşim planına bu tarz bir kule yabancısıdır. Konuyu sonuç bölümünde detaylıca ele aldık. Olasılıkla kule Maussollos döneminde plana eklenmiştir. Kulenin görülebilen birkaç taşı rektagonale yakın poligonal biçimde işlenmiştir (Çiz.21). Bu işçilik Halikarnassos sur duvarlarında da görülmektedir. Bu durumda kulenin Maussollos dönemine yani M.Ö. 377-353 yılları arasına verilmesi uygun olacaktır.

B. SIDE

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum Yarımadası'nın tam kuzeyinde Yukarı Gölköy isimli köyün güneyinde yükselen Karadağ denilen yüksek dağ kütesinin üzerinde yer alan yerleşim Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Side'dir²⁷⁸. Öte yandan Bean ve Cook bu yerleşimin Side olduğu konusunda kuşkuludur²⁷⁹. Dağın kuzey kısmı çok dik ve kayalık bir uçurumdan oluşur. Güneyin ise engebesi daha azdır. Yerleşimin bulunduğu yer zirvenin batısındaki tepenin üstüdür.

Side için çok fazla yazılı ya da epigrafik kanıt yoktur. Plinius Maussollos *synoikismos*'u ile boşaltılan kentlerden birisi olarak Side'den bahseder²⁸⁰. Bunu

²⁷⁶ Halikarnassos yarımadası: Radt 1970; Hydai: Erdoğan 1991, 291 vd.; Bafa gölü çevresi, Cook 1961, 91 vd.; Peschlow 1977, 102, res.13-14; Peschlow 1986, 392 vd.; Peschlow 1989, 79-83, res.1-12; Peschlow 1996, 22 vd., res.19-21; Melie: Müller-Wiener 1967, 99 vd.

²⁷⁷ Radt 1970, 142; Peschlow 1977, 102; Peschlow 1986, 392 vd.; Peschlow 1989, 79-83; Peschlow 1996, 22 vd.; Müller-Wiener 1967, 99 vd.

²⁷⁸ Bean — Cook 1955, 155. Paton ve Myers ise yerleşimi Telmessos olarak lokalize etmiştir, Paton — Myers 1894, 373.

²⁷⁹ Bean — Cook 1955, 155.

²⁸⁰ Plinius V, 107, Bean 2000, 121.

dışında Bizanslı Stephanos Σιβδα, Πολις Κάριας²⁸¹ olarak bir kez kentin adından bahseder²⁸². 8 Leleg kenti içinde Telmessos'u saymazsak Atina Vergi Listelerinde adı geçmeyen tek kent Side'dir²⁸³. Paton ve Myers yerleşimin birkaç kilometre batısındaki Belen köyünde buldukları bir yazıtı dayanarak buradaki kalıntıların Telmessos olduğunu iddia etmiştir²⁸⁴. Karadağ'ın çıplak eteklerinde yaşam Lelegli halk için zor olmuş olmalıdır. Bean'in de dediği gibi Atinalı vergi tahsildarları bu keçi çobanlarından vergi talep etmeye gerek duymamışlardır²⁸⁵. Side'de yaşayan halk Maussollos'un *synoikismos* politikası çerçevesinde M.Ö. 4. yy'ın ikinci çeyreğinde buradan Halikarnassos'a göç etmeye zorlanmışlardır²⁸⁶.

2.Topografik Tanım

Ören Avlusu'nun yer aldığı Karadağ'ın batı zirvesi 528 m. rakımlıdır. Oyukludağ'dan sonra Bodrum Yarımadası'nın en yüksek dağıdır. Tüm yarımadayı kartal bakışıyla görür. Özellikle kuzeyde tüm Güllük körfezi kontrol altındadır. Kaleyıkığı ile karşılıklıdır. Batı uçta Burgaz'ı görmektedir. Güneyde Ortakent vadisini kontrol eder. Yalnız güneydoğusu Oyukludağ tarafından kapatılmaktadır.

Tepenin kuzeyi tamamen uçurumdur, böylelikle yerleşimin kuzeyi doğal bir savunma hattına sahiptir (Plan 8 a, 8 b, Lev.21-Res.1). Daha az engebeli olan güney kısım bir halka surla çevrilmiştir (Lev.21-Res.2). Bu tip sur planının özelliklerini 5. bölümümüzdeki plan analizimizde detaylıca ele aldık. Sur bir yay gibi tepenin güneyine doğru iner ve yayın öteki ucu da tepenin kuzeyinde son bulur. Stratejik açıdan saldırıya en açık yer doğu kanadındaki düzlüktür. Bu yüzden olmalıdır ki sur duvarı burada yan yana iki duvar halinde tasarlanmıştır. Bu savunulması zor olan kısımdan sonra duvar tek sıra haline döner ve çemberin tümü böyle çevrilir.

²⁸¹ "Karia şehri Sibda".

²⁸² Bean — Cook 1955, 155.

²⁸³ Bean 2000, 121; Varinlioğlu 1992, 18.

²⁸⁴ Paton — Myers 1894. Yazıt Apollon Telmessos tapınağı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak yazıtın devşirme malzeme olarak bir binada ele geçmesi güvenilirliğini kuşkuya düşürmüştür. Öte yandan Cicero, Telmessos'un bereketli topraklar üzerinde olduğunu söylemektedir. Son derece kurak ve taşlık arazide yer alan yerleşim bu yüzden Telmessos'a uymamaktadır, Bean — Cook 1955, 151-155'te konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Hornblower'da Bean'e katılmaktadır, Hornblower 1982, 96.

²⁸⁵ Bean 2000, 123.

²⁸⁶ Paton — Myers 1896, 200. Alazeytin'deki yerleşim Bean ve Cook'a göre Syangela'dır, Bean — Cook 1955, 145-147.

3.Sur Duvarları

Malzeme sert kireç taşıdır. Duvar işçiliği Bean ve Cook'un da dediği gibi kuru moloz tarzdadır²⁸⁷ (Lev.22-Res.1,2). Duvarı oluşturan taşlar ocaktan çıktıkları gibi neredeyse hiç işlenmeden konulmuştur (Çiz.6). Taşlar yassı rektagonal yer yer trapezoidal ve küçük boyutludur. Derzler gevşektir, küçük taşlarla örgüyü oluşturan büyük taşlar sabitlenmiştir. Örgü sistemi düzensizdir. Doğu kısımdaki duvarlar birbirine bitişiktir ve kalınlığı 3.00 m.yi bulur (Çiz.23). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi saldırıya en açık yer bu kısım olduğu için burada duvar kalın tutulmuştur. Surun diğer kısımlarındaki duvar kalınlığı ise 1.40 ile 1.50 m. arasında değişmektedir.

4.Değerlendirme

Eski Myndos'ta olduğu gibi Side'nin kuru moloz tarzında yapılmış sur duvarlarını tarihleyebilmek için ancak benzer örneklerle karşılaştırma yapmakla yetinmek zorundayız. Bu tip duvar işçiliği Halikarnassos yarımadasında Leleg alanlarında son derece yaygın, hatta karakteristiktir. Benzeri duvar işçiliğinin aynı zamanda Milas yakınlarında Damlıboğaz köyünde yer alan antik Hydai kentinde, Milas Sodra dağında yer alan Leleg duvarında, Bafa Gölü çevresinde, Mykale dağında yer alan Melie'de görüldüğünden daha önce Eski Myndos maddesinde bahsetmiştik²⁸⁸. Bu durumda Side'nin surlarını M.Ö. 7./6. yy'a tarihleyebiliriz²⁸⁹.

C.PEDASA

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum Yarımadası'nın ortasında yer alır. Modern Bodrum yerleşiminin kuş uçuşu 3-4 km. kadar kuzeyindedir. Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Pedasa'dır. Kuzeyde Güllük Körfezi'ne doğru uzanan derin bir vadinin ortasında bulunan Gök Çallar denilen tepe üzerindedir. Tepe günümüzde çok yaşlılar tarafından da Kale veya Gökçeler Kalesi olarak bilinir. Gök Çallar zamanla yöre halkının ağzında değişerek Gökçeler olmuş olmalıdır. Paton ve Myers burayı Ghiuk

²⁸⁷ Bean — Cook 1955, 121.

²⁸⁸ Halikarnassos yarımadası: Radt 1970; 142-143, Hydai: Erdoğan 1991, 291 vd.; Bafa gölü çevresi, Cook 1961, 91 vd.; Peschlow 1977, 102, res.13-14; Peschlow 1986, 392 vd.; Peschlow 1989, 79-83, res.1-12, Peschlow 1996, 22 vd., res.19-21; Melie: Müller-Wiener 1967, 99 vd.

²⁸⁹ Radt 1970, 142; Peschlow 1977, 102; Peschlow 1986, 392 vd.; Peschlow 1989, 79-83; Peschlow 1996, 22 vd.; Müller-Wiener 1967, 99 vd.

Chalar olarak batı harflerine çevirmiştir (Ghiuk=Gök, Chalar=Çallar). Doğuda Tırman Dağı'nda bulunan Leleg yerleşimini, kuzeyde Güllük körfezini, güneybatıda Bitez ovasını, Çıfit Kalesi'ni ve Kos'u, kuzey batısında ise Oyuklu Dağ üzerindeki yerleşimi görmektedir.

Pedasa'nın tarihi konusunda birkaç olayla ilgili olarak bilgimiz vardır. Ancak Antik kaynaklar ve lokalizasyon problemleri nedeniyle bu bilgilerin hangi Pedasa'ya ait olduğu kesin değildir. Antik kaynaklar ve bölgede araştırma yapan bilim adamlarının görüşleri ışığında Pedasa'nın tarihçesini vermeye çalışacağız.

Homeros'un Lelegler'in Altes'in komutanlığında Troas bölgesindeki Satnioeis nehri kıyısında Pedasos adlı bir kentte yaşadıkları bilgisini bize aktardığını daha önce değinmiştik²⁹⁰. Troia Savaşı sonrasında güneye inerek Halikarnassos yarımadasına yerleşen Lelegler burada eski yurtlarındaki kentlerin anısına Pedason kentini kurmuşlardır²⁹¹. Bize bu bilgiyi aktaran Strabon, Stratonikeia topraklarında Pedason olarak adlandırılan başka bir kentten bahseder²⁹². Öte yandan Milet yakınlarında Pedasa adında başka bir Leleg yerleşimi daha vardır²⁹³. Görüldüğü gibi Karia'da üç farklı Pedasa olduğu anlaşılmaktadır.

Halikarnassos yarımadasındaki Pedasa'nın lokalizasyonu ile ilgili olarak “Pedasesliler Halikarnassos'un ötesinde kıyıdan içeride oturuyorlardı...”²⁹⁴, Strabon “Fakat Halikarnassoslular'a ait toprakların iç kısmında, kendileri tarafından Pedasa olarak adlandırılan bir kent vardır...”²⁹⁵ bilgilerini bize aktarır. Bu iki veri ışığında Paton ve Myers, Maiuri, Bean ve Cook, Radt ve Varinlioğlu Gökçeler'deki yerleşimin Pedasa olduğu konusunda hemfikirlidir²⁹⁶. Judeich ise Pedasa'nın Etrim Kalesi olduğunu ortaya atmışsa da bu durum bugün kabul görmemektedir²⁹⁷.

M.Ö. 546'da Pers generali Harpagos Sardes'i ele geçirdikten sonra Karia bölgesine ilerlemiştir²⁹⁸. Herodotos bu sefer sırasında Harpagos'u karşılayan tek

²⁹⁰ Bkz. s. 5.

²⁹¹ Strabon XIII, I, 59

²⁹² age., I,59, Varinlioğlu 1993, 124, Varinlioğlu 1995, 26.

²⁹³ Peschlow 1986, 393; Varinlioğlu 1993, 214; Varinlioğlu 1995, 26; Bean — Cook 1955, 149; Cook 1965, 91 vd.

²⁹⁴ Herodotos I, 175 ve VIII, 104.

²⁹⁵ Strabon XIII, I, 59

²⁹⁶ Paton — Myers 1896, 194; Maiuri 1921/22, 428; Bean — Cook 1955, 149; Radt 1970, 217, Varinlioğlu 1992, 19.

²⁹⁷ Judeich 1887, 331 vd.

²⁹⁸ Bean 2000, 116.

Karia kentinin Pedasa olduğunu söyler²⁹⁹. M.Ö. 499'daki Ion ayaklanmasında Karlar Labraunda'da toplanmış ve Miletliler'le birlikte Perslere karşı savaşmışlar ancak yenilmişlerdir³⁰⁰. Persler geri çekilen Karların peşinden Karya'nın içlerine doğru ilerlerken M.Ö.497/496 yılında Pedasalılar tarafından bozguna uğratılmıştır³⁰¹.

Bean'in tabiriyle Persler bu olaydan sonra Pedasalılar'la "özel olarak ilgilendiler"³⁰². M.Ö. 494'te Miletos'u ele geçirdikten sonra Pedasalılar'ı Miletos'un yakınlarındaki tepelere yerleştirdiler³⁰³.

Pedasa Delos birliğine üye idi ve birliğe 2 talent vergi ödüyordu. Daha sonra bu miktar 1 talente indirildi³⁰⁴. Maussollos *synoikismos*'undan sonra kent tamamen boşaltılmamış, aksine çok stratejik bir askeri üs olarak kullanılmış olmalıdır³⁰⁵. M.Ö. 201 yılında V. Philippos'un Pedasa'yı bir askeri garnizon olarak kullandığı düşünülmektedir³⁰⁶.

Bu saydıklarımızdan başka Pedasa ile ilgili olarak Herodotos ilginç bir bilgi aktarır. "...kendilerinin ya da komşularının başına can sıkıcı bir şeyler geleceği zaman, oradaki Athene rahibesinin sakalı biter kocaman olurmuş. Bu olağanüstü olay üç kez olmuş."³⁰⁷

2.Topografik Tanım

Gökçeler tepesi 301 m. rakımlı zirvesi kayalık, zirveden aşağı eğimli, konik bir yapı sergiler ve güneyinde bir düzlükle son bulur (Plan 9 a, Lev.23-Res.1). Zirvenin

²⁹⁹ Herodotos I, 175. Herodotos Pedasalıların Persliler'e karşı direniş gösterirken Lide dağında bir askeri üs kurduklarını da söyler. Günümüzdeki Karadağ Codex Kultur-Atlas 37/27'de Lide dağı olarak gösterilmiştir. Ayrıca Bean — Cook 1955, 131. Bununla birlikte Bean en son yayınında Lide'nin günümüzdeki adının Kaplandag ya da Tırmandag olduğunu bize aktarır. Bean 2000, 116, dn. 3. Bean yanılmıştır, ikisi birbirine 4-5 km uzaklıkta farklı dağlardır.

³⁰⁰ Bean — Cook 1955, 149-150; Varinlioğlu 1993, 214-215; Bean 2000, 116.

³⁰¹ Bkz. dn. 301. Varinlioğlu Stratonikeia yakınlarında Değirmentepe'de bulduğu yerleşimi Persleri yenen Pedasa olarak önerir. Varinlioğlu 1993, 215, Varinlioğlu 1995, 26.

³⁰² Bean 2000, 116.

³⁰³ age.,116. Burada daha önce bahsettiğimiz gibi Pedasa adında başka bir Leleg yerleşimi vardır. Peschlow 1986, 393; Varinlioğlu 1993, 216; Varinlioğlu 1995,26; Bean — Cook 1955, 149; Cook 1961, 91 vd. Ayrıca M.Ö. 3.-2. yy'da Milet yazıtlarında da Pedasa adlı bir yerleşimden bahsedilmektedir. Varinlioğlu 1993, 214. J. M. Cook Bafa Gölü güneyindeki Grion dağında bulunan ve Cert Osman kalesi denilen yerleşimi bahsettiğimiz Pedasa ile bir tutar, Cook 1961, 91 vd.

³⁰⁴ Bean 2000, 116, Bean — Cook 1955, 150-151. Atina vergi listesini yayınlayanlar bu vergiyi ödeyen Pedasa'nın Milet yakınlarındaki bahsettiğimiz Pedasa olduğunu öne sürmektedirler. Varinlioğlu 1992, 19, Varinlioğlu 1993, 214.

³⁰⁵ Bean 2000, 116.

³⁰⁶ Bean — Cook 1955, 124-125, Bean 2000, 116.

³⁰⁷ Herodotos I, 175 ve VIII, 104.

başlangıcı dik bir kaya perdesi şeklindedir. Duvarlar bu perdenin üzerinde iç kalenin bulunduğu zirveyi çepeçevre sararlar. İç kale duvarları bu dik kaya perdesinin üzerinden topografyaya uygun olarak zirveyi kuşatır (Plan 9 b). Tepe doğu kısma doğru yükselir, en yüksek kesim doğuda kayalık bir uçurumun bulunduğu ve zirvenin bittiği yerdir. Tepenin en yüksek kısmı olan bu burun iki kule ile (bunlara İK1 ve İK2 isimlerini verdik) güçlendirilerek aynı zamanda gözetleme işlevi de kazandırılmıştır (Plan 9 b, Lev.23-Res.2). İç kale duvarı kulenin olduğu kayalık yükseltiyi döndükten sonra ikiye ayrılır. Birincisi zirveyi dıştan çevirmeye devam ederken ikincisi kulelere paralel olarak kuzey kulesini destekler vaziyette kulelerin bulunduğu kayalık yükseltiyi çevirir. Yani kule kompleksinin bulunduğu kayalığın kuzey kısmına aynı zamanda bir destek duvarı unsuru oluşturur.

İç kale duvarı plana göre kuzeydeki dirsek yapan yere kadar hafif eğrisel bir hatta ilerler. Bu kısımda 1 no'lu potern yer alır (Çiz. 53, Lev.24-Res.1). Daha sonra zirvenin doğal yapısına uygun olarak yine eğrisel hatlar oluşturarak batıdaki kapıya ulaşır. Buradan topografyaya uyarak eğrisel bir şekilde güneye döner ve tepenin batısında güneybatıya doğru bir kule (İK3 kulesi) oluşturur (Lev.24-Res.2). Yaptığımız araştırmada kulenin ana kayaya oturtulmadığını serbest bir şekilde suru desteklemek amacıyla inşa edildiğini gördük. Yani duvar burada topografyadan bağımsız bir şekilde bir burun oluşturmuştur. Kulenin suru desteklemekten başka stratejik olarak da çok önemli bir noktada olduğunu görmekteyiz. Zira buraya inşa edilecek olan bir kule hem düşmana yandan atış imkanı sağlamakta hem de tepenin batısındaki vadiyi kontrol imkanı vermektedir. Doğuya doğru dönen duvar ana kaya ve tepenin yapısına uyarak dirsekler yapar (Lev.25-Res.1). Burada Bean ve Cook'un bahsetmediği 2 no'lu potern yer alır (Çiz. 54, Lev.25-Res.2). Dirsekler yaptıktan sonra duvar doğuya doğru hafif eğrisel bir hat izleyerek tepenin zirvesini oluşturan kaya perdesinin üzerinden kuleler kompleksiyle birleşir ve kayalık burnu döner. Kuleler kompleksine ulaşmadan hemen önce 3 no'lu potern ile karşılaşmaktayız (Çiz.16, 55, Lev.26-Res1,2).

Dış kaleyi oluşturan duvarlar İK3 kulesini güneybatı köşesinden önce doğuya uzanır, sonra güneybatıya döner (Plan 9 b). Bu noktada yoğun bitki örtüsünden dolayı duvar tam seçilememektedir yalnız duvara ait olduğu görülen tek bir taş sırası seçilebilmektedir. Burada yamaçtan aşağı inen duvarlar tekrar doğuya dönmekte,

sonra tekrar güneye dönerek 2 kademeli dirsek yapmaktadır. Duvar yoğun bitki ve fundalık altında izini kaybettirmektedir. Duvarlar tekrar Bean ve Cook'un planında kapı olarak gösterilen yerde bir kule (biz buna DK1 adını verdik) ile birlikte ortaya çıkar (Lev.27-Res.1). Kopuk bir hat izleyerek güneydoğuya döner ve DK2 kulesinden sonra (Lev.27-Res.2) yerleşimin ana kapısına ulaşır. Kapı DK3 kulesiyle korunmuştur (Lev.28-Res.1). Buradan itibaren DK4 kulesine (Lev.28-Res.2) kadar olan duvarlar günümüze ancak belli belirsiz birkaç blok halinde ulaşmıştır. DK1, DK2, DK3 ve DK4 kulelerinin yer aldığı duvar çizgisi tepenin doğal yapısına uygun olarak bir yay çizer. Bu yay aynı zamanda tepenin biterek düzlüğün başladığı hattır ve kentin dış savunmasını sağlar. Duvar DK4 kulesinden sonra kuzeydoğuya dönerek tepenin zirvesine doğru tırmanmaya başlar ve DK5 kulesine ulaşır (Lev.29-Res.1). Kötü durumdaki DK5 kulesinden sonra duvar eğrisel bir kayalık hattından yararlanarak bu kaya hattının üzerinden kuzeybatıya doğru bir kavis çizerek iç kalenin hemen altındaki dik kayalık burna ulaşır. Bean ve Cook'un planına göre burada bir kule bulunmaktadır. Stratejik açıdan da buranın bir kule ile desteklenmesi gereklidir, ancak biz yaptığımız incelemelerde birkaç blok taştan başka bir şeye rastlayamadık. Olasılıkla kule aradan geçen yaklaşık 50 yılda tahrip olmuş olmalıdır. Duvar burada batıya dönerek iç kalenin üzerine oturduğu kayalık zirvenin altına birleşir.

3.Sur Duvarları

Sur planı diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi bir tepe ve tepenin etrafını çeviren dış kale duvarları, ve zirvede de iç kale olarak planlanmıştır (Plan 9 b). Bu tip plan özelliklerini 5. bölümümüzdeki plan analizimizde detaylıca ele aldık. Surlar topografya ile uyumlu, doğal oluşumlardan faydalanarak inşa edilmiştir. Yerleşimin tepesinden aşağı bir yelpaze gibi açılmaktadır.

Malzeme olarak mahalli sert kireç taşı kullanılmıştır. İki duvar arası moloz ve toprak dolgu ile doldurularak inşa edilen duvarlarda atkı taşı kullanılmamıştır (Çiz.24, 25). Taşlar düzensiz rektagonaldir (Çiz.8, Lev.29-Res.2, Lev.30-Res.1). Cepheler kabaca işlenmiştir ve bosajları yoktur. Derzler iyi oturmuştur. İsoodomik örgü sistemine yakın olmasına rağmen taş boyutlarındaki nedeniyle tam olarak isodomik diyemiyoruz. Bu tarz duvar işçiliği Halikarnassos yarımadasındaki Leleg

yerleşimlerinde özellikle de konut mimarisinde yaygın olarak görülür³⁰⁸. Dış kale ve iç kale aynı duvar işçiliğine sahiptir. Aynı zamanda kulelerde de aynı işçilik görülmektedir.

Pedasa'da başka bir duvar işçiliği daha görüyoruz. Özellikle iç kalenin güney duvarında bu işçilik kendini çok fazla göstermektedir. Kuru moloz işçiliğe sahip duvarda örgüyü oluşturan taşlar birbiriyle bağlantısız farklı yerlerden toplanmış, adeta duvar inşasında ustalar ellerine ne türlü taş geçtiyse kullanmışlardır. Örgüde bir homojenlik yoktur, hemen her tür boyut ve cinsten ama genel olarak düzensizde olsa rektagonal ve rektagonale yakın taşlar kullanılmıştır (Çiz.7, Lev.30-Res.2). Leleg yerleşimlerinde görmeye alışkın olmadığımız düzgün kesme taş blokları örgü içinde seçilebilmektedir (Lev.31-Res.1). Farklı bir evreye işaret eden bu duvar işçiliği büyük bir olasılıkla bir kuşatma sırasındaki tamirat olmalıdır. Bunlara ek DK5 kulesi çevresinde düzensiz kuru moloz duvar işçiliği görülür (Lev.31-Res.2). Taşlar ocaktan çıktığı gibi nereyse hiç işlenmeden düzensiz bir şekilde yerleştirilerek duvarın inşası sağlanmıştır. Eski Myndos ve Side'de ki duvarlarla benzerlik gösterir

Duvar kalınlıkları dış kalede 1.00 – 1.40 m. (Çiz.24) iç kalede 1.60 – 1.75 m (Çiz.25) arasında değişir.

4.Kuleler

Sur duvarlarında olduğu gibi kulelerde de sert kireç taşı kullanılmıştır ve düzensiz rektagonal duvarcılıkta inşa edilmiştir. Tüm kulelerde kullanılan taşlar düzensiz rektagonal yer yer kareye dönen biçimde işlenmiştir. Cepheler kabaca işlenmiştir ve bosaj yoktur. Derzler iyi oturmuştur. Duvar örgüsü kesme taştan yapılmış kulelerle benzerlik gösterir. Diğer kulelerin köşelerde görmeye alıştığımız dikey hatta ince işlenen kenarlar burada yoktur. Ancak köşeler profilden bakıldığında bir kısa bir uzun taş konularak oluşturulmuştur (Çiz.15), bu Halikarnassos, Myndos, Telmessos ve Ouranion'daki kulelerin köşeleri gibidir (Çiz.14).

İç kaledeki kulelerin tümü dikdörtgen planlıdır. İK1 kulesi kuleler kompleksinin kuzeydeki kulesidir, 7.85x6.30 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı 1.10 m.dir, kuleye giriş doğudan 1.35 m. genişliğinde bir kapı ile sağlanır (Çiz.46). İK2 kulesi zirvedeki kuleler kompleksinin güneydeki kulesidir, 5.50x4.50 m.

³⁰⁸ Radt 1970, lev. 25/1, 26/3, 29/1, 31/1-4, 32/3.

ölçülerindedir, duvar kalınlığı 1.20 m.dir (Çiz.46). Kapının mekanizması ya da başka bir düzenleme günümüze ulaşmamıştır. Bean ve Cook'a göre kulenin içinde bir merdiven yer almaktadır³⁰⁹. Ancak bu da günümüze ulaşmamıştır, yerleşimi tehdit eden defineciler tarafından kulenin kuzey kanadı tahrip edilmiştir. İK3 kulesi 6.00x4.30 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı 1.10 m. dir (Çiz.45).

Dış kalede yer alan kulelerde iç kalede olduğu gibi dikdörtgen planlıdır., ölçüler ise çok küçük farklılıklar gösterir. DK1 kulesi 6.80x5.20 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı ise 0.75 m.dir (Çiz.47). DK2 kulesi 6.70x5.00 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı 0.90 m.dir (Çiz.48). DK3 kulesi 6.70x5.10 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı 0.75 m.dir (Çiz.49). DK4 kulesi 6.80x5.20 m. ölçülerindedir, duvar kalınlığı 0.80 m.dir (Çiz.50). DK5 kulesi 6.70x4.90 ölçülerindedir ve 0.90 m. duvar kalınlığına sahiptir (Çiz.51).

5.Kapılar

Yerleşimin ana kapısı güneyde yer alır. Ancak günümüze çok kötü durumda ulaşmıştır. Bu yüzden kapı aksamıyla ilgili herhangi bir parça bulamadık. Kapı bir kule ile korunmuştur. Bean ve Cook'un ve Radt'ın planlarında kulenin kapısı görülmektedir, ancak biz bu aralığa rastlayamadık. Kule kapı ve sur aksına uygun durmamakta, surun batıda içe dönerek kapıyı oluşturmasını sağlayan kısmıyla ters açılı yapmaktadır. Böylelikle kapı içte dar, dışarı doğru ise genişleyen bir form oluşturur. Kapının genişliği 3 m.dir (Çiz.49).

İç kaleye bağlantı sağlayan kapı batıda yer alır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi 2.50 m. genişliğindedir (Çiz.52). Kapı savunma amaçlı kule ya da benzeri özel bir düzenlemeye sahip değildir. Sadece duvarda 2.50 m. genişliğinde bir boşluk bırakılarak oluşturulmuştur.

Bodrum yarımadasında yaptığımız araştırmalarda Pedasa'dan başka hiçbir yerleşimde poterne rastlamadık. Poternler kenti savunanlar tarafından kenti kuşatanlara karşı ani saldırı için kullanılırdı³¹⁰. Pedasa'da Mauiri³¹¹ ve Bean ve

³⁰⁹ Bean — Cook 1955, 124.

³¹⁰ Poternler pek çok amaç için kullanılırdı. Akarca poternler için “çıkış kapıları” terimini kullanmaktadır, aynı zamanda kuşatma makinelerine karşı tahrip denemesi, kuşatmayı yarma hareketleri gibi amaçlarla kullanıldığını söyler, Akarca 1972, 167 vd. Winter, poternlerin amaçlarından birinin akropol ve aşağı kent arasında kolay bağlantı kurmak olduğunu söyler. Winter

Cook'un³¹² bahsettiği kuzey poterni (Çiz.53) ve güneydeki iki adet potern ile birlikte (Çiz.54, 55.) toplam 3 adet potern bulunmaktadır. Yaptığımız gözlemlerde iç kalenin doğusundaki kayalık burunda potern olabilecek aralıklar tespit ettik. Ancak tahribattan dolayı kesin olarak planlarını çıkarmak ve net bir yorumda bulunmak çok zordur.

6.Değerlendirme

Pedasa duvarlarını tarihleyebilmek için de ancak karşılaştırma yapmakla yetineceğiz. Ana sur çizgisi bizce orijinal Leleg planına uymaktadır. Bu planı 5. bölümümüzde daha detaylı olarak ele aldık. Duvarların tarihlemesi ile ilgili elimizdeki kanıtlardan birisi Leleg konutlarındaki duvar işçiliği ile bulunan benzerliktir. Halikarnassos'un doğusunda bulunan Tavşan Burnu'ndaki çiftlik evi³¹³ ve Keçi Kırılan'da ki çiftlik evi³¹⁴ benzer teknikte inşa edilmiştir. Bu yapılar Radt tarafından M.Ö.5/4.yy'lara tarihlenmektedir³¹⁵. Dış kale duvarları ile ilgili bir diğer kanıtımız da Halikarnassos surlarındaki K5 kulesinin işçiliğidir. Bu işçilik Pedasa'nın kuleleri ve dış kale duvarlarındaki işçilikle büyük uyum sağlar. Yukarıda tarihi gelişim bölümünde Maussollos'un *synoikismos*'dan sonra kentin boşaltılmamış aksine askeri üs olarak kullanıldığını aktarmıştık. Bizim düşüncemize göre Pedasa Maussollos döneminde dış kale duvarları eklenerek genişletilmiş ve zirveye de iki kule eklenmiştir³¹⁶. İç kale duvarlarının da tamir ettirilmiş ya da eklentilerle yeniden düzenlenmiş olduğuna inanıyoruz. Özellikle iç kalenin güney duvarlarının en alt sıraları Maussollos dönemindeki bu yeniden düzenlenme sırasında elden geçirilmiş olmalıdır. Kuzey kesimde ve güney 2 no'lu poternin doğusunda ise daha düzensiz bir işçilik görülür. Bunlara ek olarak dış kalede DK5 kulesi çevresinde düzensiz kuru moloz duvar işçiliği görülür. Bu tip duvar işçiliğini Eski Myndos'ta ve Side'de de

1971 a, 234 vd. M.Ö.II.Bin'deki örnekler için bkz. R.Naumann, Eski Anadolu Mimarlığı (1975), 310-314.

³¹¹ Maiuri 1921/22, res. 30. Maiuri güneyde bulduğumuz 2 poterni planında göstermemektedir.

³¹² Bean — Cook 1955, 124 Bean ve Cook güneyde bulduğumuz bu 2 poternden bahsetmemektedir.

³¹³ age., 132.

³¹⁴ Radt 1970, tafel 32-2.

³¹⁵ age., 187, 197.

³¹⁶ Hornblower'da zirvedeki kulelerin Maussollos dönemine ait olduğunu düşünmektedir, Hornblower 1982, 308.

görmekteyiz. Bu nedenle bu duvar parçaları Eski Myndos'ta ve Side'de olduğu gibi³¹⁷ M.Ö.7/6.yy'a verilebilir.

D.TELMESSOS

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum-Turgutreis yolunun 11. km'si üzerinde bugün Gürece adlı modern yerleşim bulunur. Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Gürece'deki yerleşim Telmessos'tur³¹⁸.

Anadolu'da Leleg Telmessos'undan başka Lykia'da aynı isimde başka bir kent daha vardır. Bugünkü Fethiye ilçesi bahsettiğimiz ikinci Telmessos'dur ve Leleg yerleşimi olan adaşı ile karıştırılmamalıdır. Newton ve sonrasında Paton ve Myers, Telmessos'u Karadağ'da, Bean ve Cook'un Side olarak lokalize ettiği yerleşim olarak düşünmüştü³¹⁹. Ancak Cicero Telmessos'un bereketli topraklar üzerinde olduğunu söylemektedir³²⁰. Karadağ ise son derece kurak ve taşlık bir araziye sahiptir. Bu yüzden Karadağ'daki yerleşim Cicero'nun tanımına uymamaktadır. Gerçekten de Telmessos'un yer aldığı Gürece köyü yukarıda da belirttiğimiz gibi bereketli toprakların ortasında yükselmektedir.

Kent antik dönemde Apollon'un bilicilik merkezlerinden biriydi. Burada Apollon'a adanmış bir tapınak olduğu ve tapınak sahiplerinin soylu bir aileden geldiği söylenir³²¹. Telmessos'un Atina vergi listelerinde adı geçmez³²².

2.Topografik Tanım

Antik yerleşim, Gürece köyünün dayandığı iki tepeden batıda olan ve Kale adlı 253 metre rakımlı tepenin üzerine kurulmuştur (Lev.32-Res.1). Güneydoğusunda bereketli Ortakent (eski adı Müsgebi³²³) ovasına hakimdir, batıda ise Akçaalan ve İslamhaneleri köylerinin yer aldığı ovaya bakar. Yerleşimin eski adı "görücü" dür.

³¹⁷ Bkz. Eski Myndos maddesi s.41, Side maddesi s.43.

³¹⁸ Bean — Cook 1955, 151.

³¹⁹ Bkz. harita 1, Paton — Myers 1894, 373 vd. Paton ve Myers Belen köyünde buldukları bir yazıtı dayanarak bu görüşü ortaya atarlar. Yazıt Apollon Telmessos tapınağı ile ilişkilendirilmiştir. Ancak yazıtın devşirme malzeme olarak bir binada ele geçmesi güvenilirliğini kuşkuya düşürür.

³²⁰ Bean — Cook 1955, 151-155'te konu derinlemesine ele alınmıştır. Hornblower'da Bean'e katılmaktadır. Hornblower 1982, 96.

³²¹ Paton — Myers 1894, 373 vd.; Bean — Cook 1955, 154; Bean 2000, 118.

³²² Atina vergi listesinde adı geçen Telmessos, Lykia'daki Telmessos'tur. Varinlioğlu 1992, 19.

³²³ Müsgebi adının kökeniyle ilgili olarak bkz. Bean—Cook,1955, Bean 2000, 121.

Yöre halkı bu ismin zirvede bulunan gözetleme kulesinden dolayı geldiğini söyler. Gerçekten de “görücü” kulesi batıda Eski Myndos ve Yunan adaları Leros, Kalymnos ve Kos’un bir kısmını, güneybatıda Termera güneyde Gökova Körfezi, Reşadiye yarımadasının kuzeyinin tamamını, Kos’un bir kısmını ve doğuda da Halikarnassos’u görmektedir.

Kale tepesi, konik bir yapıdadır ve yerleşim bu koninin zirvesinde yer alır (Plan 10 a). Koninin doğu, güney ve batı kısmı kuzey kısma nazaran daha az engebelidir. Kuzey kısım koninin en dik kısmıdır. Surlar yerleşimi dıştan dışa çevrelemektedir. Halka sur şeklinde planlanan surlar bu anlamda tepenin topografik yapısına uyum sağlamıştır (Plan 10 b). Bu tip sur planının özelliklerini 5. bölümdeki plan analizimizde detaylıca ele aldık. Yerleşimin tam ortasında ve Kale tepesinin zirvesinde kare planlı bir kule yer alır (Lev.32-Res.2). Bean ve Cook dış ve iç kale duvarından bahsetmektedir³²⁴. Ancak yaptığımız araştırmalarda yoğun bitki örtüsünden dolayı her hangi bir iç kale duvarına rastlayamadık.

Sur planı tamamen tepenin doğal özelliklerine yani topografyaya uydurulmuştur. Duvarlar zirvenin biraz altından tepenin doruk çizgisini çevirmekte ve bir çember oluşturmaktadır. Çemberi oluştururken duvar ustaları doğal kayalıkları da kullanmışlardır. Ana kayanın üzerinden geçen duvarlar yer yer bastionlar oluşturulmuştur, böylelikle duvarın direnci arttırılmıştır (Plan 10 b). Öte yandan savunma için de düşmana yandan atış imkanı sağlanmıştır. Bunlardan güneybatı da yer alan bastion 5.50x6.30 m ölçülerindedir ve doğal bir ana kaya oluşumundan faydalanılarak oluşturulmuştur (Çiz.57). Aynı şekilde doğu kesimde de doğal bir kaya çıkıntısı üzerine bir bastion oluşturulmuştur.

3.Sur Duvarları

Malzeme olarak bölgenin yerel taşı andezit seçilmiştir. Surların tamamı kuru moloz duvar işçiliğinde yapılmıştır³²⁵ (Çiz.26). Kuzey kısımdaki duvarlar daha sağlam korunmuştur. Taşlar poligonaldır, kabaca işlenerek cepheleri düzeltilmeden ocaktan çıktığı gibi bırakılmıştır (Çiz.9, Lev.33-Res.1,2). Derzler gevşektir ve iyi oturmamaktadır. Yer yer küçük boyutlu taşlar ile örgüdeki büyük taşlar sabitlenmiştir. Duvar kalınlığı 1.90 m, korunan yükseklik 2.50 m’dir.

³²⁴ Bean — Cook 1955, 20-121.

³²⁵ Scranton 1941, 17, res.2; Bean — Cook 1955, 120-121.

4.Kule

Kesme taş işçiliğinde yapılmış olan kulenin örgü sistemi isodomiktir ve karmaşık aralıklarla atkı taşı kullanılmıştır (Lev.34-Res.2). Malzeme olarak andezit seçilmiştir Taşlar rektagonaldır, derzler ince işlenmiştir ve birbirine çok iyi oturur. Taşların cepheleri nispeten daha kaba işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Kesme taş işçiliği ile inşa edilmiş olan kulenin duvar kalınlığı 1.40 m.dir. Korunan yükseklik 3.05 m'dir. 11.90x11.60 m ölçülerinde kareye yakın planlıdır (Çiz.56). Herhangi bir kapı izi günümüze ulaşmamıştır. Kulenin surla bir bağlantısı yoktur. Kule köşeleri 6 cm genişliğinde dikey hatta ince işlenmiş derz şeklinde belirtilmiştir. Köşeler bir uzun bir kısa taş koyularak oluşturulmuştur (Çiz.14), bu özelliği ile Halikarnassos, Myndos, Ouranion, Madnasa ve Pedasa'da ki kulelerle benzerlik gösterir.

5.Değerlendirme

Telmessos'taki sur duvarları yarımada'nın diğer kesimlerindeki Leleg duvarlarından biraz daha farklı görülmektedir. Genel anlamda Leleg duvar işçiliği kuru moloz tarzını yansıtır. Kuru moloz tarzda taşlar genelde ocaktan çıktığı gibi hiç işlenmeden ya da çok az işlenerek örgüde kullanılır. Burada belirtilmesi gereken taş cinsinin önemidir. Side ve Eski Myndos'taki duvarların inşasında kullanılan mahalli kireç taşı ocaktan çıkarılırken tabakalar halinde kopar. Bu yüzden daha rektagonale yakındır. Halikarnassos'un doğusunda günümüzde Kızılağaç köyü ve Alazeytin yakınlarındaki modern taş ocaklarında çıkarılan "kayrak taşı" tıpkı Side ve Myndos'taki taşlar gibi daha düz kopma özelliğine sahiptir. Halikarnassos'un doğusundaki Leleg yerleşimlerine bakarsak kayrak taşından düzgün kesilmiş duvarlara konutlarda çok yaygın olarak rastlarız³²⁶. Telmessos civarındaki doğal kaya andezittir. Andezit, taş ocaklarında kireç taşı ya da kayrak taşı gibi plakalar halinde değil daha şekilsiz kopar. Telmessos'ta ki taşların şekillerinin açıklaması bizce bu nedenden ileri gelmektedir. Bu durumda Telmessos surlarının Leleg özelliği taşıdığını söyleyebiliriz.

Zirvedeki kesme taştan yapılmış olan kule Halikarnassos, Myndos Ouranion ve Madnasa'daki kulelerle benzer özellikler taşır. Bu nedenden ötürü kuleyi Maussollos'un hükümdarlığının son dönemlerine ve İdrieus'un yönetimine

³²⁶ Özellikle hemen yakınında modern bir taş ocağı bulunan Syangela'da. Radt 1970, lev. 10/2-3, 11/1,3, 12/1-4,

verebiliriz. Konuyla ilgili daha detaylı bir değerlendirmeye 5. bölümdeki plan analizimizde yer verdik.

E.TERMERA

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum-Turgutreis yolunun 11.km.sindeki yol ayrımından güneye döndükten sonra yaklaşık 5 km.sonra Mandıra köyüne ulaşılır. Antik yerleşim yürüme mesafesiyle köye yaklaşık 15 dakika uzaklıktadır. Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Asarlık'taki bu yerleşim Termera'dır³²⁷.

Termera'nın yeri için Strabon Kos adasının karışığında Skandarion burnunun yukarısında yer aldığını söylemektedir³²⁸. Önceleri Newton tarafından Aspat mevkiinde Çıfıt Kalesi'nin bulunduğu dik tepe Termera olarak adlandırılmışsa sonraki bilginler Mandıra mevkiindeki Asarlık tepesinin Strabon'da adı geçen kent olduğu konusunda anlaşmıştır³²⁹ (Harita 1).

Asarlık'ta en erken buluntu Sub-Myken evresine tarihlenen seramik malzemelerdir³³⁰. Kentin bu erken dönemiyle ilgili bir bilgimiz yoktur. M.Ö. 6.yy'ın sonunda Telmessos'tan tüm bölgeyi kontrol eden Tymnes adında bir yöneticinin elindeydi³³¹. Klasik dönemde yarımadanın en önemli kenti olarak Termera'yı görüyoruz. Kent Delos birliğine 2 talent vergi ödüyordu, ancak daha sonra bu yarım talente indirildi³³². Tymnes'in oğlu Histaios erken 5. yy'da yönetimi elinde tutmuştur³³³. Histaios'un adı Herodotos'da da geçmektedir. Ion ayaklanması sırasında Pers donanmasında komutan olarak yer almıştır³³⁴. Yüzyılın ortalarına doğru Histaios'un oğlu Tymnes yönetimindedir³³⁵. Bir hanedanlık olarak değerlendirebileceğimiz bu aile, gümüş sikke basmıştır³³⁶. Sikkenin ön yüzünde

³²⁷ Bean — Cook 1955, 147.

³²⁸ Strabon XIII, 18.

³²⁹ Aynı yerde Newton, Asarlık'ın bulunuşu yeri Syangela olarak lokalize etmiştir.

³³⁰ Paton 1887, 64 vd.; Paton — Myers 1896, 188 vd.; Desborough 1964, 21; Radt 1970, 226 vd.; Özgünel 1987, 336.

³³¹ Bean 2000, 119.

³³² Bean — Cook 1955, 148.

³³³ *age.*, 143.

³³⁴ Herodotos V, 35-37.

³³⁵ Bean — Cook 1957, 143. Tıpkı Syangelalı Pigres gibi Tymnes ailesi de Kariyalı'dır, Hornblower 1982, 24.

³³⁶ Bean — Cook 1955, 147-148; Bean — Cook 1957, 143.

TYMNO, arka yüzünde ise TEPMEPIKON yazıları bulunur³³⁷. Maussollos'un *synoikismos*'u ile boşaltıldıktan sonra kent hapisane olarak kullanılmıştır³³⁸.

2.Topografik Tanım

Tıpkı diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi Termera'da sarp bir tepenin üzerine konulanmıştır (Lev.34-Res.2) . Güneybatıya kadar tüm yörelere egemen bir görüş açısına sahiptir. Güney batıda ise Eren ve Çatal adlı tepelerin bulunduğu dağlık kütle tarafından görüş açısı kapanmıştır. Zaten Asarlık Tepesi de bu tepelerin oluşturduğu masif dağ kütlelerinin güney eteklerinde yer alır ve aynı kütlelerin Akçaalan mahallesi ile İslamhaneleri köylerinin yer aldığı kuzey kısımdaki ovadan önceki son yüksek zirvesidir. Asarlık'ta ki yerleşim bu bereketli ovayı kontrol etmektedir. Aynı zamanda batı ve kuzey doğrultusunda geniş bir alanı görmektedir. Özellikle batıda Kalymnos, Leros gibi adaları, kuzey batıda Eski Myndos'u, kuzeybatıda Myndos'u kuzeyde ise Telmessos yerleşimini görmektedir.

286 m rakımlı olan tepe çok sivri ve diktir (Plan 11 a). Özellikle kuzey kısım daha sarp ve ovaya inen derin vadiye bakar. Genel anlamda tepenin, batı, kuzey ve güney kısımları vadilerle bölünmüştür. Ana kütleyle yalnız güney doğudan bağlanır, böylelikle bir yarımada görünümüne sahiptir.

Surlar topografyaya uyarak inşa edilmiştir ve inşa sırasında doğal oluşumlardan da faydalanılmıştır. Plan olarak bir iç kale ve iç kaleyi dışarıdan çeviren daha güçlü savunma duvarlarından oluşan bir dış kale şeklindedir (Plan 11 b). Yerleşime giriş güneyde yer alan kapıdan sağlanır. Buradan itibaren duvarlar topografyaya da uyarak kuzeye doğru devam eder ve yaklaşık 50 metre sonra bir kaya mezarını da barındıran ana kaya kütlelerinin üzerinden doğuya oradan da kuzeydoğuya doğru bir kavis çizer. Burada bulunan çeşitli ana kaya kütlelerinin üzerine surun oturtulması stratejik nedenlerdendir. Elde edilecek olan kot farkı savunmayı daha etkili bir hale getirir. Öte yandan bu ana kaya çıkıntılarında oluşturulan bastionlar surun statik açıdan direncini artırır. Zaten 60 m'lik bir bölümde surlar ana kaya üzerinden geçirilerek doğal savunma hattından

³³⁷ Newton 1865, 228-229.

³³⁸ Bean — Cook 1955, 148, Hornblower, zirvede bulunan ve Bean — Cook tarafından sarnıç olarak değerlendirilen yapının hapisane olabileceğini düşünmektedir, Hornblower 1982, 93, Bean 2000, 120. Hellenistik seramik kentin Maussollos sonrası da yaşadığını kanıttır, Bean — Cook 1955, 116; Hornblower 1982, 102. Araştırmalarımız sırasında bizde Hellenistik seramiğe rastladık.

yararlanılmıştır. Sur kuzeydeki bir kaya çıkıntısı üzerinde son bulur. Buradan sonra duvar izleri takip edilememektedir. Zaten büyük bir olasılıkla burada bir savunma duvarı yoktu, çünkü bu kesim oldukça dik bir kaya duvarıyla zaten doğal bir savunma hattı oluşturur. Bu noktadan itibaren savunma hattının başka parçasını batı taraftaki köşeye kadar göremiyoruz. Buradaki köşe de yerleşime girişi sağlayan kapı ile birleşiyor olmalıdır. Topografyaya bağlı olarak oluşturulmuş sur planı bunu gösteriyor. Zirvede bulunan iç kaleye geçiş bir kapıyla sağlanmaktadır. İç kale iki bölümden oluşur. Birincisi zirvenin hemen altındaki bu giriş kapısının olduğu alandır. Burada bulunan genişçe düzlüğün sonunda dik kayalar bulunmaktadır ve duvarlar bu kayaların üzerine oturtulmuştur. Böylelikle tepede yerleşim için maksimum alan elde edilmiştir. İkincisi ise savunma sisteminin en son halkasını oluşturan zirvedir. Asarlık tepesinin düzleştirilmiş zirvesini çeviren surlar burada da topografyaya uydurulmuştur, kuzey doğu köşesinde ise yine ana kayaya bu kez yataklar açılarak oturtulmuştur. İç kaleye batıdaki dar bir kapıdan daha geçiş sağlanmaktadır. Zirvede bir kule izi olabilecek izlere rastlanamamıştır.

3.Sur Duvarları

Malzeme olarak mahalli taş cinsi andezit seçilmiştir. Sur duvarları poligonal, bazen düzensiz rektagonale dönen taşlar kullanılarak kuru moloz işçilikte yapılmıştır (Çiz.28). Ancak yerleşime girişi sağlayan ana kapıdaki işçilik surların diğer kesimlerinden biraz daha farklı bir teknikte yapılmıştır (Çiz.10, 17, Lev.35-Res.1,2). Buradaki taşların boyutları oldukça büyüktür (2.00-2.80 m. boya ulaşan örnekler vardır). Taş boyutları Kıta Yunanistan'daki Geç Hellas III dönemi Myken kalelerindeki kiklobik duvarları hatırlatmaktadır³³⁹. Taşlar kimi yerde trapezoidale dönmektedir³⁴⁰. Taş yüzeyleri kabaca işlenmiş ve bazı bloklar taşçı kalemi ile çizilmiştir (Lev.36-Res.1). Bu çizikler bazı yerlerde derin oyuklar halindedir. Derzler gevşektir, bloklar birbirlerine iyi oturmamaktadır. Yer yer kullanılan küçük taşlarla bloklar birbirlerine oturtulmuştur. Bean ve Cook'a göre kapının bulunduğu yerdeki duvar kalınlığı 1.75 m'dir³⁴¹. Ancak yoğun yıkıntı nedeniyle araştırmalarımız

³³⁹ Kıta Yunanistan'daki kiklop duvar işçiliği ile ilgili olarak N.C. Loader, Building in Cyclopean Masonry With Special Reference to the Mycenaean Fortifications on Mainland Greece (1998) Loader taş boyutları ile ilgili olarak ortalama blok boyunu 1.20-1.50 m. gösterir, age., 75.

³⁴⁰ Bean—Cook,1955, 117.

³⁴¹ age.,116.

sırasında duvar kalınlığını göremedik. Olasılıkla Bean ve Cook kapının devamında surun kuzeye doğru uzanan parçadan ölçü almıştır. Duvar işçiliği yer yer düzensiz rektagonale dönmektedir³⁴².

Sur duvarının geri kalan kısımları küçük boyutlu poligonal, yer yer rektagonale dönen taşlardan ve kuru moloz tarzda inşa edilmiştir (Çiz.11, Lev.36-Res.2). Derzler kimi yerlerde çok gevşektir. Taşlar kaba işlenmiştir ve bosaj yoktur.

4.Kapılar

Toplam 3 kapı vardır. Birinci kapı yerleşime girişi sağlayan ana kapıdır (Çiz.17). Kapı oldukça iyi korunmuş durumdadır. Yukarı doğru daralan bir formdadır ve en geniş yerinde 1.83 m'lik bir genişliğe sahiptir (Lev.37-Res.1). Kapının hemen yanı başında üzerinden düştüğü anlaşılan büyük bloklara bakılırsa kapı yukarıda bir tür yalancı tonoz ile son buluyordu. Yaptığımız araştırmada herhangi bir söve deliği ya da eşik taşına rastlayamadık. Eşik olasılıkla toprak altında kalmıştır.

İkinci kapı iç kaleye girişi sağlar. Burada eşik taşı *insitu* konumdadır (Çiz.27, Lev.37-Res.2). Taşın üzerindeki 4 adet delikten anlaşılacağı gibi çift kanatlı bir kapı kullanılmıştır. Eşik taşı 2.20 m. ve kapı aralığı da 1.50 m.'dir.

Üçüncü kapı ise zirveye girişi sağlar (Lev.38-Res.1). Burada sadece sürgü delikleri görülmektedir. Eşik taşı veya başka bir düzenleme olmaksızın kabaca yontulmuş ana kaya yan lentoları oluşturur. Kapı genişliği 1.10 m.'dir.

5.Değerlendirme

Termera surlarını tarihleyebilmek için elimizde birkaç tarihsel kanıt bulunur. Birincisi, kentin M.Ö. 6. yy'ın sonunda ve 5. yy'da önemli bir hanedanlık merkezi olmasıdır. Diğer bir kanıt ise kentin Hekatomnidler döneminde tam anlamıyla boşaltılmayıp bir hapisane olarak kullanılmasıdır ki bunu bilgileri yukarıda tarihsel gelişim bölümümüzde aktarmıştık.

Bean ve Cook kiklobik işçilikle yapılmış ana giriş kapısının M.Ö. 5. yy'a ait olabileceğini düşünmektedir³⁴³. Bu tarz büyük blokların kullanıldığı duvar işçiliği

³⁴² Bean ve Cook bu işçiliği "kesme taş" olarak adlandırmaktadır, Bean — Cook,1955, 116.

³⁴³ age., 117.

Alazeytin'in sur duvarlarında da görülmektedir³⁴⁴. Ana girişi oluşturan bloklardaki bazı taşların kenarlarındaki çizikler oyuk halinde işlenmiştir³⁴⁵. Bu işçilik Scranton tarafından “arkaizmin işareti” olarak değerlendirilir³⁴⁶. Bu durumda Termera'nın surlarını M.Ö. 6/5. yy'lara yani Tymnes sülalesinin idaresine tarihlememiz uygun olacaktır. Ana girişin güney kenarında bazı blokların sonradan yerleştirildiğini ve bu kenarın bazı noktalarında örgünün homojenliğini yitirdiğini gözlemledik. Aynı şey güney batı köşedeki bazı noktalarda da dikkatimizi çekmiştir. Bu parçaların tamirat olduğu kuşkusuzdur ve Hekatomnid periyodunda hapishane olarak kullanılırken tamir edildiği fikrini taşıyoruz.

F.OURANION

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Bodrum'a 21 km uzaklıktaki Yalıkavak belediyesinin 3 km kadar güneybatısında yer alan Geriş köyünün hemen batısındaki Burgaz tepesinde yer alır. Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Burgaz'daki yerleşim Ouranion'dur³⁴⁷. Atina Vergi Listeleri editörlerine göre ise yarımada'nın doğu kıyılarında Güvercinlik köyü yakınlarındaki Sıralık mevkiindeki kalıntılar Ouranion ile bir tutulmaktadır³⁴⁸. Varinlioğlu ise Ouranion kentinin Ören yakınlarında Dikmendağ Kenker tepesi üzerinde yer aldığını aktarmaktadır³⁴⁹.

Ouranion'un tarihi ile ilgili olarak bilginiz çok kısıtlıdır. Tarihçi Diodoros burayı Troia Savaşı'ndan sonra Syme adasını işgal eden ancak adadaki sürekli kuraklığa dayanamayıp adayı terk eden Kariyalılar'ın kurduğunu anlatır³⁵⁰. Ouranion'un tarihi hakkında başka bir bilginiz yoktur. Kent Delos birliğine 1000 drahmi gibi oldukça cüzi bir miktar ödemekteydi³⁵¹.

³⁴⁴ Radt 1970, res 10/1-4.

³⁴⁵ Scranton buna “broached work” adını verir, Scranton 1941, 50.

³⁴⁶ age., 50.

³⁴⁷ Bean — Cook 1955, 155.

³⁴⁸ Meritt 1939, 530.

³⁴⁹ Varinlioğlu 1992, 19; E. Varinlioğlu, AST 11, 1994, 199. Varinlioğlu Ören yakınlarındaki Dikmendağ Kenker tepesi üzerindeki kalıntılarda bulunduğu yazıta dayanarak Ouranion kentinin burada olduğunu iddia eder.

³⁵⁰ Varinlioğlu 1992, 21; Bean 2000, 123.

³⁵¹ Meritt 1939, 530.

2.Topografik Tanım

Burgaz doğuda ve batıda geniş bereketli düzlüklerin tam ortasına kurulmuştur. Doğuda Side, Girel Kalesi ve Oyuklu Dağ'ın zirvelerindeki Leleg yerleşimlerini görmektedir. Güneybatıda ise Ağzıaçık Damı ile karşılıklıdır³⁵². Paton ve Myers Azajık mevkiinde çok küçük bir kale veya tahkim edilmiş bir çiftlik evi olabileceğini düşündükleri bir yapıdan bahsederler. Geriş köyündeki yaşlılarla yaptığımız mülakatlarda Azajık denilen yerin halk arasında Ağzıaçık Damı olarak adlandırıldığını öğrendik. Çok eski yayınlarda yer adları, Osmanlıca harflerden dolayı batı harflerine ancak kulak yoluyla aktarılabilmıştır. Yani Paton ve Myers duyduklarını İngilizce'ye İngiliz telaffuzu ve harflerine en yakın olanı seçerek aktarmıştır. Yöresel konuşmada bazı harflerin yutulmasından dolayı da bu isimler günümüze bazı yanlışlıklara gelmiştir. Örneğin Ghiuk Chalar, bugün Gökçeler dediğimiz yerdir. Ağzıaçık Damı, Myndos ile Burgaz arasında yükselen ve bu iki yerleşimin birbirini görmesini engelleyen yüksek tepenin zirvesine kurulmuştur.

Yerleşim Burgaz denilen 226 m. rakımlı dik bir tepenin düz zirvesinde yer alan bir iç kale ve iç kaleyi dışarıdan çeviren bir dış kale duvarından oluşur (Plan 12 a, b, Lev.38-Res.2). Diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi tepenin bir tarafı (bu yerleşimde doğu) sarp ve kayalıktır. Zirvede rektagonal bloklardan örülmüş bir kule bulunmaktadır (Lev.39-Res.1). Kale yaklaşık 50 m. uzunluğundadır ve Burgaz tepesinin düzleştirilmiş zirvesini çevirmektedir (Lev.40-Res.2). Antik yerleşimin herhangi bir yerinde kapı bulamadık ancak zirveye giriş için en elverişli yer bugünkü Geriş köyüne bakan güney yamaç olduğundan kapı bu tarafta olmalıdır.

Zirvenin hemen altında Bean ve Cook'a göre zirvedeki kule ile aynı işçilikte başka bir kule vardır³⁵³. Ancak Paton ve Myers'ın planında böyle bir kule görülmemektedir³⁵⁴. Plana göre yapı daha çok bir sur kademesini andırmakta ve iç kale duvarı ile birleşik olarak gösterilmektedir. Biz bu duvarın zirvedeki iç kaleden bağımsız olduğunu gördük. Carstens'da güneybatı köşesindeki bu duvarları kule kalıntısı olarak değerlendirmiştir³⁵⁵. Biz yaptığımız incelemelerde burada zirvedeki kule ile aynı işçiliğe sahip bir duvar ve kule köşelerindeki gibi dikey yönde ince

³⁵² Paton — Myers 1896, 206.

³⁵³ Bean — Cook 1955, 118, ayrıca 119'daki plan.

³⁵⁴ Paton — Myers 1896, 207'deki plan.

³⁵⁵ Carstens 2002, 394.

olarak işlenmiş bir köşe tespit ettik (Plan 12 a, 12 b, Lev.41-Res.2), ancak yoğun fundalık nedeniyle Bean ve Cook'un planındaki görülen kare kuleyi tamamen izleyemedik. Bizim planımız daha çok Paton ve Myers'in planıyla örtüşmektedir .

Rektagonal duvarlar buradan güneye doğru ilerliyor olmalıdır. Çünkü yer yer aynı aks üzerinde rektagonal bloklar görülmektedir ve duvar güneyde köşe yaparak doğuya dönmektedir ³⁵⁶ (Plan 12 b). Daha sonra duvar doğuya doğru dönüyor olmalıdır ancak burada bir iki taş sırasından başka bir şey görülememektedir. Tepenin doğu kısmındaki duvarlar tamamen çökmüştür. Bu kısım zaten kayalık olduğu için istinat işlevini de gören duvar daha zayıf tutulmuş ve savunma amaçlı olarak kayalığın üzerinden geçirilmiş olmalıdır.

Bu duvarlardan başka birde kuzey yamacında büyük kaba poligonal bloklardan inşa edilmiş yüksek bir duvar bulunmaktadır (Lev.41-Res.2). Bu duvarın işlevi kuşkuludur. Carstens bu duvarı teras duvarı ya da aşağı kent duvarı olarak yorumlamaktadır ve topografik plana oturtmuştur. Bean ve Cook bu duvarı yer yer izleyebilmiştir. Ancak yoğun bitki örtüsü nedeniyle tam olarak takip edememişlerdir³⁵⁷. Bizde yaptığımız incelemelerde duvarı kısmen takip edebildik, yoğun bitki örtüsü fundalık şeklinde olduğu için içine girmemizi imkansız hale getirdi. Bu yüzden duvar nereye kadar ilerliyor ve Burgaz tepesinin eteklerini çevirerek bir dış sur görünümü alıyor mu tam olarak anlayamadık.

3.Kale Duvarı

Burada iki tip duvar işçiliğine rastlıyoruz. Birincisi zirveyi çeviren ve tepenin aynı zamanda erozyonla çökmesini engelleyen düzensiz rektagonal işçilik, ikincisi ise kaleyi güneydoğu ve doğu duvarındaki isodomik rektagonal duvar işçiliğidir. Düzensiz rektagonal (Lev.40-Res.2, Lev.41-Res.1) duvar kuzey, kısmen güney ve şu an ayakta olmasa da doğu kısımdan çevirmektedir . Bu duvarın iki işlevi vardır, ilki yamaç erozyonunu engellemek ikincisi de kale duvarı olarak savunmayı sağlamaktır (Çiz.29). Duvar topografyaya uygun olarak inşa edilmiştir, bu yüzden kuzey duvarı bel vermiş gibi görülmektedir (Lev.41-Res.2) . Aslında duvar arazinin durumuna göre örüldüğü için böyle görülmektedir. İisodomik rektagonal duvar ise kalenin güney ve güneydoğu duvarını oluşturur.

³⁵⁶ Bu köşe Bean ve Cook'un, Paton ve Myers'in planlarında görülmemektedir.

³⁵⁷ Bean — Cook 1955, 119.

Düzensiz rektagonal duvarın malzemesi sert kireç taşıdır. Taşların köşeleri yuvarlatılmıştır, cepheler ise hiç işlenmeden ocaktan çıktığı gibi bırakılmıştır (Lev.42-Res.1) . Taşların uzun kısımları tıpkı atkılı örgü sisteminde olduğu gibi içeriye getirilerek duvarın toprakla bağlanması sağlanmış ve aynı zamanda duvarı direnci arttırılmıştır (Çiz.29). Duvarın korunmuş kısmı toprak seviyesi ile birdir. Dolayısıyla savunmayı oluşturmuş olan kısmın duvar örgüsünü bilemiyoruz.

Rektagonal taşlardan örülmüş olan duvarda malzeme olarak granit seçilmiştir. Taşlar rektagonaldır, derzler iyi işlenmiştir ve birbirine çok iyi oturmaktadır (Lev.41-Res.1, Lev.43-Res.1) Cephe kısımları kabaca işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Köşeler dikey hatta ince işlenerek bir hat oluşturulmuştur. Yaptığımız gözlemede duvarda çok az atkı taşı kullanıldığını ve bunların düzenli aralıklarla kullanılmamış olduğunu gözlemledik.

4.Kule

Biz yaptığımız araştırmalarda Bean ve Cook'un planında³⁵⁸ gösterilen ve Carstens'in³⁵⁹ da kule olarak değerlendirdiği duvarı kale duvarı olarak değerlendiriyoruz. Zira burada zirvenin hemen altında inşa edilmiş bir kulenin stratejik anlamda bir mantığı yoktur. Öte yandan bunun bir duvar olduğunu daha öncede belirttiğimiz aynı aks üzerinde yer alan güney batı da aynı duvar işçiliği ile yapılmış olan duvar desteklemektedir. Yoğun fundalık ve toprak erozyonu da duvar kalınlığının ölçüsünü alabilmemizi engelledi.

Malzeme olarak granit seçilmiştir. Zirvedeki kule 10.85x8.55 m. ölçülerindedir (Çiz.58). Duvar kalınlığı 1.40 m.dir. İsdomik örgü sistemiyle kesme taşlardan yapılmıştır. Taşlar rektagonaldır, derzleri ince işlenmiştir ve birbirine çok iyi oturmaktadır, cepheler ise daha kaba işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Örgüde karmaşık aralıklarla atkı taşı kullanılarak iki taş sırası bağlanmıştır (Çiz.30).

³⁵⁸ Bean — Cook 1955, 119'daki plan.

³⁵⁹ Ancak Carstens doktora çalışmasında bu duvarın kule mi yoksa bir duvarın köşesi mi olduğuna emin olamamış gibi gözüküyor. Bu yüzden duvara "corner/tower" tanımını yapmıştır Carstens 1999, 192. Fakat üç yıl sonra yayınlanan makalesinde duvarı kule olarak değerlendirmiştir, Carstens 2002, 394.

5.Değerlendirme

Yaptığımız gözlemlerde Burgaz'da hiç ev kalıntısı ya da diğer sivil mimari öğelerine rastlayamadık. Görünen o ki Hekatomnidler döneminde yerleşim askeri bir kimliğe bürünmüş, bir kale haline getirilmiştir. 5. bölümdeki plan analizimizde bu konuyu daha detaylı ele aldık.

Kale duvarları iki aşamalı bir inşa evresi sergiler. Olasılıkla ilk evre düzensiz rektagonal bloklardan inşa edilmiştir. Sonraki evrede ise kale güney ve güneydoğuya doğru genişletilerek düzgün rektagonal bloklardan oluşan duvar eklenmiştir. Birinci evredeki duvar işçiliği Halikarnassos surlarının kuzey ve doğu kısımlarındaki bazı kesimlerle uyum sağlar. İkinci evredeki duvar seyrek atkı taşı kullanımına bakılırsa Maussollos'un hükümdarlığının son dönemlerine kadar inen bir tarihe ait olmalıdır. Bu tip duvar işçiliği Karia bölgesinde Hekatomnidler devri yapılarında yaygın olarak görülmektedir³⁶⁰.

G.MADNASA

1.Lokalizasyon ve Tarihsel Gelişim

Yakın zamana kadar Gölköy³⁶¹ olarak bilinen modern yerleşimin güneybatısındaki Kaleyıkığı olarak bilinen tepe Bean ve Cook'un lokalizasyonuna göre Madnasa'dır³⁶².

Madnasa için çok fazla tarihsel bilgimiz yoktur. Plinius ve Bizanslı Stephanos'dan başka elimizdeki yegane bilgi Hekataios'tan gelir, o da kentin Delos birliğine ödediği vergi hakkındadır. Kent, birliğe 2 talent vergi ödüyordu³⁶³, sonradan bu miktar 1 talente indirildi³⁶⁴. Maussollos'un *synoikismos*'undan sonra kent askeri amaçla kullanılmaya devam etmiştir.

2.Topografik Tanım

Kaleyıkığı tepesi 257 m. rakımlıdır (Lev.42-Res.2). Kuzeydoğu ve kuzeybatı istikametlerinde tüm Güllük körfezi kontrol altındadır. Güneyinde ise Karadağ'daki

³⁶⁰ Pedersen 1991, 93 vd.

³⁶¹ Gölköy ve hemen bitişiğindeki Türkbükü köyleri geçtiğimiz yıllarda birleştirilerek Göltürkbükü belediyesi olmuştur.

³⁶² Bean—Cook, 1955, 155. Paton ve Myers ise yerleşimi Karyanda olarak lokalize etmiştir, Paton — Myers 1896, 204-205.

³⁶³ Bean — Cook 1955, 155; Hornblower 1982, 96.

³⁶⁴ Bean — Cook 1955, 155; Bean 2000, 120.

Side yerleşimi bulunmaktadır. Kuzeydoğuda Tırman Dağı üzerindeki Leleg yerleşimini görmektedir.

Diğer Leleg yerleşimlerinde olduğu gibi yüksek bir tepenin zirvesine konumlanmıştır ve tepenin bir tarafı (bu yerleşimde güney ve batı) sarpdır (Plan 13 a). Surlar zirveyi çeviren halka sur şeklindedir. Bu tip sur planının özelliklerini 5. bölümümüzdeki plan analizimizde detaylıca inceledik. Yerleşim kuzeybatı güneydoğu doğrultusunda uzanan ince uzun planlı bir görünüm arz eder. Zirvede dikdörtgen planlı kulesi ve dış kent duvarından oluşan bir plana sahiptir (Plan 13 a, b). Yerleşimin güneyi sarp kayalıktır. Kuzeydoğu kısmı ise çok eğimli olmayan bir yamaçtır, Gölköy ve Türkbükü limanlarına hakim konumdadır, yerleşim bu yamaca dağılmıştır.

Yerleşimi çeviren dış duvar güneydoğuda zayıf izlerle takip edilmektedir. Buradan duvarlar kuzeybatı yönüne dönerek yer yer dirsekler oluşturarak yerleşimin kuzeybatı ucuna ulaşır. Dirsek ve kademeler duvarın direncini arttırmak ve eğimden dolayı oluşacak erozyonu engellemek amacıyla yapılmıştır (Lev.44-Res.1). Bundan ötürüdür ki bazı yerlerde duvara hafif şev verilmiştir (Lev.44-Res.2). Duvar Kaleyıkığı tepesinin zirvesini çevirmektedir. Bu yüzden duvarlar zirvenin topografik yapısına uygun olarak şekillendirilmiştir. Kuzeybatıdaki ucu zirveyi çevirecek şekilde aşan duvar buradan güneye dönerek izini kaybettirir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi yerleşimin güney ve batı kesimleri sarp kayalıklarla doğal bir savunma hattına sahiptir. Güney kısımdaki kayalık alan günümüze ulaşmasa da bir duvarla çevrilmiştir. Anakaya da yer yer rastlanılan duvar yatakları da bu görüşümüzü destekler.

Güneyde yer alan iç kale küçüktür, diğer yapı duvarları ve kalıntılarıyla oldukça karışmış durumdadır. Kule, tepenin zirvesine konumlanmıştır. Böylelikle güneyde yer alan derin vadiyi de kontrol edebilmektedir.

3.Sur Duvarları

Sur duvarları beyaz andezitten yapılmıştır. İki tip örgü görmekteyiz. Birinci tip örgü kuru moloz duvar işçiliği ile poligonal, bazen düzensiz rektagonal taşlardan inşa edilmiştir (Çiz.13). Derzler gevşektir ve bazı yerlerde taşlar gelişmiş güzel yerleştirilmiştir (Lev.45-Res.1). İkinci tip örgüyü iyi işlenmiş rektagonal taşlar

oluşturur (Lev.45-Res.2). Taşların köşeleri hafif yuvarlatılmıştır (Çiz.12). Derzler birbirine iyi oturur. Yer yer ince uzun yassı taşlar kullanılarak daha büyük boyutlu taşların birbirine daha iyi oturması sağlanmıştır. Poligonal taşlar da yine daha küçük taşlar kullanılarak sıkıştırılmıştır. Dolgulu tipte inşa edilen duvarın kalınlığı yaklaşık 1.40 – 1.60 m. arasında değişmektedir (Çiz.31). Bu tip duvar örgüsü Myndos'un bazı kesimlerinde de görülmektedir (Lev.18-Res.2).

4.Kule

Yerleşimin güney köşesindeki iç kalenin ortasında yer alan kule kötü bir durumda günümüze ulaşmıştır. 11.30x6.60 m boyutlarında, dikdörtgen planlıdır (Çiz.59). Kulenin kuzey kenarını oluşturan duvarın taş sırası bile görülmemektedir. Güney kenarı da kötü durumdadır, tek bir sıra taş güçlkle izlenebilmektedir. Doğu kısmında kısmen bir sıra blok ve iki atkı taşı görülebilmektedir (Lev.46-Res.1,2). Atkı taşları sayesinde örgü stili hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz. En iyi durumda olan batı kısmında ise iki sıra blok görülmektedir. Örgüyü oluşturan taşlar rektagonaldir, derzler ince işlenmiş ve çok iyi oturmaktadır. Taşların cepheleri nispeten daha kaba işlenerek bosajlı bırakılmıştır. Fakat Halikarnassos, Myndos, Telmessos ve Ouranion'daki kuleler kadar belirgin değildir. Kule duvarları iki sıra halinde örülmüştür ve arada atkı taşı kullanılmıştır, ancak bunun periyodik aralıklarla olup olmadığını görebilecek kadar sağlam duvar sırası kalmamıştır.

Bean ve Cook yerleşimin kuzeybatısında yer alan kayalık alan üzerinde bir kule daha olduğunu söylemektedir³⁶⁵. Ancak yaptığımız araştırmada burada taş yığından başka bir şey bulamadık. Olasılıkla yerleşimin kuzey kanadı bir kule tarafından kontrol altında tutuluyordu ancak yapı günümüze ulaşamadı.

5.Değerlendirme

Madnasa surları genel olarak az itina gösterilmiş yapısıyla Leleg özellikleri gösteriyor. Yine de Eski Myndos ve Side'nin duvarlarına kıyasla daha iyi işlenmiş taşlar ve daha özenli bir işçilik görülmektedir. Fakat Madnasa surları için homojenlikten bahsetmek biraz güçtür. Kimi yerlerde duvarlar hemen hemen hiç

³⁶⁵ Bean — Cook 1955, 121.

işlenmemiş taşların gelişi güzel yerleştirilmesiyle yapılırken kimi yerlerde daha düzenli işlenmiş ve daha özenli yerleştirilmiş taşlardan örölmüş duvarlar görölür. Örgüdeki bu çeşitliliği farklı inşa aşamalarına verebiliriz. Bu durumda daha özensiz yapılmış duvarların Leleg geleneğini yansıttığını düşünebiliriz.

Daha düzenli olarak inşa edilmiş olan duvarların ise Maussollos *synoikismos*'u ile bağlantılı olduğunu düşünmekteyiz. *Synoikismos*'tan sonra olasılıkla Maussollos duvarları da tamir ettirmiş olmalıdır. Bu konuda en güçlü kanıtımız aynı örgünün Myndos surlarında bazı kesimlerde de görölüyor olmasıdır. Bu durumda ikinci tip örgü Maussollos dönemine yani M.Ö. 377-353 tarihleri arasına verilebilir. Aynı şekilde kesme taştan atkı kullanılarak inşa edilmiş kulenin yapımını da Maussollos ve sonraki bir döneme vermenin doğru olacağı inancını taşıyoruz. 5. bölümümüzdeki plan analizimizde bu konuyu daha detaylı ele aldık

V.ESKİ YUNAN GELENEĞİNE GÖRE KURULMUŞ KENTLERİN VE YEREL GELENEĞE GÖRE KURULMUŞ LELEG KENTLERİN PLAN ANALİZİ

Halikarnassos ve Myndos kentlerinin surları M.Ö. 4. yy'da oldukça popüler olan "büyük daire" tipinde planlanmıştır³⁶⁶. Bu plan tipini batı Anadolu'da Knidos, Latmos Herakleia, Samos, Erythrai, Ephesos, Alinda, Alabanda, Theangela, Kaunos, gibi pek çok yerleşimde görmekteyiz³⁶⁷. Büyük daire tipi plana göre surlar kentin gerçek yerleşim alanından çok daha fazlasını çevreler³⁶⁸. Halikarnassos'ta tiyatronun kuzeyi ve batısı, Çevrimkaya ve güneyi hiçbir zaman yerleşime açılmamıştır³⁶⁹. Aynı şekilde az bir nüfusa sahip olan Myndos'ta da bugünkü modern yolun doğusu ve kuzeydeki kullenin güneyi iskan görmemiştir³⁷⁰.

Büyük daire tipi sur planında duvar, yerleşim alanı olmasa da stratejik açıdan önemli olan alanları sur içine alacak şekilde topografyaya uyumlu olarak inşa edilirdi. Genelde kenti kuşatan tepeler sur içine alınarak düşmana karşı savunma hatları oluşturulurdu³⁷¹. Halikarnassos'un stratejik açıdan en önemli iki tepesi batıda Göktepe ve doğuda Ballıkaya tepesi idi. Çevrimkaya bölgesi de aşağısında yer alan derin vadiyi ve kuzeyindeki tepeleri kontrol edebilmesi açısından hayati önem taşıyordu. Aynı şekilde Myndos'ta Kale Tepe ve tepenin kuzeybatısına doğru uzanan kaya duvarı da asıl yerleşim alanından uzakta olmasına rağmen stratejik nedenlerden ötürü sur içine alınmıştır.

Plan tipinin bu özelliklerinden dolayı sur uzunlukları büyük boyutlara ulaşabilirdi. Syrakusai duvarları 17 km'yi aşan bir uzunluğa sahipti³⁷². Peloponnesos'da ki Megalopolis'in surları 8, Messene'nin duvarları ise 9 km uzunluğa ulaşmıştı. Syrakusai surları belki aşırı bir örnektir, ancak büyük kentler için

³⁶⁶ Bu plan tipi İngilizce'de "great circuit" olarak geçer. Winter 1971 a, 111; Akarca 1972, 128-129; Mc Nicholl 1978, 406 vd.; Hornblower 1982, 298 ve dn. 31; Mc Nicholl 1986, 308.

³⁶⁷ Knidos: A. von Gerkan, Griechische Städteanlagen (1924), lev.10; Latmos Herakleia: Peschlow 1996, res. 23; Samos: Kienast 1978, lev. 5-6; Erythrai: Akurgal 1995, 319, şek.315; Ephesos: Adam 1982, res. 132; Alinda: Mc Nicholl 1997, 27, res.3; Alabanda: A. A. Tırpan, Alabanda, AST 7, 1990, res.1; Theangela: Bean — Cook 1957, fig.6; Kaunos: Öğün 2001, harita 1.

³⁶⁸ Akarca 1972, 128-129; Mc Nicholl 1978, 406 vd.; Hornblower 1982, 300; Mc Nicholl 1986, 308; Winter 1994, 33.

³⁶⁹ Pedersen, 1994,218. Pedersen Çevrimkaya bölgesini "ıssız alan" olarak tanımlamıştır.

³⁷⁰ Bean — Cook 1955, 109, res. 3.

³⁷¹ Winter 1971 b, 416.

³⁷² Wycherley 1993, 36. Akarca Syrakusai surlarının çevresinin 27 km olduğunu söylemektedir, Akarca 1972, 179.

6-7 km uzunluğunda surlar normal boyutlarda sayılmaktadır³⁷³. Halikarnassos'da bu özelliği ile büyük bir kent olarak değerlendirilebilir. Halen ayakta olan surların uzunluğu 5.5 km'yi aşmaktadır. Antik dönemde ise kıyı hattı hariç 6.5-7 km'lik bir uzunluğa sahip olmalıydı³⁷⁴. Bu kadar büyük boyutlu şehirlerin yanında Myndos'un 3 km'yi³⁷⁵ aşan surları biraz mütevazı gibi düşünülebilir. Ancak Eski Myndos'un yalnızca 90x40 m boyutlarında bir alanı kapladığı göz önünde bulundurulursa 3 km uzunluğundaki duvarlar fazla bile görülebilir.

Yunanlılaşma süreci öncesinde Karia'da yaygın bir şekilde tepe yerleşimlerine rastlanmaktadır³⁷⁶. Bu dönemde Karia yerleşimleri daha çok yüksek tepeler üzerinde, etrafı surlarla çevrili ve birbirini gören küçük köy ya da kasabalar karakterindedir³⁷⁷. Bizce bu şekilde bir yerleşim modelinin gelişmesinin ana nedeni bölgenin coğrafi özelliğine bağlanmalıdır. Topraklarının çoğu dağlık olan bölgede yerleşimler az nüfuslu ancak sık aralıklarla konumlanmıştır. Buköy ya da kasaba yerleşimleri birbiriyle birleşerek "koinon" denilen konfederasyonlar oluşturuyordu³⁷⁸.

Halikarnassos yarımadasında Karia bölgesindeki tepe yerleşimi geleneğine uyan çok sayıda irili ufaklı Leleg yerleşimi bulunmaktadır. Konumuz olan Leleg kentlerinin tümü savunmaya elverişli, yüksek tepelere konumlanmışlardır. Telmessos, Termera, Eski Myndos ve Ouranion gibi yerleşimler verimli ovaların üzerindeki tepelerde konumlanmışlardır. Bu bereketli ovalarda halk tarım ve hayvancılık etkinliklerini gerçekleştirmekteydiler. Tehlike durumlarında ise zirvelere konumlanmış ana yerleşime kolayca dönerek surların kendilerine sağladığı korunaklı alanlara sığınabiliyorlardı. Bu tip yerleşimlerdeki sur planına "halka sur" adı verilir³⁷⁹. Zirve sur ile çepeçevre kuşatılarak halka biçiminde bir savunma perdesi elde edilir. Duvar planlanırken tepenin doğal özelliklerinden de yararlanılarak Termera ve Telmessos'ta olduğu gibi yer yer bastionlar oluşturulur. Telmessos dışında tüm Leleg kentlerinde gördüğümüz bir özellik de tepelerin bir yüzünün mutlaka uçurumla sonlanmasıdır. Bunun en güzel örneğini Side'de görmekteyiz.

³⁷³ Wycherley, 1993, 36.

³⁷⁴ Mc Nicholl 1997, 19.

³⁷⁵ Bean 2000, 112.

³⁷⁶ P. Debord ve E. Varinlioğlu Karia'nın tepe yerleşimi geleneği ile ilgili detaylı bir çalışma yayınlamışlardır, P. Debord – E. Varinlioğlu, Les Hautes Terres de Carie (2001).

³⁷⁷ Varinlioğlu 1995, 27.

³⁷⁸ Şahin 1976, 21, E. Varinlioğlu, Pisiköy, AST, 9, 1992, 137.

³⁷⁹ Müller-Wiener 1967, 99; Peschlow 1977, 102; Peschlow 1982, 389 vd.; Akarca 1972, 219.

Side’de yerleşimin kuzeyi dik bir uçurumla sonlanır. Bu kesim duvarla çevrilmeye kalmadan doğal yollarla savunmaya alınmıştır. Şehir bu uçurumun kenarına kurularak hem daha etkili bir savunma sağlanmış hem de sur inşaatının maliyetinden kazanılmıştır. Diğer kentlere bakıldığında uçurumdaki kesimlerinde surla çevrildiği görülür. Ancak sur uçurumu dıştan çevirmez, tam uçurumun başladığı ana kayanın üzerinden geçirilir. Belki bu kentlerde duvar inşaatından tasarruf edilememiştir ancak etkili savunma sağlanmıştır. Telmessos’ta belki uçuruma dayalı bir savunma hattı göremeyiz ancak yerleşimin kuzeybatısı da oldukça diktir ve plan uyumu burada bu şekilde görülür.

M.Ö. 4. yy’da ise Telmessos, Burgaz, Madnasa ve Alazeytin’de³⁸⁰ orijinal Leleg planına uymayan kesme taştan inşa edilmiş kuleler eklenmiştir³⁸¹. Kesme taştan yer yer atkı kullanılarak yapılan duvar işçiliği Leleg mimarisinde görülmez. Bu tarz duvarlar Yunan mimarisinde hastır. Karia da atkılı duvar işçiliği Hekatomnidler dönemine tarihlenen yapılarda karakteristiktir³⁸². Bean ve Cook’a göre bu kuleler Maussollos tarafından kentler boşaltıldıktan sonra inşa ettirilmiştir. Bean ve Cook kulelerin inşa sebebi olarak Leleg halkının boşaltılan kentlere geri dönmelerini engellemek olduğunu ileri sürer³⁸³. Hornblower ‘da kulelerin yapımını Maussollos’a yüklemektedir. Ona göre Maussollos kuleleri garnizon kalesi olarak kullanılmak ya da sadece güç gösterisi amacıyla inşa ettirmiştir³⁸⁴. Hornblower’ın görüşüne kısmen katılıyoruz. Ancak kulelerin ana yapım nedeni gözetleme amaçlı olmalıdır. Özellikle Telmessos’ta ki kule yarımadaının batısında olup bitenleri Halikarnassos’a iletebilmesi bakımından çok stratejik bir konumdadır. Ayrıca Myndos ile olan haberleşmeyi de bu kule sağlamaktaydı. Aynı zamanda Termera ve Eski Myndos’ta bu kuleden net bir şekilde görülebilmektedir. Yarımadaının kuzey batısında da bir haberleşme ağının varlığına inanıyoruz. Bu ağ, Myndos ile Madnasa’yı birbirine bağlıyor olmalıdır. Ouranion ile Myndos’un arasında bulunan Ağzıaçık Damı’nın bu iki kenti birbirine bağladığını daha önce aktarmıştık³⁸⁵. Paton

³⁸⁰ Radt 1970, tafel 19/1.

³⁸¹ Hornblower 1982, 308.

³⁸² Pedersen 1991, 93 vd.

³⁸³ Bean — Cook 1955, 168.

³⁸⁴ Hornblower 1982, 308.

³⁸⁵ Bkz Ouranion maddesi s.59.

ve Myers Ağzıaçık Damı'ndan başka Dirmil'de bir kaleden daha bahseder³⁸⁶. Dirmil'deki kale de Madnasa ile olan bağlantıyı sağlıyor olmalıydı³⁸⁷. Benzeri amaçla yapılmış bir kule de Side yakınlarında yer alan bir tepede yer almaktadır. Bu yapı Madnasa ve Dirmil'deki kuleleri görmekte ve aynı zamanda Madnasa'dan Ortakent'e uzanan yolun başlangıcında yer alarak günümüzde de kullanılan bu hattı kontrol etmektedir. Araştırma konumuz şehir surları ile sınırlı olduğu için buradaki kalelerle ilgili bir çalışma yapmadık. Bu tarz gözetleme ağı Attika'da da görülür³⁸⁸. Ayrıca Kuzey Karia'da da benzeri amaçlarla inşa edilmiş pek çok gözetleme kulesi bulunur³⁸⁹.

Kuleleri buraya kimin inşa ettirdiği önemli bir sorundur. Bu sorun atkılı duvar işçiliğinin gelişimiyle de bağlantılıdır. Atkılı duvar işçiliğinin gelişimine bir göz atacak olursak Marchese Karia'da bu tarz işçiliğin M.Ö. 7. ve 6. yy'a dek indiğini söylemekle birlikte bu duvarların nerede olduğuna dair bir bilgi vermemektedir³⁹⁰. Ancak Karia'da bu güne dek bilinen atkılı duvarların hiç birisi bu kadar erken bir tarihe inmemektedir. Euboia'nın kuzey doğusundaki Skyros adasındaki M.Ö. 450'ye tarihlenen kent duvarı bu tip içinde bilinen en eski örnektir³⁹¹. Sunion'da ise M.Ö. 425-423'e tarihlenen bosajlı bir teras duvarı bulunur ancak atkı kullanılmamıştır³⁹². Selinous'ta Manuzza tepesinde bulunan duvarlar ise Yunan mimarisinin en erken atkılı isodomik duvarlarından birisidir³⁹³. Kentin Kartacalılar tarafından M.Ö. 409'da tahribinden hemen sonra Selinous'lu general Hermokrates tarafından yaptırılmıştır³⁹⁴. Kıta Yunanistan'da Rhamnous'da atkı kullanılmış duvarlar M.Ö. 412'ye tarihlenmektedir³⁹⁵. Pyle duvarları da M.Ö. 4. yy'ın başına verilmektedir³⁹⁶. Messene'nin isodomik atkılı duvarları incelediğimiz örnekler içinde Halikarnassos

³⁸⁶ Paton — Myers 207-208; Hornblower 1982, 308.

³⁸⁷ Paton — Myers 207-208; Bean — Cook 1955, 130.

³⁸⁸ Fossey yaklaşık M.Ö.340 civarında böyle bir görsel haberleşme ağından bahsediyor, J.M. Fossey, *The Developments of Some Defensive Networks in Eastern Central Greece During the Classical Period*, içinde: *Fortification Antiquae*, [der. V. Meale-J.M.Fossey] (1992), 109'daki harita.

³⁸⁹ Marchese 1992, 50.

³⁹⁰ age., 49.

³⁹¹ Scranton 1941, 177.

³⁹² age 177.

³⁹³ Karlsson 1992, 71. Ancak bosaj yoktur.

³⁹⁴ age., 70. Bu bilgiye antik yazarlardan Diodoros'tan öğreniyoruz. Ancak Karlsson bu duvarın Syrakusa tiranı I. Dionysios (M.Ö. 405-367) dönemine ait olduğunu düşünmektedir. Eğer böyleyse I. Dionysios'un yönetiminin ilk yıllarında yapılmış olmalıdır.

³⁹⁵ Mussche 1963, 36, lev. 110 a-b. Mussche, bu tarihlenmenin kuşku olduğunu belirtir.

³⁹⁶ age., 37, lev. 114 a.

yarımadasındaki ve Labraunda'daki andronların duvar işçiliğine en yakın olanıdır. M.Ö. 369'a tarihlenen duvarlar isodomik, bosajlı kesme taşlardan yer yer atkı kullanılarak inşa edilmiştir, köşeler dikey hatta ince derz ile belirtilmiştir³⁹⁷. Messene duvarları hem teknik hem de tarih açısından Maussollos dönemiyle örtüşmektedir. Yine Yunanistan yerleşimlerinden Tithorea'da bulunan duvarlar M.Ö. 338'e tarihlenmektedir³⁹⁸. Bu tarih Karia'da Piksodaros'un yönetimi içine girer.

Karia'da atkılı örgü sistemi gerek sivil gerek dini ve gerekse askeri daha pek çok yapıda görülmektedir. Kaunos şehir surlarının batı kısmında bu örgü sistemi kullanılmıştır³⁹⁹. Öğün duvarları Maussollos dönemini vermektedir⁴⁰⁰. Alinda'da yine Hekatomnidler döneminde atkılı örgü sistemine sahip surlarla çevrilmiştir. Lawrance bu duvarları Ada ile bağdaştırmaktadır⁴⁰¹. Karlsson ise duvarların Maussollos döneminden sonraya tarihlendiğine inanmamaktadır⁴⁰².

Atkılı örgü Halikarnassos'un güneyinde bulunan Knidos'un akropol savunma sisteminde de görülür⁴⁰³. Tırpan'a göre Knidos'un en erken atkılı işçiliği 4. yy.ın 2. yarısına aittir⁴⁰⁴. Mc Nicholl duvarları yaklaşık M.Ö. 330'a vermektedir⁴⁰⁵. Batı Anadolu'daki önemli kentlerden biri olan Erythrai'da da atkılı örgü sistemi kısmen kullanılmıştır⁴⁰⁶. Erythrai'nın Maussollos'un himayesinde bulunduğu bilinmektedir⁴⁰⁷. Mc Nicholl duvarları M.Ö. 330'a tarihlenmektedir⁴⁰⁸. Maussollos'un

³⁹⁷ age., 39-40, lev. 123-124, Scranton 1941, 112-113.

³⁹⁸ Mussche 1963,38, lev. 118 a-b.

³⁹⁹ Öğün 2001, 33-41, harita 1, res.17 ve res. 22.

⁴⁰⁰ age., 41. Yazarlar Kaunos'ta ele geçen Hekatomnos ve Maussollos'un isimlerinin yazılı olduğu heykel kaidelerine dayanarak kentin daha Hekatomnos'un sağlığında Hekatomnid sülalesinin idaresi altına girdiğini düşünmektedir. Bean ve Cook'da Kaunos'un Hekatomnidler tarafından yeniden şekillendirilen yerlerden biri olduğunu düşünmektedir.

⁴⁰¹ Karlsson 1994, 147.

⁴⁰² age., 147.

⁴⁰³ Akarca 1972, 197; R. Özgan, Knidos 1990, KST 13, 1992, 177; Tırpan 1991, 439 res.17,19; Mc Nicholl 1997, 53 vd., lev. 26; Erdoğan 1991, 253, res. 361-362.

⁴⁰⁴ Tırpan Knidos akropolündeki farklı duvar işçiliklerini 4 farklı evre olarak algılamıştır. Buna göre en erken atkılı işçilik 2. Evreye girer ve tarihi yukarıda da bahsettiğimiz gibi 4. yy'ın 2. yarısıdır. Tırpan 1991, 439.

⁴⁰⁵ Mc Nicholl 1997, 74. yazar emin olmamakla birlikte akropolün 3. yy'ın başlarında yeniden planlanmış olabileceğini düşünmektedir.

⁴⁰⁶ age., 1997, 66, plate 33.

⁴⁰⁷ Akurgal 1995, 318; Bayburtluoğlu 1975, 73; Hornblower 1982, 100, 107; Mc Nicholl 1997, 60, dn. 83. Maussollos'un Erythrai'ı Khios tarafından yapılan tehditlere karşı himayesine aldığı biliyoruz. Maussollos adeta onure edilmiş ve tunçtan heykeli agoraya, karısı Artemisia'nın heykeli de Athena tapınağına dikilmiştir. Bu durum ele geçen yazıtlarla desteklenmektedir, Bayburtluoğlu 1975, 73, dn. 177'deki yazıt., Hornblower 1982, 100, 107 vd.

⁴⁰⁸ Mc Nicholl 1997, 74.

yardımda bulunduğu kentlerden birisi de Priene'dir⁴⁰⁹. Priene duvarları az atkılıdır ve tarih olarak M.Ö. 350-330 arasına tarihlenmektedir⁴¹⁰. Atkılı duvar örgüsünün en gelişmiş örneklerinden biri Latmos Herakleia'daki surlarda görülür. Duvar Krischen tarafından M.Ö. 300 ve sonrasına tarihlenir⁴¹¹. Samos'un atkılı duvarlarında yaklaşık Herakleia ile çağdaştır⁴¹². Kienest tarafından detaylı bir şekilde araştırılan duvarlar M.Ö. 310-290'a tarihlenir⁴¹³. Kienast atkılı örgünün kullanıldığı bölümleri Antigonos Monophthalmos'un oğlu Demetrios Poliorketes dönemine tarihlenir.

Kulelerin boyutları oldukça büyük olduğu için Hellenistik dönemin ilk 20 yılına ait olabileceği akla gelebilir, zira bu büyüklükteki kuleler şehir surlarında ancak bu dönemlerde ortaya çıkar. Bu yapılar ise bağımsız gözetleme kuleleri olduğu için büyük tutulmuşlardır ve bundan dolayı şehir surlarındaki kulelerle bir tutmak yanlış olacaktır. Bu nedenle kulelerin boyutları büyük olmasına rağmen inşa tarihi şehir surlarındaki kulelere göre daha erken bir tarihe indirilebilir.

Bean ve Cook ve ardından Hornblower atkılı duvar işçiliği kullanılmış kulelerin inşasını Maussollos'a yüklemişlerdir⁴¹⁴. Radt'da Alazeytin'deki kesme taştan kuleyi Maussollos'a atfeder. Ancak bizce bu kadar kesin bir karara varmak sakıncalı olabilir. Çünkü kesme taş duvar işçiliğinde atkı kullanımı Anadolu'da bu denli erken bir tarihte görülmez. Radt'ın Alazeytin'deki kuleyi Maussollos dönemine tarihlenmesi, bu kulede hiç atkı taşı kullanılmamasından ötürü kabul edilebilir⁴¹⁵. Carstens, Bean ve Cook ve Hornblower'a göre daha temkinli davranarak Ouranion'da ki kuleyi Hekatomnid özelliklerine sahip olduğunu vurgulayarak M.Ö. 4. yy'a tarihlenmektedir⁴¹⁶. Öte yandan atkı kullanımı 4. yy'ın sonuna tarihlenen Latmos Herakleia ve Samos duvarlarındaki kuleler kadar sık aralıklı değildir. Bu

⁴⁰⁹ Bean — Cook 1957, 141; Hornblower 1982, 101, 110; Mc Nicholl 1997, 48.

⁴¹⁰ Mc Nicholl 1997, 74; Bean — Cook 1957, 141; Karlsson 1994, 145-147; Winter 1971 b, 417 vd. Bean ve Cook duvarları Maussollos'a atfetmektedir, Bean — Cook 1957, 141; Wiegand — Schrader 1904, 39 vd.

⁴¹¹ Krischen 1922, 51. Bu tarihlendirme bilim dünyasında çok kabul görmüştür. Bean ve Cook ise duvarları (Maussollos merkezli düşüncenin savunucusu olarak) Theangela duvarlarıyla bazı benzerliklerinden ötürü Maussollos'a atfeder. Ancak 4. yy'ın değişen kuşatma ve savaş tekniklerine bakıldığında bu tekniklerin mimariye yansımaları ile değerlendirme yapılırsa duvarların Bean ve Cook'un söyledikleri kadar erken olma olasılığı ortadan kalkar. Kuşatma makinelerinin mimariye etkileri için; E. W. Marsden, Greek and Roman Artillery: I Historical Development (1969). Herakleia, Hellenistik dönemin en güçlü ve en gelişmiş savunma sistemlerinden birisidir.

⁴¹² Kienast 1978, 95-97.

⁴¹³ Age 95-97; Karlsson 1994, 150.

⁴¹⁴ Bean — Cook 1955, 168; Hornblower 1982, 308.

⁴¹⁵ Radt 1970, lev. 19/1.

⁴¹⁶ Carstens 1999, 193; Carstens 2002, 395.

durumda kulelerin inşa tarihi olarak Maussollos'un hükümdarlığının son yılları ve Büyük İskender'in Halikarnassos'u ele geçirdiği M.Ö. 333 yılları arasını önermek uygun olacaktır. Kulelerden en erken tarihli olanı ise olasılıkla düzensiz rektagonal taşlardan inşa edilmiş olan Eski Myndos'taki kuledir ve bu Maussollos dönemine verilebilir. Madnasa'daki kule ise az atkı kullanımı ve Halikarnassos, Myndos, Ouranion ve Telmessos'daki kulelere nazaran daha düzensiz işçiliği ile onlardan biraz daha erken bir döneme ait olmalıdır. Bu durumda Madnasa'da ki kulenin Maussollos'un hükümdarlığının son yılları ile İdrieus dönemine verilmesi uygun olacaktır. Ouranion ve Telmessos'ta ki kuleler ise tıpkı Halikarnassos ve Myndos'taki gibi benzer özelliklere sahiptir. Bu kuleler de Büyük İskender'in gelişinden önce yapılmış olmalıdır.

Vİ.SONUÇ

Halikarnassos yarımadasındaki Eski Yunan geleneğine göre kurulmuş kentlerde ve yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentlerinde en büyük ayrımın yerleşim modelleriyle bağlantılı olan sur planlarında olduğunu görmekteyiz. Bu durum Eski Yunan geleneğine göre kurulan kentlerin kıyılarda konumlanması, yerel geleneğe göre kurulan Leleg kentlerinin ise yüksek dağ zirvelerinde konumlanmış olması ile en basit şekilde açıklanabilir.

Yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentleri yüksek dağ ve tepelerin zirvelerine konumlanmıştır. Bu tip yerleşimlerin Yunan kentlerindeki gibi çok büyük alanları kaplamaması nüfus özellikleri, coğrafi ve ekonomik nedenlerle yakından ilişkilidir. Leleg yerleşimlerinin tümü az nüfuslu ve daha çok küçük kasabalar karakterindedir. Az nüfuslu, dağlık bölgelerde yaşayan yoksul insan gruplarından, geniş alanları Yunan kentlerindeki gibi güçlü savunma duvarlarıyla çevirmesini beklemek yanlış olacaktır, özellikle de M.Ö. 7/6. yy.larda. Yunan askeri mimarlığına bakıldığında bu tarihlerdeki sur duvarlarının ne M.Ö. 4. yy.daki duvarlar kadar kalın ve yüksek ne de büyük kulelerle desteklenmiş olduğu görülür⁴¹⁷. Yunan şehir surları ancak taş atan katapultların icadından sonra kalınlaşmaya başlamış ve yüksek kulelere ihtiyaç duymuştur. Bu da en erken M.Ö. 4. yy.ın ikinci çeyreğinden sonraya tekabül eder. Kuşatma makinelerine karşı koyabilecek özelliklerdeki savunma sistemleri ise ancak Büyük İskender'den sonraya tarihlenir. Dolayısıyla Arkaik çağda dağ doruklarında yaşayan Leleg toplulukları için bu tip sur duvarları ve sur planı savunmaya yeterlidir.

Yarımadadaki Yunan yerleşim geleneğine göre kurulmuş kentlerin konumları ise Leleg kentlerinden çok daha farklıdır. Bu kentler kıyılarda konumlanmıştır, korunaklı limanlara ve yerleşim için uygun kıyı ovalarına sahiptir. Barındırdıkları nüfusun ihtiyaçlarını karşılayabilmesi açısından Leleg kentleriyle kıyaslanamayacak kadar büyük alanları sur içine almışlardır. Özellikle Halikarnassos, kilometrelerce uzunluktaki sur duvarları ile Yunan kentleşme geleneğinin ve ihtişamının en güzel örneğini gösterir. Myndos ve Halikarnassos kentlerinin büyük sur daireleri tam olarak nüfusla ilgili değildir, daha çok savunma ihtiyaçlarına bağlı olarak

⁴¹⁷ Arkaik dönemin en iyi araştırılmış savunma sistemine sahip olan Smyrna'da duvarlar kalın olmasına karşın sadece temel taştan, üst kısımlar da kerpiçtendir, R.V.Nicholls, BSA 53/54, 1958/59, 85 vd.

genişletilmiştir. Stratejik açıdan önemli tepeler ve geçitlerin sur içine alınması etkili savunmanın bir gereği ile ortaya çıkmıştır. Tekrar nüfus faktörüne dönersek Yunan kentlerinin esas yerleşim alanlarının Leleg kentlerinden daha geniş alanları işgal ettiğini görürüz.

M.Ö. 4. yy'da yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentlerinin bazılarında, orijinal Leleg kent planlamacılığına uymayan kesme taştan, dikdörtgen planlı kuleler eklenmiştir. Bu kulelerin en erken olanı Halikarnassos surlarındaki işçilikle benzeşen bir duvarcılık tarzına sahip olan Eski Myndos'taki kuledir ve bizce Maussollos dönemine tarihlenmektedir. Diğer kentlerden Telmessos, Ouranion ve Madnasa gibi kentler de kulelerle donatılarak M.Ö. 4. yy'da bu kez askeri bir kimlikle varlığını sürdürmüştür. Kuleler hem askeri anlamda üs, hem de yarımadaı çeviren bir tür erken uyarı sisteminin parçası olmalıdırlar. Bu yapıları gerek duvar işçiliği ve gerek tarihsel kontekste bakarak Hekatomnidler dönemine tarihleyebiliriz. Bununla birlikte kesin olarak kimin inşa ettiği sorusuna bir cevap bulmak güçtür. Bizce kuleler Maussollos'un başlattığı inşa programı çerçevesinde yapılmaya başlanmıştır ve Büyük İskender'in gelişinden önce bitirilmiş olmalıdır.

Bu farklılıklar dışında duvar işçiliği de, Yunan geleneğine göre kurulmuş kentler ve yerel geleneğe göre kurulmuş Leleg kentleri arasındaki farklara eklenebilir. Halikarnassos ve Myndos'a baktığımızda duvarlar sistemli ve özenli bir işçiliğin ürünüdürler. Halikarnassos'ta ki birkaç küçük tamirat dışında taşlar özenli işlenmiş ve örgü belirli bir planla oluşturulmuştur. Taş işçiliğinin en karakteristik ve düzenli örneklerini kulelerde görmekteyiz. M.Ö. 4. yy'da Leleg kentlerine sonradan eklenen kulelerde de aynı düzenli inşa stili görülmektedir. Öte yandan Leleg kentlerinin duvarlarına bakıldığında herhangi bir şekilde homojenlikten bahsedilemez. Kuru moloz dediğimiz bu tip duvarlarda taş işçiliğinden söz etmek neredeyse imkansızdır. Örgüyü oluşturan taşlar neredeyse hiç işlenmeden üst üste konularak duvarların inşası sağlanmıştır. Kentler arasında taş biçimlerinin farklılığı ise bizce taş cinsi ile alakalıdır. Eski Myndos ve Side'de duvar inşasında kullanılmış olan taşlar sert kireç taşı olduğu için, Telmessos, Termera ve Madnasa'ya göre daha keskin hatlıdır. Telmessos, Termera ve Madnasa'nın duvarları ise mahalli andezit taşından inşa edildiği için daha yuvarlak hatlı bir formdadır ocaklardan biraz daha büyük boyutlarda kesilebilmiştir.

HARİTA, PLAN VE ÇİZİMLERİN LİSTESİ

Harita 1: C. T. Newton'ın Karia bölgesi haritası (Newton 1865, Harita 1)

Harita 2: Karia bölgesi haritası.

Harita 3: Bean ve Cook'un Halikarnassos yarımadası haritası (Bean — Cook 1955,).

Harita 4: Halikarnassos yarımadası haritası. (Topografik bölüm Radt 1970, harita 11 ve Carstens 1999, harita A'dan uyarlanmıştır.)

Plan 1: C. T. Newton'ın Halikarnassos planı (C.T.Newton, Travels and Discoveries in the Levant II, 1865).

Plan 2: P. Pedersen'in Halikarnassos planı (Pedersen 1994,).

Plan 3: Halikarnassos sur planı.

Plan 4: Halikarnassos'un uydu fotoğrafından oluşturulmuş planı.

Plan 5: Bean ve Cook'un Myndos planı (Bean — Cook 1955,).

Plan 6: Myndos planı (Bean — Cook 1955, res.3 'den yararlanılmıştır).

Plan 7 a: Eski Myndos topografik plan.

Plan 7b: Eski Myndos sur planı.

Plan 8 a: Side topografik plan.

Plan 8 b: Side sur planı.

Plan 9 a: Pedasa topografik plan.

Plan 9 b: Pedasa sur planı.

Plan 10 a: Telmessos topografik plan.

Plan 10 b: Telmessos sur planı.

Plan 11 a: Termera topografik plan.

Plan 11 b: Termera sur planı.

Plan 12 a: Ouranion topografik plan.

Plan 12 b: Ouranion sur planı.

Plan 13 a: Madnasa topografik plan.

Plan 13 b: Madnasa sur planı.

Çiz.1: Halikarnassos, kaba poligonal duvarların örgü sistemi.

Çiz.2: Halikarnassos, rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüş duvarların örgü sistemi.

Çiz.3: Halikarnassos, 3. tip duvarların rektagonale dönen örgü sistemi.

Çiz.4: Myndos, 'Leleg Duvarı'nın örgü sistemi.

Çiz.5: Eski Myndos surlarının sistemi.

Çiz.6: Side surlarının örgü sistemi.

Çiz.7: Pedasa, iç kale duvarlarının örgü sistemi.

Çiz.8: Pedasa, dış kale duvarlarının örgü sistemi.

Çiz.9: Telmessos surlarının örgü sistemi.

Çiz.10: Termera, ana giriş kapısındaki duvar örgü sistemi.

Çiz.11: Termera, surlarının örgü sistemi.

Çiz.12: Madnasa, Maussollos dönemi duvarlarının örgü sistemi.

Çiz.13: Madnasa, Leleg dönemi duvarlarının örgü sistemi.

Çiz.14: Halikarnassos, Myndos güney kuleinin örgü sistemi.

Çiz.15: Pedasa İK1 kulesinin duvar örgüsü.

Çiz.16: Pedasa, 3 no'lu potern.

Çiz.17: Termera ana giriş kapısı.

Çiz.18: Halikarnassos surlarının örgü planı

Çiz.19: Halikarnassos surlarının kesiti.

Çiz.20: Myndos surlarının örgü planı.

Çiz.21: Eski Myndos, kule örgü planı.

- Çiz.22: Eski Myndos surlarının örgü planı.
- Çiz.23: Side, doğu surlarının örgü planı.
- Çiz.24: Pedasa, iç kale duvarları örgü planı.
- Çiz.25: Pedasa dış kale duvarları örgü planı.
- Çiz.26: Telmessos surlarının örgü planı.
- Çiz.27: Termera, *insitu* eşik taşı.
- Çiz.28: Termera surlarının örgü planı.
- Çiz.29: Ouranion düzensiz rektagonal duvarın örgü planı.
- Çiz.30: Ouranion, kulenin duvar örgüsü.
- Çiz.31: Madnasa, Maussollos dönemi duvarların örgü planı.
- Çiz.32: Halikarnassos K1 kulesi planı.
- Çiz.33: Halikarnassos K3 kulesi planı.
- Çiz.34: Halikarnassos K4 kulesi planı.
- Çiz.35: Halikarnassos K7 kulesi planı.
- Çiz.36: Halikarnassos K8 kulesi planı.
- Çiz.37: Halikarnassos K9 kulesi planı.
- Çiz.38: Halikarnassos K10 kulesi planı.
- Çiz.39: Halikarnassos K11 kulesi planı.
- Çiz.40: Halikarnassos K12 kulesi planı.
- Çiz.41: Halikarnassos, dış savunma sisteminin büyük gözetleme kulesi.
- Çiz.42: Halikarnassos, Myndos kapısının planı.
- Çiz.43: Myndos, Kale Tepe'deki kulelerin planı.
- Çiz.44: Eski Myndos, kulenin planı.
- Çiz.45: Pedasa İK3 kulesinin planı.

Çiz.46: Pedasa İK1 ve İK2 kuleleri planı.

Çiz.47: Pedasa DK1 kulesi planı.

Çiz.48: Pedasa DK2 kulesi planı.

Çiz.49: Pedasa DK 3 kulesi ve ana kapı planı.

Çiz.50: Pedasa DK4 kapısı planı.

Çiz.51: Pedasa DK5 kulesi planı.

Çiz.52: Pedasa iç kale kapısı planı.

Çiz.53: Pedasa 1 no'lu potern.

Çiz.54: Pedasa 2 no'lu potern.

Çiz.55: Pedasa 3 no'lu potern.

Çiz.56: Telmessos, kule planı.

Çiz.57: Telmessos, bastion planı.

Çiz.58: Ouranion, kule planı.

Çiz.59: Madnasa, kule planı.

LEVHALARIN LİSTESİ

- LEVHA 1: Res.1: Zephirion yarımadası ve Şövalyeler'in kalesi kuzeybatıdan görünüm.
Res.2: Salmakis yarımadası, doğudan görünüm.
- LEVHA 2: Res.1: Kaplan Kalesi, doğudan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K1 kulesi, batıdan görünüm.
- LEVHA 3: Res.1: Halikarnassos, Myndos kapısı, batıdan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K3 kulesi, batıdan görünüm.
- LEVHA 4: Res.1: Halikarnassos, Göktepe, doğudan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K7 kulesi, kuzeyden görünüm.
- LEVHA 5: Res.1: Halikarnassos, K8 kulesi, batıdan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K9 kulesi, doğudan görünüm.
- LEVHA 6: Res.1: Halikarnassos, K10 kulesi, kuzeydoğudan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K11 kulesi, güneybatı köşesi.
- LEVHA 7: Res.1: Halikarnassos, Ballıkaya tepesi, güneydoğudan görünüm.
Res.2: Halikarnassos, K12 kulesi, kuzeydoğudan görünüm.
- LEVHA 8: Res.1: Halikarnassos, Şövalyeler'in kalesindeki M.Ö. 4. yy duvarı.
Res.2: Halikarnassos, Şövalyeler'in kalesindeki M.Ö. 4. yy duvarı.
- LEVHA 9: Res.1: Halikarnassos, isodomik atkılı duvar, Myndos kapısının güneyi.
Res.2: Halikarnassos, kaba poligonal duvar, Çevrimkaya'nın güneyi.
- LEVHA 10: Res.1: Halikarnassos, rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüş duvarlar, Çevrimkaya mevki.
Res.2: Halikarnassos, trapezoidale yakın poligonal taşlardan duvarlar, Kazancı tepesinin güneyi.
- LEVHA 11: Res.1: Halikarnassos, düzensiz rektagonal, yer yer trapezoidal taşlardan örülmüş duvarlar, Çevrimkaya mevkiinin doğusu.
Res.2: Halikarnassos, düzensiz taşlardan örülmüş tamirat, Çevrimkaya mevkiinin kuzey ucu.
- LEVHA 12: Res.1: Halikarnassos, Myndos kapısının güneybatı köşesi.
Res.2: Halikarnassos, Myndos kapısı kuzey giriş.
- LEVHA 13: Res.1: Halikarnassos, dış savunma hattındaki büyük gözetleme kulesi.
Res.2: Halikarnassos, dış savunma hattının uzandığı düşünülen arazi.

- LEVHA 14: Res.1: Myndos, Kale Tepe'den genel görünüm.
Res.2: Myndos, *Aethusa* .
- LEVHA 15: Res.1: Myndos, yarımada'nın kuzey kıyısından isodomik duvar örgüsü.
Res.2: Myndos, Kale Tepe'ye uzanan doğal kaya perdesi.
- LEVHA 16: Res.1: Myndos, Kale Tepe'deki güney kulesinin doğu köşesi.
Res.2: Myndos, Kale Tepe'deki kuzey kulesinin isodomik duvar örgüsü.
- LEVHA 17: Res.1: Myndos, yarımada üzerindeki 'Leleg Duvarı'.
Res.2: Myndos, trapezoidal, isodomik duvar örgüsü.
- LEVHA 18: Res.1: Myndos, kuzey surlarındaki düzensiz trapezoidal duvar örgüsü.
Res.2: Myndos, kuzey surlarındaki düzensiz rektagonal duvar örgüsü.
- LEVHA 19: Res.1: Eski Myndos, genel görünüm, güneyden.
Res.2: Eski Myndos, iç kalenin güneyindeki duvar örgüsü.
- LEVHA 20: Res.1: Eski Myndos, dış sur olabilecek duvar izleri.
Res.2: Eski Myndos, zirvedeki kule.
- LEVHA 21: Res.1: Side, genel görünüm, doğudan.
Res.2: Side, halka surun güneyden görünümü.
- LEVHA 22: Res.1: Side, halka surun duvar örgüsü.
Res.2: Side, halka surun genel görünümü.
- LEVHA 23: Res.1: Pedasa, genel görünüm, güneyden.
Res.2: Pedasa, İK1 ve İK2 kulelerinin güneybatıdan görünümü.
- LEVHA 24: Res.1: Pedasa, 1 no'lu potern.
Res.2: Pedasa, İK3 kulesi.
- LEVHA 25: Res.1: Pedasa, dirsekler yapan iç kale duvarı.
Res.2: Pedasa, 2 no'lu potern.
- LEVHA 26: Res.1: Pedasa, 3 no'lu potern, üstten görünüm.
Res.2: Pedasa, 3 no'lu potern, güneybatıdan görünüm.
- LEVHA 27: Res.1: Pedasa, DK1 kulesi, kuzeyden görünüm.
Res.2: Pedasa, DK2 kulesi, güneyden görünüm.
- LEVHA 28: Res.1: Pedasa, DK 3 kulesi, güneybatıdan görünüm.
Res.2: Pedasa, DK 4 kulesi, kuzeydoğu köşesi.
- LEVHA 29: Res.1: Pedasa, DK5 kulesi, kuzeydoğu köşesi.
Res.2: Pedasa, dış kale duvar örgüsü.

- LEVHA 30: Res.1: Pedasa, iç kale duvar örgüsü.
Res.2: Pedasa, iç kaledeki kuru moloz duvar örgüsü.
- LEVHA 31: Res.1: Pedasa, iç kale duvarındaki tamiratlar.
Res.2: Pedasa, dış kale duvarındaki kuru moloz duvar örgüsü.
- LEVHA 32: Res.1: Telmessos, genel görünüm güneyden.
Res.2: Telmessos, zirvedeki kulenin güneydoğudan görünümü.
- LEVHA 33: Res.1: Telmessos, güney surları.
Res.2: Telmessos, kuzey surları.
- LEVHA 34: Res.1: Telmessos, zirvedeki kulenin isodomik duvar örgüsü.
Res.2: Termera, genel görünüm, doğudan.
- LEVHA 35: Res.1: Termera, ana girişteki duvar örgüsü.
Res.2: Termera, ana girişin doğudan görünümü.
- LEVHA 36: Res.1: Termera, ana girişteki taşların üzerinde bulunan taşçı izleri.
Res.2: Termera, doğu kanadındaki surların duvar örgüsü.
- LEVHA 37: Res.1: Termera, ana girişin kuzeydoğudan görünümü.
Res.2: Termera, iç kale girişindeki *insitu* eşik taşı.
- LEVHA 38: Res.1: Termera, iç kalenin batıdaki girişi.
Res.2: Ouranion, genel görünüm, doğudan.
- LEVHA 39: Res.1: Ouranion, zirvedeki kulenin doğu köşesi.
Res.2: Ouranion, iç kale duvarı.
- LEVHA 40: Res.1: Ouranion, isodomik dış kale duvarı.
Res.2: Ouranion, poligonal teras duvarı.
- LEVHA 41: Res.1: Ouranion, düzensiz rektagonal taşlardan inşa edilmiş iç kale duvarının örgüsü.
Res.2: Ouranion, bel vermiş iç kale duvarı.
- LEVHA 42: Res.1: Ouranion, dış kale duvarının köşesi.
Res.2: Madnasa, genel görünüm, doğudan.
- LEVHA 43: Res.1: Madnasa, kuzeydeki sur duvarları.
Res.2: Madnasa, sur duvarlarındaki şev.
- LEVHA 44: Res.1: Madnasa, Leleg surları.
Res.2: Madnasa, Maussollos dönemi surları.

LEVHA 45: Res.1: Madnasa, zirvedeki kulenin batıdan görünümü.

Res.2: Madnasa, zirvedeki kulenin güneybatı köşesinden detay.

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Levent ÇİMEN.

Doğum Yeri: Muğla.

Doğum Yılı: 11/10/1978.

Medeni Hali: Bekar.

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1992-1995 : Bodrum Lisesi.

Lisans 1996-2000 : Trakya Üniversitesi Klasik Arkeoloji Bölümü.

Yabancı Dil : İngilizce.

MESLEKİ BİLGİLER

- 2003 yılı Prof. Dr. Adnan Diler başkanlığında Bodrum Yarımadası yüzey araştırması.
- 2003 yılı Prof. Dr. Armağan Erkanal başkanlığında Güney Aiolis ve Menemen ovası yüzey araştırması.
- 2002 yılı Pedasa kurtarma kazısı.
- 2002 yılı Prof. Dr. Armağan Erkanal başkanlığında Güney Aiolis ve Menemen ovası yüzey araştırması.
- 2002 yılı Kaunos kazısı.
- 2001 yılı Prof. Dr. Adnan Diler başkanlığında Bodrum Yarımadası yüzey araştırması.
- 2001 yılı Prof. Dr. Armağan Erkanal başkanlığında Güney Aiolis ve Menemen ovası yüzey araştırması.
- 2001 yılı Yard. Doç. Dr. Burçin Erdoğan ile Edirne ve Kırklareli çevresi Megalitik anıtlar yüzey araştırması

- 2001 yılı Prof. Dr. Adnan Diler başkanlığında Karia bölgesi zeytinyağı ve şarap işlikleri yüzey araştırması.
- 2000 yılı Milas/ Damlıboğaz kazısı.
- 2000 yılı Yard. Doç. Dr. Burçin Erdoğan başkanlığında (Durham Üniversitesi, İngiltere) Edirne çevresi neolitik-kalkolitik devir yüzey araştırması.
- 2000 yılı Yard. Doç. Dr. Burçin Erdoğan başkanlığında Edirne çevresi neolitik-kalkolitik devir yüzey araştırması.

KISALTMALAR

Archäologischer Anzeiger 1997 s.611-628'deki kısaltmalar dışında aşağıdakiler kullanılmıştır.

- Adam 1982** J. P. Adam, L'architecture Militaire Grecque (1982).
- Akarca 1972** A. Akarca,Şehir ve Savunması (1972).
- Akurgal 1995** E. Akurgal, Anadolu Uygarlıkları (1995).
- AST** Araştırma Sonuçları Toplantısı.
- Bass 1963** G. F. Bass, Mycenaean and Protogeometric Tombs in the Halicarnassus Peninsula, AJA 67, 353-361.
- Bayburtluoğlu 1975** C. Bayburtluoğlu, Erythrai, Coğrafya-Tarih-Kaynaklar-Kalıntılar (1975).
- Bean — Cook 1955** G. E. Bean - J. M. Cook, The Halicarnassus Peninsula, BSA 50, 1955, 85-169.
- Bean — Cook 1957** G. E. Bean - J. M. Cook, The Carian Coast III, BSA 52, 1957, 58-146.
- Bean 2000** G. E. Bean, Eskiçağda Menderes'in Ötesi, (2000).
- Bockisch 1969** G. Bockisch, Die Karer und ihre Dynasten, Klio 51, 1969, 117-175.
- Boysal 1969** Y.Boysal, Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar, Anadolu 11, 1969, 1-30.
- Carpenter — Bon 1936** R. Carpenter – A. Bon, The Defenses of Acrocorinth and the Lower Town, Corinth 3:2 (1936)
- Carstens 1999** A. M. Carstens, Death Matter: Funerary Architecture on the Halikarnassos Peninsula, (Yayınlanmamış doktora tezi), Kopenhag (1999).
- Carstens 2002** A. M. Carstens, Tomb Cult on the Halicarnassus Peninsula, AJA 106, 3, 2002, 391-409.

- Cook 1961** J. M. Cook, Some Sites of the Milesian Territory, BSA 56, 1961, 90-101.
- Çapar 1987** Ö. Çapar, Ege Göçleri ve Sonrası Batı Anadolu, içinde: Anadolu Demir Çağları [Der. Altan Çilingiroğlu], (1987), 13-34.
- Desborough 1964** V. R. d'a Desborough, The Last Mycenaean and Their Successors (1964).
- Diler 2003** A. Diler, Damlıboğaz/Hydai ve Leleg Yarımadası Araştırmaları 2001, AST 20, 2003, 11-22.
- Diler 2004** A. Diler, Bodrum Yarımadası Leleg yerleşimleri, Mylasa/Damlıboğaz ve çevresi yüzey araştırması-2002, AST 21, 2004, 143-154
- Erdoğan 1991** A. Erdoğan, Batı Anadolu Şehir Surlarının Gelişimi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1991.
- Guidi 1921/22** G. Guidi, Viaggio di Esplorazione in Caria, ASAtene 4/5, 1921/22, 365-367
- Held 1997** W. Held, 1995 Yılı Loryma Araştırmaları, AST 15, 171-181.
- Hellström 1992** P. Hellström, Labraynda 1991, KST 15, 1992 123-131.
- Hornblower 1982** S. Hornblower, Mausolus (1982).
- Judeich 1887** W. Judeich, Pedasa, Ath.Mitt.12,1887, 331-346.
- Karlsson 1992** L. Karlsson, Fortification Towers and Masonry Teciques in the Hegemony of Syracusae, 405-211 B.C. (1992).
- Karlsson 1994** L. Karlsson, Thoughts About Fortifications in Caria From Maussollos to Demetrios Poliorketes, REA 96, 1994, 141-153.
- Kienast 1978** H. J. Kienast, Die Stadtmauer von Samos, Samos XV (1978).
- Krischen 1922** F. Krischen, Die Befestigungen von Herakleia am Latmos, Milet 3:2, 1922.

- KST** Kazı Sonuçları Toplantısı.
- Maiuri 1921/22** A. Maiuri, Viaggio di Esplorazione in Caria, ASAtene 4-5, 1921/22, 426-432.
- Mansel 1947** A. M. Mansel, Ege ve Yunan Tarihi (1999).
- Mansel 1978** A. M. Mansel, Side 1947-1966 Yılları Kazıları ve Çalışmaları (1978)
- Marchese 1992** R. Marchese, Ancient Remains in Caria: The Watchtower at Arpasa, AnatSt 42, 1992, 47-51.
- Mc Nicholl 1978** A. W. Mc Nicholl, Some Developments in Hellenistic Siege Warfare with Special Reference to Asia Minor, 10. International Congress of Classical Archaeology, 1978, 405-420.
- Mc Nicholl 1986** A. W. Mc Nicholl, Developments in Techniques of Siegecraft and Fortification in the Greek World ca.400-100 B.C., içinde: La Fortification Dans L'histoire du Monde Grec, [Der. P.Leriche- H.Tréziny] (1986), 305-313.
- Mc Nicholl 1997** A. W. Mc Nicholl, Hellenistic Fortifications From the Aegean to the Euphrates, (1997).
- Meritt 1939** B. Meritt – H. T. Wade-Gery – M. Mc Gregor, The Athenian Tribut Lists I (1939).
- Mussche 1963** H. F. Mussche, Monumenta Graeca et Romana II Greek Architecture, Civil and Military Architecture (1963).
- Müller-Wiener 1967** G. Kleiner – P. Hommel – W. Müller-Wiener, Panionion und Melie (1967)
- Newton 1865** C. T. Newton, Travels and Discoveries in the Levant II, (1865).
- Öğün 2001** B. Öğün, C. Işık, A. Diler, O. Özer, B. Schmaltz, C. Marek, M. Doyran, Kaunos (2001).

- Özgünel 1983** C. Özgünel, Batı Anadolu ve İçerlerinde Miken Etkinlikleri, Belleten 187, 1983, 697-743.
- Özgünel 1987** C. Özgünel, Selçuk Arkeoloji Müzesinde Saklanan Myken Pyxisi ve Düsündürdükleri, Belleten 200, 1987, 535-547.
- Paton 1887** W. R. Paton, Excavations in Caria, JHS 8, 1887, 64-82.
- Paton — Myers 1894** W. R. Paton - J. L. Myers, Three Karian Sites, JHS 14, 1894, 373-380.
- Paton — Myers 1896** W. R. Paton - J. L. Myers, Karian Sites and Inscriptions, JHS 16, 1896, 188-271.
- Pedersen 1991** P. Pedersen, The Mausolleion at Halikarnassos III:1: The Mausolleion Terrace and Accessory Structures (1991).
- Pedersen 1994 a** P. Pedersen, The Fortifications of Halikarnassos, REA 96, 1994, 215-235.
- Pedersen 1994 b** P. Pedersen, The Ionian Renaissance and Some Aspects of its Origin within the Field of Architecture and Planning, içinde: Halicarnassian Studies, [Der. Poul Pedersen], (1994), 11-35.
- Peschlow 1977** A. Peschlow - Bindokat, Herakleia am Latmos:Vorläufiger Bericht über die Arbeiten in den Jahren 1974 und 1975, AA 1, 1977, 90-104.
- Peschlow 1986** A. Peschlow - Bindokat, "Lelegische" Ringvalle im Gebiet des Bafases", 9. Türk Tarih Kongresi, 1986, 389-395, Lev.155-160.
- Peschlow 1989** A. Peschlow - Bindokat, Lelegische Siedlungsspuren am Bafa see, Anadolu 22, 1989, 79-83.
- Peschlow 1996** A. Peschlow - Bindokat, Der Latmos (1996).
- Radt 1970** W. Radt, Siedlungen und Bauten auf der Halbinsel von Halikarnassos (1970).

- Ruzicka 1992** S. Ruzicka, Politics of a Persian Dynasty The Hecatomnids in the Fourth Century B.C., (1992).
- Scranton 1941** R. L. Scranton, Greek Walls (1941).
- Şahin 1976** M. Ç. Şahin, The Political and Religious Structure in the Territory of Stratonikeia in Caria (1976).
- Tırpan 1988** A. A. Tırpan, Myndos ve Theangela, AST 5, 1987,167-190.
- Tırpan 1991** A. A. Tırpan, Knidos Akropol Surları, AST 8, 1991, 429-456.
- Varinlioğlu 1992** E. Varinlioğlu, Lelegian Cities on the Halicarnassian Peninsula in the Athenian Tribute Lists, Studien Zum Antiken Kleinasien II, Asia Minor Studien 8, 1992, 17-22.
- Varinlioğlu 1993** E. Varinlioğlu, Pedasa?, AST 10, 1993, 213-218.
- Varinlioğlu 1995** E. Varinlioğlu, Karya'nın Hellenistik Dönem Kentleri, AST 12, 1995, 25-27.
- Wiegand — Schrader 1904** T. Wiegand – H. Schrader, Priene (1904).
- Winter 1971 a** F. E. Winter, Greek Fortifications (1971).
- Winter 1971 b** F. E. Winter, “The Intended Trace in Later Greek Fortifications”, AJA 75, 1971, 413-426.
- Winter 1994** F. E. Winter, “Problems on tradition and innovation in Greek fortifications in Asia Minor”, REA 96, 1994, 29-52.
- Wycherley 1993** R.E.Wycherley, Antikçağda Kentler nasıl kuruldu? (1993).

LEVHALAR

Res.1: Zephirion yarımadası ve Şövalyeler'in kalesi kuzeybatıdan görünüm.

Res.2: Salmakis yarımadası, doğudan görünüm.

Res.1: Kaplan Kalesi, doğudan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K1 kulesi, batıdan görünüm.

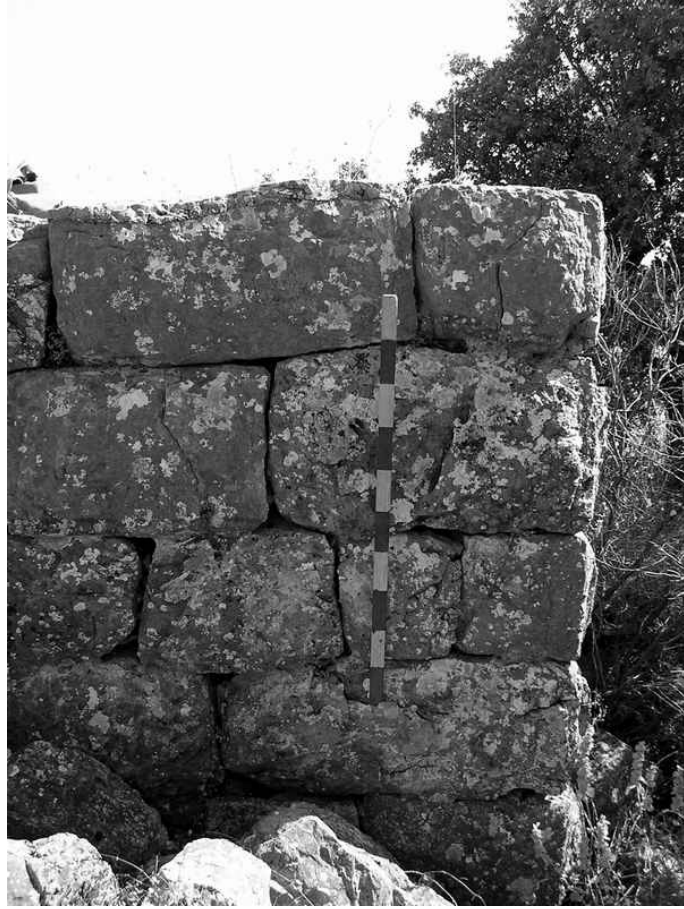
Res.1: Halikarnassos, Myndos kapısı, batıdan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K3 kulesi, batıdan görünüm.

Res.1: Halikarnassos, Göktepe, doğudan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K7 kulesi, kuzeyden görünüm.

Res.1: Halikarnassos, K8 kulesi, batıdan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K9 kulesi, doğudan görünüm.

Res.1: Halikarnassos, K10 kulesi, kuzeydoğudan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K11 kulesi, güneybatı köşesi.

Res.1: Halikarnassos, Ballıkaya tepesi, güneydoğudan görünüm.

Res.2: Halikarnassos, K12 kulesi, kuzeydoğudan görünüm.

Res.1: Halikarnassos, Şövalyeler'in kalesindeki M.Ö. 4. yy duvarı.

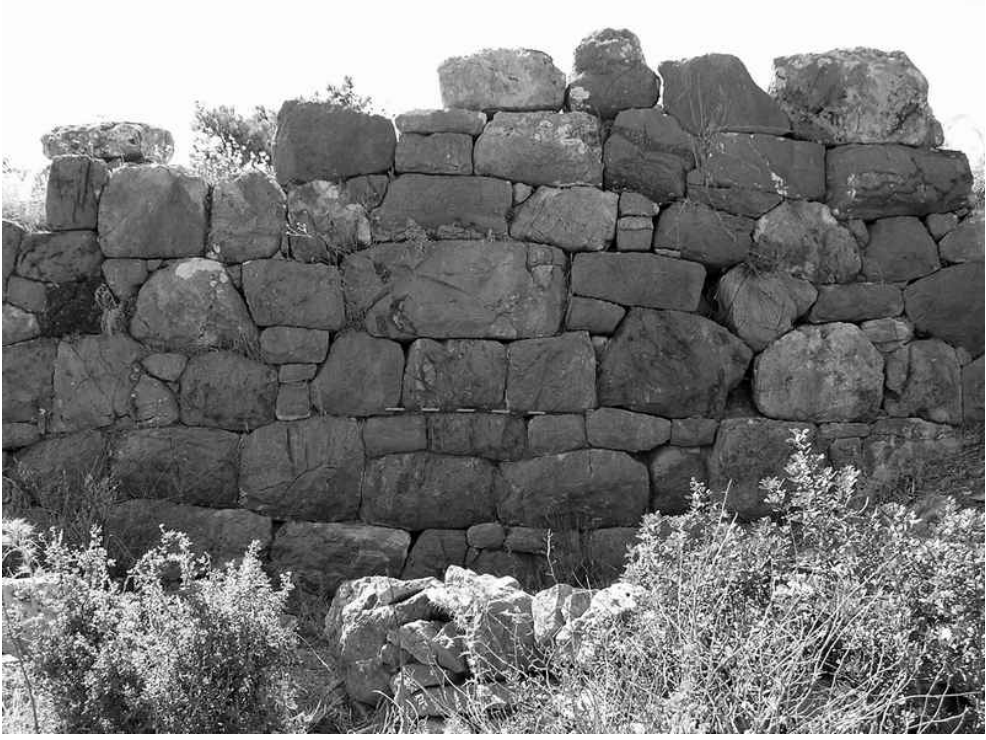
Res.2: Halikarnassos, Şövalyeler'in kalesindeki M.Ö. 4. yy duvarı.

Res.1: Halikarnassos, isodomik atkılı duvar, Myndos kapısının güneyi.

Res.2: Halikarnassos, kaba poligonal duvar, Çevrimkaya'nın güneyi.

Res.1: Halikarnassos, rektagonale yakın poligonal taşlardan örülmüş duvarlar, Çevrimkaya mevki.

Res.2: Halikarnassos, trapezoidale yakın poligonal taşlardan duvarlar, Kazancı tepesinin güneyi.

Res.1: Halikarnassos, düzensiz rektagonal, yer yer trapezoidal taşlardan örülmüş duvarlar, Çevrimkaya mevkiinin doğusu.

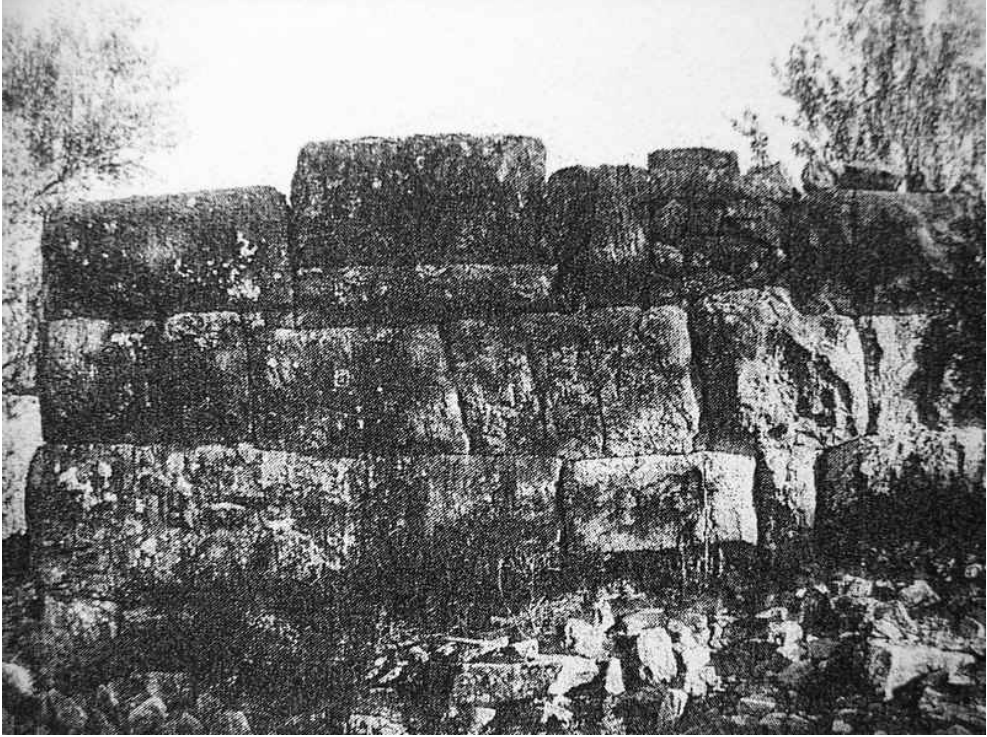
Res.2: Halikarnassos, düzensiz taşlardan örülmüş tamirat, Çevrimkaya mevkiinin kuzey ucu.

Res.1: Halikarnassos, Myndos kapısının güneybatı köşesi.

Res.2: Halikarnassos, Myndos kapısı kuzey giriş.

Res.1: Halikarnassos, dış savunma hattındaki büyük gözetleme kulesi.

Res.2: Halikarnassos, dış savunma hattının uzandığı düşünölen arazi.

Res.1: Myndos, Kale Tepe'den genel görünüm.

Res.2: Myndos, Aethusa .

Res.1: Myndos, yarımada'nın kuzey kıyısından isodomik duvar örgüsü.

Res.2: Myndos, Kale Tepe'ye uzanan doğal kaya perdesi.

Res.1: Myndos, Kale Tepe'deki güney kulesinin doğu köşesi.

Res.2: Myndos, Kale Tepe'deki kuzey kulesinin isodomik duvar örgüsü.

Res.1: Myndos, yarımada üzerindeki 'Leleg Duvarı'.

Res.2: Myndos, trapezoidal, isodomik duvar örgüsü.

Res.1:Myndos, kuzey surlarındaki düzensiz trapezoidal duvar örgüsü.

Res.2: Myndos, kuzey surlarındaki düzensiz rektagonal duvar örgüsü.

Res.1: Eski Myndos, genel görünüm, güneyden.

Res.2: Eski Myndos, iç kalenin güneyindeki duvar örgüsü.

Res.1: Eski Myndos, dış sur olabilecek duvar izleri.

Res.2: Eski Myndos, zirvedeki kule.

Res.1: Side, genel görünüm, doğudan.

Res.2: Side, halka surun güneyden görünümü.

Res.1: Side, halka surun duvar örgüsü.

Res.2: Side, halka surun genel görünümü.

Res.1: Pedasa, genel görünüm, güneyden.

Res.2: Pedasa, İK1 ve İK2 kulelerinin güneybatıdan görünümü.

Res.1: Pedasa, 1 no'lu potern.

Res.2: Pedasa, İK3 kulesi.

Res.1: Pedasa, dirsekler yapan iç kale duvarı.

Res.2: Pedasa, 2 no'lu potern.

Res.1: Pedasa, 3 no'lu potern, üstten görünüm.

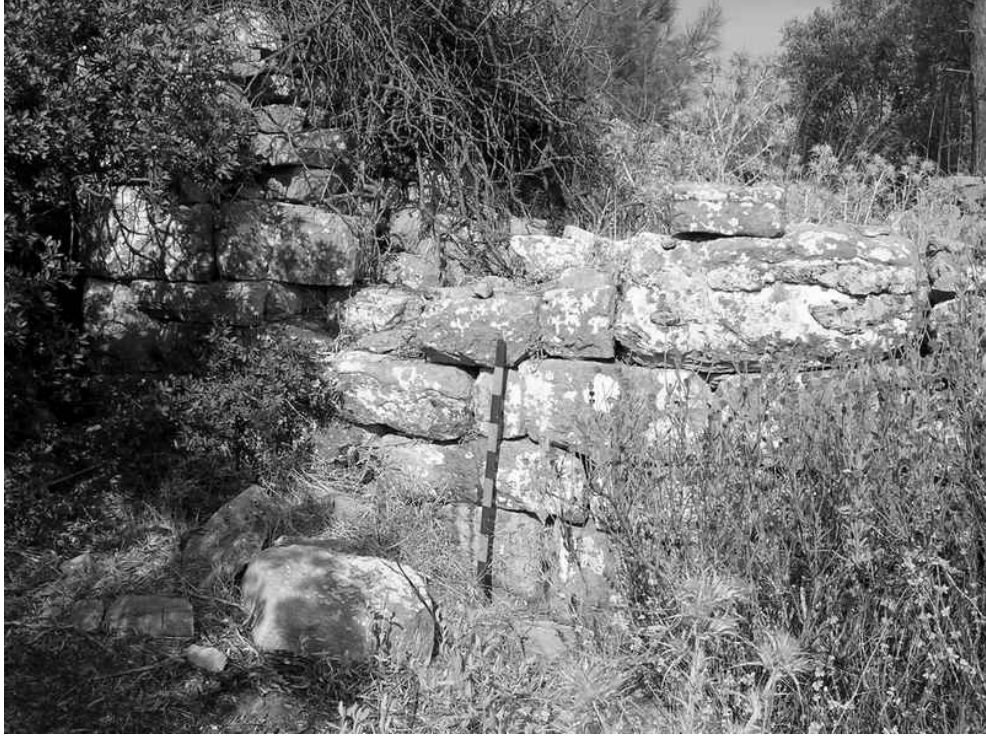
Res.2: Pedasa, 3 no'lu potern, güneybatıdan görünüm.

Res.1: Pedasa, DK1 kulesi, kuzeyden görünüm.

Res.2: Pedasa, DK2 kulesi, güneyden görünüm.

Res.1: Pedasa, DK 3 kulesi, güneybatıdan görünüm.

Res.2: Pedasa, DK 4 kulesi, kuzeydoğu köşesi.

Res.1: Pedasa, DK5 kulesi, kuzeydoğu köşesi.

Res.2: Pedasa, dış kale duvar örgüsü.

Res.1: Pedasa, iç kale duvar örgüsü.

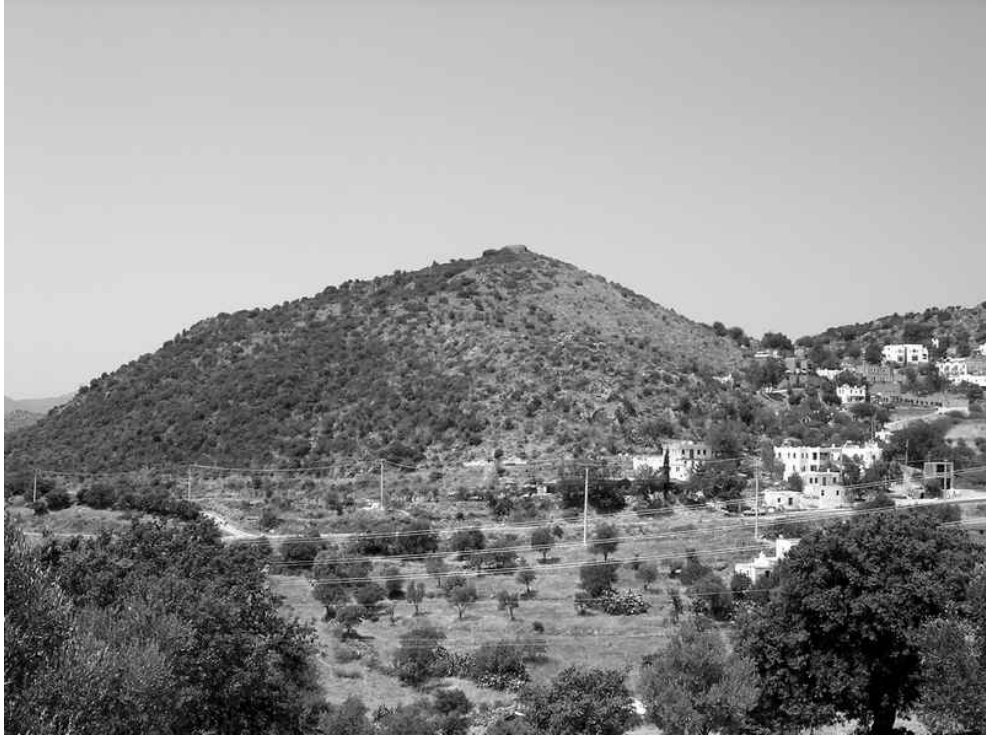
Res.2: Pedasa, iç kaledeki kuru moloz duvar örgüsü.

Res.1: Pedasa, iç kale duvarındaki tamiratlar.

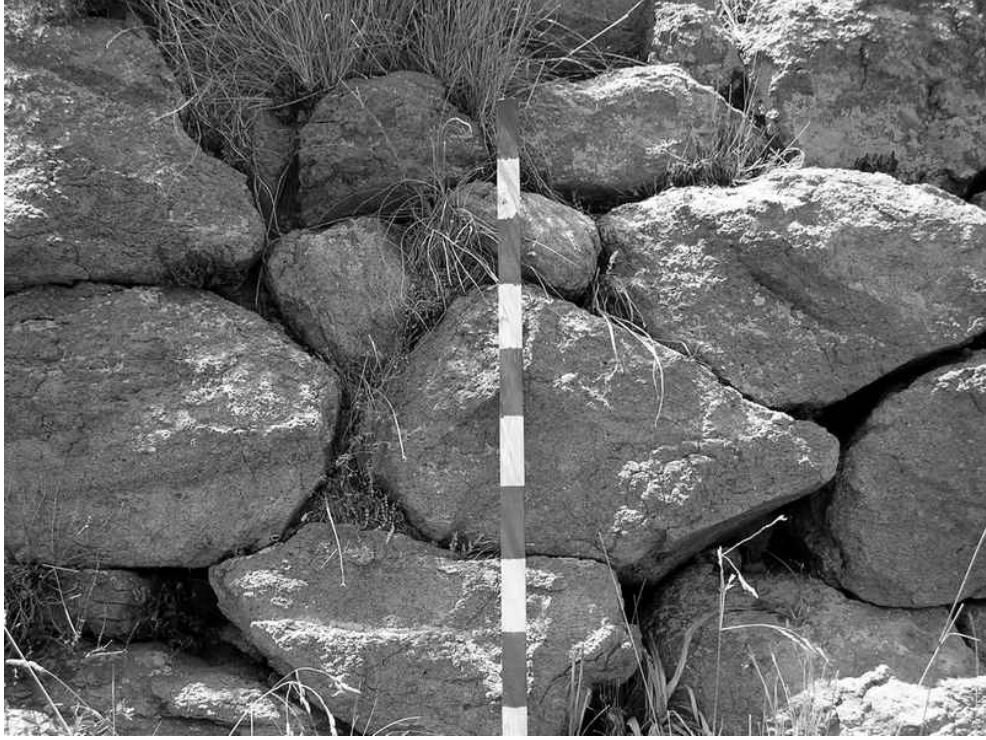
Res.2: Pedasa, dış kale duvarındaki kuru moloz duvar örgüsü.

Res.1: Telmessos, genel görünüm güneyden.

Res.2: Telmessos, zirvedeki kulenin güneydoğudan görünümü.

Res.1: Telmessos, güney surları.

Res.2: Telmessos, kuzey surları.

Res.1: Telmessos, zirvedeki kulenin isodomik duvar örgüsü.

Res.2: Termera, genel görünüm, doğudan.

Res.1:Termera, ana girişteki duvar örgüsü.

Res.2: Termera, ana girişin doğudan görünümü.

Res.1: Termera, ana girişteki taşların üzerinde bulunan taşçı izleri.

Res.2: Termera, doğu kanadındaki surların duvar örgüsü.

Res.1: Termera, ana girişin kuzeydoğudan görünümü.

Res.2: Termera, iç kale girişindeki *insitu* eşik taşı.

Res.1: Termera, iç kalenin batıdaki girişi.

Res.2: Ouranion, genel görünüm, doğudan.

Res.1: Ouranion, zirvedeki kulenin doğu kōşesi.

Res.2: Ouranion, iç kale duvarı.

Res.1: Ouranion, isodomik dış kale duvarı.

Res.2: Ouranion, poligonal teras duvarı.

Res.1: Ouranion, düzensiz rektagonal taşlardan inşa edilmiş iç kale duvarının örgüsü.

Res.2: Ouranion, bel vermiş iç kale duvarı.

Res.1: Ouranion, dış kale duvarının köşesi.

Res.2: Madnasa, genel görünüm, doğudan.

Res.1: Madnasa, kuzeydeki sur duvarları.

Res.2: Madnasa, sur duvarlarındaki şev.

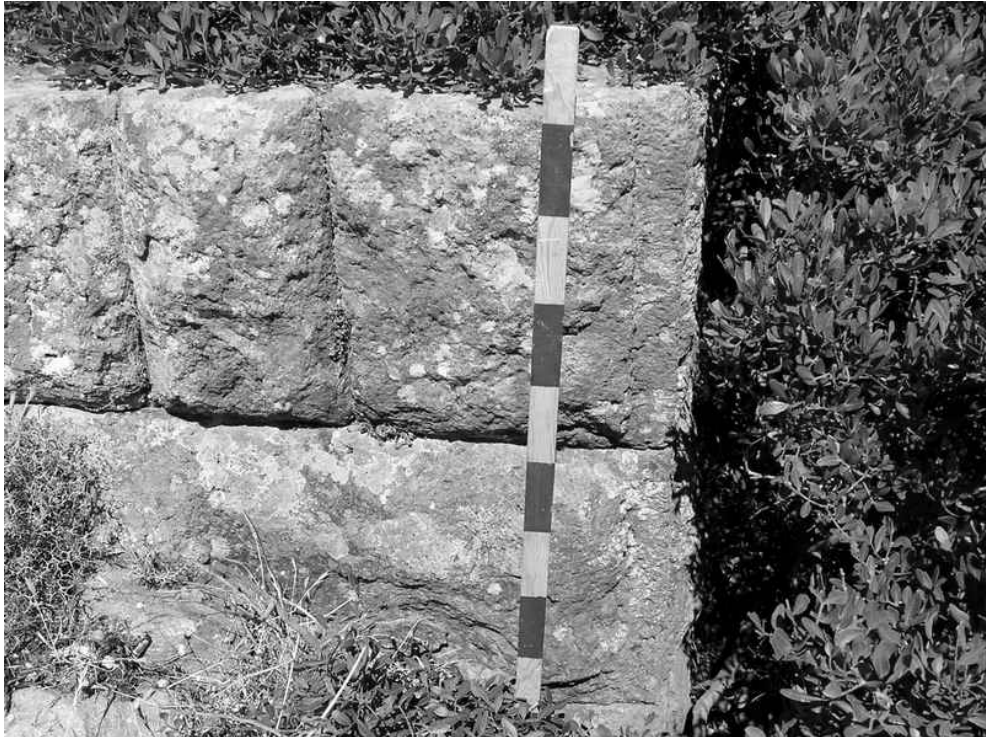
Res.1: Madnasa, Leleg surları.

Res.2: Madnasa, Maussollos dönemi surları.

Res.1: Madnasa, zirvedeki kulenin batıdan görünümü.

Res.2: Madnasa, zirvedeki kulenin güneybatı köşesinden detay.